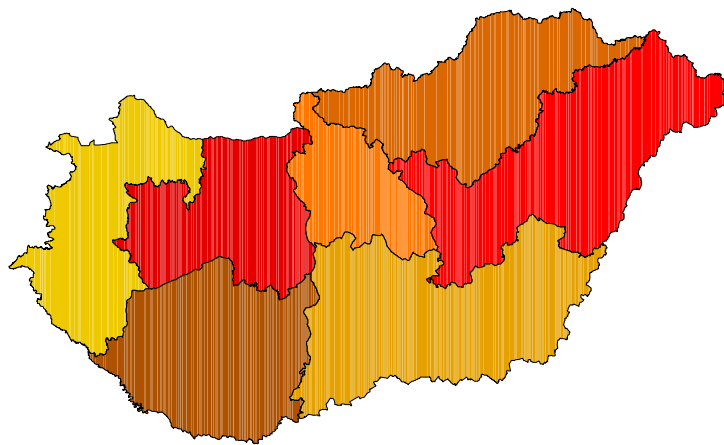

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYA

**Az Országgyűlés 97/2005. (XII.25.) OGY. Határozatával
elfogadott**

JELENTÉS

**a területi folyamatok alakulásáról
és a területfejlesztési politika érvényesüléséről**

2005.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	5
ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK	6
I. TERÜLETI FOLYAMATOK	28
1. Gazdasági folyamatok	29
1.1 A területi folyamatok makrogazdasági keretei	34
1.2 Területi gazdasági teljesítmény	36
1.3 Gazdasági szervezetrendszer	45
1.4 Külföldi működőtőke	50
1.5 Meghatározó ágazatok	55
1.5.1 Agrárgazdaság	56
1.5.2 Ipar	63
1.5.3 Főbb szolgáltatási ágak	69
1.5.3.1 Üzleti és pénzügyi szolgáltatások	69
1.5.3.2 Kiskereskedelem és fogyasztópiac	75
1.5.3.3 Információs gazdaság	80
1.5.4 Turizmus	81
2. Társadalmi folyamatok	88
2.1 Humán erőforrások	92
2.1.1 Demográfiai folyamatok	92
2.1.2 Egészségi állapot	98
2.1.3 Tudásbázis	103
2.2 Életkörülmények	109
2.2.1 Foglalkoztatottság, munkanélküliség	109
2.2.2 Jövedelmi viszonyok	115
2.2.3 Lakásviszonyok	119
2.2.4 Települési komfort	124
2.2.5 Bűnözés	129
2.3 Társadalmi szolgáltatások	133
2.3.1 Egészségügyi ellátás	134
2.3.2 Szociális ellátás	137
2.3.3 Oktatás	143
2.3.4 Kultúra	151
3. A Környezeti állapot és a természeti környezet alakulása	154
3.1 Levegőminőség	161
3.2 Vízminőség	166
3.3 Talajminőség	171
3.4 Hulladékgyűjtés	174
3.5 Környezetbiztonság	178
3.6 Természet- és tájvédelem	184
4. A műszaki infrastruktúra területi alakulása	191
4.1 Közlekedés	194
4.1.1 Közúti elérhetőségi viszonyok	202
4.2 Hír- és távközlés	207
4.3 Térségi ivóvízellátás és szennyvízkezelés	211
4.4 Energiaellátás	214

II. A TERÜLETFEJLESZTÉSI POLITIKA ÉRVÉNYESÜLÉSE AZ ESZKÖZ- ÉS INTÉZMÉNYRENDSZEREN KERESZTÜL	224
1. A területfejlesztés eszközrendszere	229
1.1 Jogi eszközök	229
1.1.1 A Törvény és módosításai	229
1.1.2 A területi információs rendszereket érintő joganyag	230
1.1.3 A területi tervezést érintő joganyag	230
1.1.4 A pénzügyi eszközrendszert érintő joganyag	232
1.1.5 Előcsatlakozási Alapok illetve a Strukturális és Kohéziós Alapok felhasználásával kapcsolatos szabályozás	233
1.1.6 A vállalkozási övezeteket érintő joganyag	234
1.1.7 A területfejlesztés intézményrendszerét érintő joganyag	234
1.2 Területi tervezés	235
1.2.1 Tervezés koordinációja	236
1.2.2 Országos szintű tervezés	237
1.2.3 Regionális szint	238
1.2.4 Megyei szint	239
1.2.5 Kistérségi szint	240
1.3 Területi információs rendszerek	241
1.3.1 Országos Területfejlesztési és –rendezési Információs Rendszer (TeIR)	242
1.3.2 OTMR (Országos Támogatási Monitoring Rendszer)	244
1.3.3 Magyar Egységes Monitoring Rendszer (MEMOR)	244
1.3.4 Egységes Monitoring Informatikai Rendszer (EMIR)	245
1.4 Pénzügyi eszközök	245
1.4.1 A támogatások volumenének alakulása	246
1.4.2 Terület- és településfejlesztési célú támogatások megoszlása	247
1.4.3 Területfejlesztési hatású támogatások megoszlása	248
1.4.4 A támogatások területi eloszlása fejlesztési célterületek szerint	249
1.4.5 A kedvezményezettség szerepének érvényesülése a támogatások eloszlása során	263
1.4.6 Az állami fejlesztési források felhasználásának eredményessége, hatásai	265
1.5 Előcsatlakozási alapok	267
1.5.1 Területfejlesztési Phare programok	269
1.5.2 A határmenti együttműködést támogató közösségi programok	275
1.5.3 ISPA	279
1.5.4 SAPARD	280
1.6 A kistérségi gazdaságfejlesztés eszközei	281
1.6.1 Vállalkozási Övezetek	281
1.6.2 Ipari parkok	285
1.6.3 Inkubátorházak	288
2. A területfejlesztés intézményrendszere	290
2.1 Az intézményrendszer vertikális felépítése	291
2.1.1 Országos szint	291
2.1.2 Regionális szint	294
2.1.3 Megyei szint	305
2.1.4 Kistérségi szint	309
2.2 A területfejlesztési alapelveknek való megfelelés	312
2.3 A területfejlesztési intézmények fejlesztési forrásai és működési költsége	315

AKTUALIZÁLÓ KIEGÉSZÍTÉS	323
BEVEZETŐ	324
1. GAZDASÁGI FOLYAMATOK	324
2. TÁRSADALMI FOLYAMATOK	330
3. KÖRNYEZETVÉDELEM	335
4. MŰSZAKI INFRASTRUKTÚRA	338

BEVEZETÉS

A területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény 7. §-ának j) pontja értelmében a Kormány két évente beszámol az Országgyűlésnek a területi folyamatok alakulásáról és a területfejlesztési politika érvényesüléséről.

Az első Jelentés a 2000. évben készült el, és az Országgyűlés 2001-ben, a 39/2001. (VI. 18.) OGY határozattal fogadta el.

A második Jelentés, azaz a jelen dokumentum az első Jelentés közvetlen folytatásának tekinthető. Vizsgálati és értékelési módszer vonatkozásában felhasználja és alkalmazza az időközben végzett kutatások, fejlesztések eredményeit. A munka alapját a Területfejlesztési Megfigyelő és Értékelő Rendszer, a T-MER képezi.

Az előzőhöz viszonyítva a jelen vizsgálat több új elemmel bővült.

A gazdasági-területi folyamatok elemzése kiegészült az információs gazdasági és a fogyasztói piac témákkal, összegző értékelése pedig a kistérségek versenyképességével.

A társadalmi-területi folyamatokat leíró tényezők között új elem a települési komfort szint, mint az életminőséget befolyásoló települési mutató meghatározása. A humán erőforrások állapotának vizsgálata az egészségi állapot és a tudásbázis komplex értékelésével bővült.

A környezeti állapot és a természeti környezet vizsgálata három új értékelést eredményezett: a komplex környezetállapot, a környezetbiztonság és a környezeti konfliktusok területi meghatározását.

A vizsgálatok területi szintjét alapvetően a 2004. január 1-jétől érvényes lehatárolás szerinti 168 statisztikai kistérség jelenti. Ahol a vizsgált elem csak megyei szinten volt értelmezhető, ott a megye, ahol az értékelés részletezettsége indokolta, ott a település, míg egyes területeken a természeti adottságok elhelyezkedésének megfelelő a vizsgálat szintje. Összefoglaló táblázatokban szükség szerint a régiók jellemzése is megjelenik.

A Jelentés KSH és APEH adatok és információk, egyes témákban kérdőíves módszerrel összeállított adatbázis felhasználásával készült.

A vizsgálat az első Jelentés óta eltelt időszak, az 1998–2002 közötti négy év területi folyamatait tekinti át. Egy-egy folyamat jobb értelmezése érdekében visszatekint a '90-es évtizedre. Ott, ahol a 2003. évi adatok (egy témában 2004. évi) rendelkezésre álltak, a vizsgálat ezeket is tartalmazza.

A területi folyamatok vizsgálatokhoz felhasznált mutatók és az alkalmazott módszerek leírását a melléklet tartalmazza.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK

Az Európai Unió gazdasági növekedése érezhetően lelassult az 1999-től napjainkig terjedő időszakban. Ennek megfelelően a munkanélküliség és a vele járó szociális problémák is sok tagországban jelentenek gondot. A problémákat az EU termelékenységének az Egyesült Államokban tapasztalhatóhoz képest lassabb növekedése is tükrözi. A termelékenységet tekintve jelentős különbségek vannak az egyes tagországok és régiók gazdasági teljesítménye, termelékenysége és foglalkoztatási szintje között. Ezek a különbségek a fizikai és a humán tőke, az innovációs kapacitás, a vállalkozások megfelelő támogatása hiányából fakadnak.

A közvetlen külföldi tőkeberuházás (FDI) aránytalanul nagymértékben áramlik az EU gazdaságilag fejlettebb tagállamaiba (Írorszáiban 1999-2001 között a GDP 21%-ának megfelelő mértékű volt) és nagyvárosi régióiba. Az innovációs kapacitás területi koncentrációját jellemzi, hogy az Európai Unió 213 NUTS-2 szintű régiója közül 8 régióban koncentrálódik a EU teljes K+F ráfordításainak negyede és 31 régióban a fele.

Az Európai Unión belül a jövedelmek és a foglalkoztatottság különbségei csökkentek az 1990-es évek közepe óta, azonban az egyenlőtlenségek csökkenése ellenére a különbségek továbbra is elég nagyok. A fejlődési problémák a legsúlyosabbak a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott és leszakadó régiókban, amelyek a szükséges tőke, a szakképzett munkaerő és az infrastruktúra hiányai miatt nem képesek azonos feltételek mellett versenyezni az EU más régióival.

A konvergencia mértéke markánsan eltér az egyes régiókban és a négy kohéziós ország azon régióiban, amelyek a Közösségi támogatásokat fogadták és a nemzeti szintű növekedés-orientált fejlesztéspolitika előnyeit élvezték, magasabb egy főre jutó GDP növekedést értek el, mint az EU többi tagállamában.

A kohéziós országokon kívüli és az 1. célkitűzés keretébe tartozó régiókban a növekedés kevésbé volt látványos, mivel a lassabb nemzeti növekedés visszafogta a teljesítményüket. Az ipari válság sújtotta régiókban a GDP-növekedés 1994-2001 között az EU-átlag alatt maradt, ezért a gazdasági szerkezetváltás is elhúzódik.

A csatlakozással az új tagállamok lakosságának 92%-a olyan régióban él, ahol az egy főre jutó GDP nem éri el az EU átlagának 75%-át és kétharmaduk olyan régióban, ahol az átlag felét sem. A bővítéssel az EU GDP-je nem egészen 5%-kal bővül, míg a népessége majdnem 20%-kal. A csatlakozó országok tekintetében a területi társadalmi-gazdasági különbségek tovább növekednek, ezért a területi kohézió erősítésére van szükség.

Főbb regionális mutatók		Közép-Magyarország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Magyarország	A csatlakozó országok	Kibővült Európai Unió (EU25)
Népség, 2001	Népség, 1000 fő	2.830	1.121	1.003	996	1.300	1.561	1.377	10.188	74.745	454.349
	Népsűrűség, lakos/km ²	409,1	99,5	89,7	70,3	96,8	87,9	75,2	109,5	101,7	114,2
GDP	Éves átlagos GDP növekedés (%-os változás 1995-2001)	5,2	4,6	4,3	2,6	2,3	3,0	1,6	4,0	4,8	2,6
	GDP/fő PPS, 2001	81,3	48,0	53,6	38,7	33,7	34,2	36,9	51,5	46,1	91,1
Szektoronkénti foglalkoztatás %, 2002	EU25=100	89,2	52,7	58,8	42,5	37,0	37,5	40,5	56,5	50,5	100,0
	Mezőgazdaság	1,8	5,7	5,5	9,8	4,3	7,5	14,2	6,0	13,2	5,4
Foglalkoztatottsági ráta, 2002	Ipar	26,3	44,6	42,0	33,8	39,9	33,8	33,0	34,2	32,1	28,8
	Szolgáltatások	71,9	49,6	52,5	56,3	55,8	58,8	52,8	59,8	54,7	65,8
Munkanélküliségi ráta (15-64 évesek aránya a teljes népességen belül)	Teljes	61,3	60,6	64,1	51,9	50,1	49,5	54,7	56,6	55,9	62,8
	Nők	54,6	54,0	56,5	46,1	44,3	42,8	47,5	50,0	50,1	54,6
	Férfiak	68,8	67,3	71,5	58,0	56,1	56,2	62,1	63,5	61,9	71,1
Munkanélküliségi ráta (%), 2002	Teljes (%)	4,0	5,0	4,1	7,9	8,9	7,9	6,3	5,9	14,9	9,0
	Tartós munkanélültek aránya (%)	51,1	39,6	38,6	44,9	45,9	42,2	35,5	43,6	54,5	44,3
Korösszetétel a teljes lakosság %-ában, 2000	Nők	3,9	4,7	4,2	7,1	7,6	7,0	6,5	5,4	15,6	10,0
	Férfiak	8,8	10,3	8,8	15,9	19,4	14,9	13,9	12,4	32,4	18,1
A 25-64 évesek iskolai végzettsége a teljes népesség %-ában, 2002	>15 évesek	15,5	17,4	16,3	17,1	18,2	19,4	17,1	17,1	18,3	17,1
	15-64 évesek	69,3	69,5	68,9	68,3	67,0	67,1	67,5	68,3	68,7	67,2
A 25-64 évesek iskolai végzettsége a teljes népesség %-ában, 2002	65+	15,2	13,2	14,8	14,7	14,8	13,5	15,5	14,6	12,9	15,7
	Alacsony	20,7	28,9	26,9	32,7	32,4	34,3	32,4	28,4	18,9	32,6
	Közepes	57,8	59,2	60,8	56,5	56,3	54,2	57,0	57,3	66,3	46,7
	Magas	21,5	12,0	12,2	10,8	11,3	11,5	10,5	14,3	14,8	20,6

Magyarországon a 1998-2002 közötti időszakban a gazdaság területi szerkezetében kiegyenlítő és a különbségeket növelő folyamatok egyaránt zajlottak, melyek azonban a kilencvenes évek közepére kialakult fő térszerkezeti sajátosságokat csak részben módosították.

A vizsgált időszak egyik meghatározó térszerkezeti folyamata, hogy az ország központi térségének súlya tovább nőtt. E mögött Budapest gazdasági súlyának a - legfontosabb gazdasági mutatókban mérhető - mérsékelt erősödése és a főváros tágabb környezetének dinamikus fejlődése áll.

A bruttó hazai össztermék (GDP) megyei szintű alakulásában a Budapest-vidék kettősség erősödése mellett megkezdődött a vidék átrendeződése is. Annak ellenére, hogy e növekedési ütemváltások a legfejlettebb, dunántúli megyék (Fejér, Vas, Győr-Moson-Sopron) stagnálását, ill. visszaesését hozták, a nyugat-kelet fejlettségi megosztottság is fennmaradt, hiszen az időszak során Pest megye és Budapest után Komárom-Esztergom megyét jellemezte a legnagyobb fejlődés, s az országos átlag körüli egy főre eső GDP növekedés kategóriájába is egy kivétellel dunántúli megyék (Somogy, Veszprém, Zala, Győr-Moson-Sopron) kerültek. Az északkeleti, keleti országrészből is a Budapesthez közelebbi Heves megye tudott számottevően fejlődni.

A gazdasági növekedés súlypontja azonban nyugatról határozottan a fővárossal kijelölhető centrumhoz közelebb tolódott. A gazdaság belső mozgását jelző vállalalkozói beruházások egyértelműen az ország északnyugati fejlett nagytérségét (Közép- és Nyugat-Dunántúlt, Közép-Magyarországot) részesítették előnyben, amely az országrész további fejlettségi elszakadását vetíti elő.

A régiók szintjén a belső elmozdulások ellenére is egyértelműen megerősödni látszik a kelet-nyugat és a centrum-periféria struktúra. Az ország gazdasági térszerkezetét napjainkra leginkább az óramutató járásával ellentétes fejlettségi spirál jellemzi. A legfejlettebb Közép-Magyarországi Régiót a fejlett északnyugati régiók (Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl), majd a meglehetősen egységes két déli régió (Dél-Dunántúl, Dél-Alföld) követi, s a sort a legfejletlenebb északkelet Magyarország (Észak-Alföld, Észak-Magyarország) zárja.

A gazdaság kistérségi szintű térstruktúrájának alakulása a nagyobb terület egységek homogenizálódását és a fejlettségi törésvonalak elmélyülését eredményezte.

Az időszak során átlag felett fejlődő de már korábban is fejlett kistérségek egyetlen kivétellel Budapest tágabb környezetében találhatóak. A Nyugat-Dunántúlon és Közép-Dunántúlon a fejlett kistérségek többségét stagnálás, míg a közepesen fejletteket (Csornai, Téti, Pannonhalmai, Oroszlányi, Zirci, Zalaszentgróti, Vasvári, Sümegi, Óriszentpéteri, Lenti, Abai kistérség) gyors növekedés jellemzi, amely az északnyugati országrész homogenizálódását eredményezi. A középmezőnyből történő felzárkózási dinamika jellemzi a főváros dinamizáló pólusához keletről kapcsolódó térségcsoportot (Nagykátai, Hatvani, Jászberényi, Pásztói kistérségek) is. Az ország keleti, és a Dunántúl déli részén magas fejlettségükkel ám átlagos, ill. átlag alatti növekedéssel szigetszerűen emelkednek ki környezetükből a nagyobb megyeszékhelyek és egyes prosperáló iparvárosok (Paks, Tiszaújváros) kistérségei, valamint a legfontosabb turisztikai célterületek.

A legfejletlenebb kistérségek kevesebb, mint fele kezdett el felzárkózni, miközben a legfejletlenebb térségek többségének fejlődési üteme messze átlag alatti, esetenként abszolút értelemben is visszaeső, s ez további leszakadásukhoz vezet. A leszakadó térségek az északkeleti országrészben és különösen a Dél- Dunántúlon koncentrálnak.

A Dél-Dunántúl súlyos leszakadásának eredményeként a Letenyétől Sárbogárdig húzódó zónában az ország legmarkánsabb fejlettségi törésvonala alakult ki, amely e régiót elválasztja a Dunántúl fejlett térségeitől.

A vizsgált időszak elején is létező Balassagyarmat-Békéscsaba fejlettségi törésvonal déli szakaszán, a stagnáló, közepes fejlettségű térségek, és egyes felzárkózó tendenciát mutató fejletlenebb kistérségek jelenléte miatt oldódik. E vonal északi részén azonban a dinamizálódó hevesi, nyugat nógrádi térségcsoport és a súlyosbodó szerkezeti válsággal küzdő Bátorfyerenyétől Ózdig terjedő ipari térségek között mélyül a fejlettségi lépcső.

Határmenti térségeink gazdaságilag két egymástól radikálisan eltérő fejlődési pályát járnak be. Az 1998-ban dinamikus peremnek tekinthető Ausztriával szomszédos térségek megőrizték fejlettségi pozíciójukat, az időszak elején még mérsékeltbb fejlettségű, strukturális gondokkal küszködő szlovák határt követő Duna-menti urbanizációs tengely pedig - kiegészülve Komárom-Esztergom megye délebbi területeivel - az ország legdinamikusabban fejlődő területe lett. Ez a térség jelenti az első megújulni képes hagyományos iparvidékünket. A fejletlen határmenti perifériák elmaradottsága a vizsgált időszakban konzerválódott, hiszen a délnyugati, valamint a keleti, északkeleti határmenti térségek annak ellenére, hogy több tényező (pl. bruttó hozzáadott érték, vállalkozói aktivitás) tekintetében megkezdték a felzárkózást nem voltak képesek javítani pozícióikon. A Szerbiával szomszédos területek is egyre inkább a leszakadó perifériákhoz sorolhatók.

A vizsgált időszakban, főként annak második felében a *területi különbségeket mérséklő folyamatok* is jelentkeztek, melyek fordulatot eredményeztek a területi differenciálódás 1999-ig tartó folyamatos trendjéhez képest.

A kiegyenlítő folyamatokat nem a növekedés gyorsulása, hanem elsősorban annak területileg szelektív visszaesése és az állami szerepvállalás bizonyos elemei eredményezik.

A főként a külföldi tőkekivonáshoz kapcsolódó növekedési ütem csökkenés ill. visszaesés elsősorban a legfejlettebb északnyugati megyéinket (Vas, Fejér, Győr-Moson-Sopron) érintette. Ezt jelzi, hogy az egy főre eső GDP alapján az 1999-2001 közötti két évben a megyék között átmenetileg határozott kiegyenlítődésként történt, hiszen ekkor Komárom-Esztergom és Budapest mellett Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú-Bihar megyék produkálták a leggyorsabb növekedést, miközben Heves és Nógrád is a gyorsabban fejlődők közé tartozott. A területi egységek fejlődési dinamikájában jelentkező változások, (pl. a fejlett dunántúli megyék stagnálása) a piacgazdaság természetes ingadozásainak tekinthetők, amelyek a nagyobb gazdasági szereplők beruházási döntéseikhez, jellemzően a külföldi tőke remobilizációjához kapcsolódnak.

Az állami szerepvállalás a növekvő arányú állami beruházások és főképp a jövedelempolitika révén 2000-es évet követően indított el területi kiegyenlítődésként irányába ható folyamatokat. Az állami beruházások 2000 után kezdtek el a fejlettebbek helyett egyre inkább az elmaradott térségekbe irányulni. A bérnövekedés, amely elsősorban a költségvetési szférát - s ezáltal a városok többségét egyaránt - érintette határozott kiegyenlítő hatást eredményezett, melynek révén az adóköteles jövedelmek kistérségi és megyei szintű egyenlőtlenségei egyaránt csökkentek.

A GDP területi egyenlőtlenségeinek számszerű összegzése alapján 1995-től kezdődően - a makroszintű növekedéssel párhuzamosan - 1999-ig folyamatosan, majd 2002-re ugrásszerűen nőttek a megyék közti különbségek, majd 2000 után a kiegyenlítő hatású folyamatok nyomán megtört ez a folyamat. 2001-ben jelentősen csökkentek, majd 2002-ben kisebb mértékben ismét nőttek a területi különbségek. Ugyanakkor az abszolút különbségek tovább erősödtek,

hiszen nőttek a legfejlettebb (Budapest) és a legfejletlenebb (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, ill. az Abaúj-Hegyközi kistérség) terület egységek közti fejlettségbeli eltérések.

Területi kiegyenlítést mutat a *vállalkozási aktivitás* mennyiségi alakulása, a korábban legalacsonyabb aktivitást mutató, főként a periférikus térségekben nőtt az ezer lakosra jutó vállalkozások száma. A gazdasági szervezetrendszer minőségi fejlődése azonban továbbra is a fejlettebb térségeket jellemzi.

A *külföldi tőke* területi eloszlásában már korábban fennálló nagy különbségek bizonyos ellentétes irányú átrendeződések ellenére, tovább nőttek. A '90-es években a külföldi tőke elsődleges célpontját képező térségek (pl. Győri kistérség, Budapest) tőkeállománya stagnáló ill. csökkenő tendenciát mutat, miközben új célterületek (pl. Rétsági kistérség) is megjelentek, azonban a külföldi tőkével nem, vagy alig rendelkező térségek többsége nem tudott változtatni helyzetén.

Turisztikai potenciálját és a vendégforgalmát tekintve az ország legjelentősebb turisztikai célterülete továbbra is Budapest és a Balaton. A turisztikai forgalom alakulásában két eltérő területi tendencia figyelhető meg: a stagnáló külföldi vendégforgalom egyre nagyobb hányada koncentrálódik Budapestre, ugyanakkor a dinamikus bővülő belföldi turizmus növekvő arányban a vidéki területeket részesíti előnyben. Ezen belül különösen szembeötlő a falusi turizmus megélénkülése, melynek célterületei jellemzően eltérnek a turizmus frekvenciált területeitől, ezért számos elmaradott térségnek kínálnak kitörési pontot.

A mezőgazdaság – annak ellenére, hogy nemzetgazdasági súlya szinte folyamatosan csökkent – továbbra is jelentős szerepet játszik a kedvező agráradottságokkal rendelkező déli országrész mellett a periférikus helyzetű és elmaradottnak tekinthető, sok esetben aprófalvas településszerkezetű térségek társadalmi-gazdasági életében is, ahol – más nemzetgazdasági ágak jelenléte híján – gyakran a legfontosabb helyi megélhetési lehetőséget jelenti. Magyarország agro-ökológiai adottságai kiválóak a környezetorientált, minőségközpontú agrárfejlesztéshez, így agrárpiaci érdekek és alátámasztják a mezőgazdasági környezetbarát fejlesztését.

Az *ipari* termelés és az ehhez kapcsolódó foglalkoztatás területi szerkezete továbbra is rendkívül koncentrált, hiszen a termelési érték közel kétharmadát a Közép-magyarországi, a Közép-dunántúli és Nyugat-Dunántúli Régióban állítják elő. 1998-2002 között ugyanakkor megkezdődött az ipari termelés térbeni szétterülése és megerősödtek az új ipari centrumok főleg Komárom-Esztergom, Somogy és Zala megyében.

Az ipar jelenléte és fejlődési dinamikája továbbra is meghatározó szerepet játszik a vidéken belüli fejlettségi különbségek alakulásában. Az iparban lezajló folyamatok az általános regionális fejlődési trendeken belül lefelé nivellálódáshoz vezettek

A dinamikus iparágak megtelepülése, gyors termelésfelfutása, majd a legújabb időszakban mindinkább szembetűnő konjunkturális termelésingadozás (beleértve egyes telephelyek bezárását is) a gazdasági térszerkezetnek nemcsak egyik legfontosabb, hanem legbizonytalanabb elemévé is teszi ezt az ágazatot.

Az országos szinten dinamikus fejlődő *szolgáltatói szektor* a területi különbségek növekedéséhez járul hozzá. Az elmúlt hat év alatt továbbra is növekvő pénzügyi szolgáltatások terén a bankfiókok alapján a főváros központúság tovább erősödött, s a kelet nyugati országrész közötti különbség is megmaradt, miközben a legellátatlanabb térségek ellátottsága tovább csökkent. A robbanásszerűen bővülő információs gazdaság területi alakulása is a területi különbségek növekedéséhez járult hozzá. A vizsgált információs, informatikai (hardver, szoftver) szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások arányát tekintve növekedtek a megyék szintjén mért területi különbségek és Budapest súlyának csekély relatív

csökkenése sem eredményezett lényegi elmozdulást a még mindig 50% feletti főváros központúságban.

A *kiskereskedelem* társas vállalkozások által működtetett boltok számával mért területi átalakulása tükrözi az időszakot jellemző legfontosabb új térfolyamatot, vagyis a Duna-menti urbanizációs tengely és Budapest környezetének dinamizálódását.

Magyarország, földrajzi pozíciójából és gazdasági nyitottságából eredően, az *európai gazdasági tér* része, az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamata révén pedig a magyar gazdaság egyre inkább egy nagyobb piac szerves részévé válik, amely számtalan kihívást és lehetőséget jelent. Területi szempontból az európai gazdasági erővonalakhoz történő kapcsolódás és a térségek között (is) jelentkező verseny fokozódása kiemelt fontosságú.

A legutóbbi évek hazai térszerkezeti folyamatai nyomán Budapest az ország legfejlettebb északnyugat-magyarországi fejlődési zónájával egyre határozottabban kapcsolódik Bécsen keresztül a dél-német és az észak-olasz (alpi) térséggel kijelölhető új európai magterülethez. A gazdasági fejlettség szintjét tekintve az egy főre jutó GDP átlaga a kibővült Európai Unióban 21 979 PPS, melyet a hazai régiók közül Közép-Magyarország közelített meg leginkább (21 050 PPS = 96%), viszont a két északkeleti régiónk alig haladja meg az EU25 átlag egyharmadát (Észak-Alföld 8 273 PPS = 34,4 %, Észak-Magyarország 8 182 PPS = 34,0 %).

A globális gazdasági rendszerek terjedése és a gazdasági integráció hatására az ország regionális fejlődését nagymértékben a nemzetközi hatások alakítják. A tőke, vállalkozások területi elhelyezkedés roppant rugalmassá vált, ennek megfelelően a hazai településeknek, térségeknek is versenyezniük kell a telephelyért. A telepítő tényezők és gazdasági nyitottság ill. hatékonyság szempontjából versenyképes térségek Budapest szűkebb és tágabb agglomerációjában és a Dunántúl északi peremén elhelyezkedő a Duna-menti urbanizációs tengelyen, valamint az öt vidéki nagyváros és néhány megyeszékhely kistérségében koncentrálnak, részben az autópályák nyomvonalát követik, miközben a versenyképtelen térségek jellemzően a határ mentén és belső perifériákon helyezkednek el.

Az alacsony és romló státuszú, fejlődésüket tekintve leszakadó térségei jelenlegi fejlettségi helyzetük és alacsony fejlődési ütemük elsősorban a '90-es évek gazdasági átalakulásának eredménye, amit súlyosbítottak a rossz térségi megközelíthetőségből és az aprófalvas településszerkezetből eredő hátrányok is.

A döntően agrárjellegű térségek piaci szempontú leértékelődése már magában hordozta a leszakadó térséggé válást, amit a társadalmi adottságok is súlyosbítottak. E kistérségek előregedő korszerkezete, ebből következően humán erőforrásainak alacsony mennyiségi és minőségi potenciálja nem tudtak érdemben hozzájárulni az elmaradottság felszámolásához, a területi felzárkózáshoz, sőt inkább vonzerőt gyakoroltak a piacgazdasági szerepét tekintve vesztés társadalmi rétegekre, ami a társadalmi problémák térségi szegregációját vetíti előre.

E tényezők eredményeképpen összefüggő térségben koncentrálnak a munkavállaláshoz elégtelen tudásszinttel, munkanélküliséggel, hátrányos szociális és egészségügyi helyzettel, valamint a kedvezőtlen életesélyekkel (alacsony várható élettartam, magas halálozási ráta) kapcsolatos problémák, melyek kezelésére területfejlesztési politika és az önkormányzati rendszer önerőből nem képes.

A *területi társadalmi folyamatok* tényezőinek sajátosságaiból adódóan a változások csak hosszabb időtávon mérhetők. Az vizsgált időtáv rövidsége miatt nem állapítható meg számottevő változást a társadalmi viszonyok alakulásában. A *társadalmi térszerkezetet* illetően a korábbi egyenlőtlenségek élnek tovább, azzal, hogy több esetben is folytatódott a legrosszabb helyzetű térségek leszakadása.

A magas társadalmi státuszú kistérségek többsége a Közép-Magyarországi valamint a Közép- és Nyugat-Dunántúli Régióban találhatóak, elsősorban a fő közlekedési tengelyek és az osztrák határ mentén. Ezen belül a Nyugat-Dunántúlt, és a legtöbb megyeszékhely kistérségét az jellemzi, hogy már az időszak elején is a legkedvezőbb helyzetű térségek közé tartoztak, és fejlődési dinamikájuk csak ehhez mérten stagnált. A Közép-Dunántúlon, Budapest agglomerációjában és néhány megyeszékhelyen (Debrecen, Szolnok, Eger, Szekszárd) az elmúlt négy év hozott pozíciójavulást, mindenekelőtt a munkanélküliséget, a jövedelmi-vagyoni helyzetet illetően.

Az alacsony státuszú kistérségek döntően az Észak-Magyarországi és az Észak-Alföldi Régióban koncentrálódnak. A néhány - Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben koncentráló - javuló/alacsony státuszú térség helyzetének javulása alapvetően a jövedelmi-vagyoni mutatók és a települési komfort átlagon felüli javulásából ered, miközben a munkanélküliség az átlagnál kisebb ütemben csökkent. Az alacsony státuszú kategóriában tovább romló helyzetű kistérségek az országhatárok mentén illetve belső perifériákon találhatóak, a Cserhátan, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megyék találkozásánál, a Dél-Dunántúl peremén összefüggő területet alkotva.

A társadalmi folyamatokat hosszabb időtávon (1990 és 2001 között) vizsgálva a változások már lényegesen jobban mérhetőek. A javuló/magas társadalmi státuszú csoportba tartozó kistérségek a főváros agglomerációjában, a Budapest-Győr és Budapest-Balaton tengelyek mentén és az osztrák határ mellett találhatóak. Az ország elmaradott térségeiben csak néhány megyeszékhely (Debrecen, Pécs, Szeged, Kecskemét, Szekszárd) és iparváros (pl. Dunaújváros,) tudta megőrizni magas társadalmi státuszát. A legkedvezőtlenebb helyzetű stagnáló, romló és alacsony státuszú kistérségek a Dél-Dunántúlon, Somogy és Baranya megyék határán, Kelet-Magyarországon a Balassagyarmat-Békéscsaba vonaltól keletre alkotnak összefüggő területet.

A *humán erőforrások* terén megállapítható, hogy *népesedési* szempontból az 1998-2002 közötti időszakot a népességfogyási tendenciák folytatódása, annak területi kiterjedése, a termékenység tartósan alacsony szintje, a halálozási mutatók mérsékelt, de nem kielégítő javulása, és a népesség romló korösszetétele jellemezte.

A természetes fogyást a térségek közül a főváros Pest megyén is túlnyúló agglomerációjában, a településkategóriák közül pedig a 2-10 ezres településeken tudta ellensúlyozni a bevándorlás annyira, hogy összességében nőtt a népességszám a négy év során. A migrációs folyamatokra a kilencvenes évek közepétől a Budapestről és a nagyvárosokból történő elvándorlás, valamint a községek, elsősorban az agglomerációhoz tartozó községek népességének növekedése volt jellemző. 2000 és 2002 között ezek a tendenciák mérséklődtek, folytatódott viszont az apró és törpefalvak népességvesztése.

Az *egészségi állapot* terén nem mutatkozik számottevő javulás. A várható élettartam valamelyest javult ugyan, de a nők és a férfiak életkilátásai egyaránt a legrosszabbak közé tartoznak a kibővült Európai Unióban. A halálozások okai között változatlanul a keringési, és a daganatos betegségek vezetnek. Az egészségi állapot területi különbségeit vizsgálva elmondható, hogy a legkedvezőbb helyzetben a gazdasági szempontból fejlett, és urbanizáltabb, fejlett egészségügyi infrastruktúrával rendelkező térségek vannak. Az egészségi mutatók pedig az elmaradott térségekben és a periférikus helyzetű, kisebb lélekszámú településekben a legrosszabbak.

Az *egészségügyi ellátás* alsó szintjén, a háziorvosi hálózatban az átlagos körzetnagyság nem változott lényegesen, továbbra is az Európai Unióra jellemző értéknél (1500 lakos/orvos) magasabb (1982 lakos/orvos). A járóbeteg-ellátásban részesültek száma és a rendelési órák száma egyaránt nőtt. A korábbi évek kórházbezárásai után a működő kórházi ágyak száma

stabilizálódott, ezer lakosra jutó számuk (79,6) uniós összehasonlításban is kedvező. Ugyanakkor nem került sor strukturális átalakításra, az akut és a krónikus ápolási ágyak aránya nem módosult jelentősen. Növekedett a mentőállomások száma, 1998-hoz képest 14-gyel több állomás volt az országban. Az aprófalvas Nyugat- és Dél-Dunántúlon azonban továbbra is viszonylag kevés mentőállomás található.

A *tudásszinttel* kapcsolatban a változások hosszabb távon érvényesülnek, 1990-2001 között az iskolázottsági szint látványos emelkedése mellett a főváros-vidék különbség kis mértékben csökkent, de a vidéken belüli különbségek jelentősek maradtak. Kutatás-fejlesztésben az 1996-os mélypont, majd stagnálás után 1999-től javult a K+F ráfordítások GDP-hez mért aránya, átlépvén az 1,0%-os határt. Átlagon felüli fejlődési dinamikával jellemezhető a főváros, az ország kutatóhelyeinek 42, a K+F létszámának 55, a ráfordításainak 69 %-a koncentrálódik Budapesten. A kedvező K+F potenciállal gyenge gazdasági teljesítmény párosul Csongrád és Hajdú-Bihar esetében. A Dunántúl fejlett térségeiben ezzel szemben a K+F kapacitása nincs összhangban relatíve fejlett gazdasági teljesítménnyel.

A tudásbázist tekintve nagyon kedvezőtlen helyzetű kistérségek Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Baranya megyékben elsősorban az országhatár mentén képeznek összefüggő területet. Jellemzőjük, hogy a diplomások aránya harmada, az érettségizetteké fele az országos átlagnak, a hiányzó K+F és felsőoktatási potenciál mellett a középiskolai és a középiskolák eredményességi mutatói alacsonyak.

A demográfiai folyamatoknak megfelelően az *oktatás* mennyiségi mutatóit alacsonyabb szinten a gyerekszám csökkenése, míg a magasabb szinteken, különösen a felsőoktatásban a hallgatók számának folyamatos növekedése befolyásolta. Az általános iskolák esetében az összes tanuló számánál nagyobb ütemben csökkent a beiratkozott elsősők száma, ezért egyre több helyen van napirenden iskolák bezárása, összevonása. A középfokú oktatásban részt vevők száma tovább növekedett különösen a gimnáziumok esetében. A legjobb középiskolák továbbra is a fővárosban koncentrálódnak, a megyék közül pedig az egyetemi centrummal rendelkező illetve a nyugat-dunántúli megyék iskolái a legeredményesebbek, a megyei átlagok pedig Észak-Magyarországon a legalacsonyabbak. Ez utóbbi régió elmaradott kistérségeiben az iskolák felszereltsége (számítógép-, Internet-ellátottság) is elmarad az országos átlagtól (10,3 tanuló/számítógép illetve 74,7%-os Internet-bekötési arány). A felsőoktatásban részt vevők száma 1998-hoz képest 50 %-kal nőtt, a bővülés elsősorban a levelező képzésben jelentős. A hallgatók 43%-a tanul a Közép-Magyarországi Régió intézményeiben, ami kis mértékű növekedést is jelent a négy évvel korábbihoz képest. Széles spektrumú képzés változatlanul Budapesten folyik, kiegyenlített a képzési kínálat a Dél-Dunántúlon, és a két alföldi régióban is. Észak-Magyarországon a gazdasági képzés súlya nagy (elsősorban a nem-nappali tagozaton), Közép-Dunántúlon műszaki és a gazdasági, Nyugat-Dunántúlon pedig a tanárképzésé.

A *közművelődési* intézmények látogatottsága a vizsgált négy évben csak kis mértékben növekedett. Az intézményekkel való ellátottság, azok látogatottsága továbbra is szoros kapcsolatban van a települések lakosságszámával, ezért a kedvező megyei mutatók mögött legtöbbször egy-egy kulturális centrumként működő megyeszékhely áll. A színházak, múzeumok, mozik látogatottsága alapján a főváros messze kiemelkedik, kedvezőek a mutatói továbbá a jelentős kulturális szerepet szembetűnő színhellyel rendelkező megyéknek (Heves és Baranya). A Dunántúlon néhány nagyvárosnak köszönhetően (noha a településszerkezet nem indokolná) a művelődési intézmények megyei látogatottsági arányai valamivel kedvezőbbek, mint a Dunától keletre.

Az *életkörülmények* vonatkozásában megállapítható, hogy a hazai *munkaerőpiac* változatlan jellemzője, hogy egyszerre van jelen az alacsony és javuló munkanélküliségi ráta illetve az

alacsony szintű foglalkoztatottság. 1998 és 2003 között nőtt a foglalkoztatott 15-64 évesek aránya ugyanakkor a ráta (56,3 %) továbbra is jelentősen elmarad az Európai Unió 2010-re előirányzott (70%) átlagától. A foglalkoztatottság szintje a Nyugat-Dunántúlon a legmagasabb, az 1996-ig tartó csökkenés után 2002-ben már elérte a tíz évvel korábbi értéket (69,5 %), Közép-Dunántúlon pedig meg is haladta azt. Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön a folyamatos javulás ellenére a foglalkoztatottság továbbra is a legalacsonyabb. Leginkább a Dél-Dunántúl relatív pozíciója romlott, ahol a négy év során a régiók közül egyedülként megtorpant a ráta növekedése, sőt, csökkenésbe ment át.

A regisztrált munkanélküliek a 15-59 évesek számához viszonyított aránya 2003 végére 5,1%-ra csökkent, ugyanakkor a területi különbségek a régiók, megyék, kistérségek és településkategóriák szintjén egyaránt nőttek. A ráta Komárom-Esztergom, Jász-Nagykun-Szolnok, és Tolna megyékben csökkent a legnagyobb ütemben, ugyanakkor északkelet-Magyarországon és a Dél-Dunántúlon a kistérségek jelentős részében tovább nőtt a munkanélküliek aránya. A ráta a Dél-Dunántúl illetve Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék határmenti térségeiben két-háromszorosa az országos átlagnak. Ezekben a térségekben az alacsonyabb iskolai végzettség, míg a fejlettebb régiókban az életkor jelent nagyobb problémát az elhelyezkedni próbáló regisztrált munkanélküliek számára.

A kilencvenes évek növekvő jövedelemkülönbségei után a vizsgált időszakban stabilizálódtak a *jövedelmi egyenlőtlenségek* a térségek és a településkategóriák között egyaránt.

Az egy lakosra jutó jövedelem az osztrák határ közelében illetve a Budapest-Győr, Budapest-északi Balaton-part tengelyek mentén a legmagasabb. Az ország más területein csak a nagyobb városok kistérségei tartoznak ebbe a körbe, ezekben a régiókban a kistérségek közti különbségek is jelentősebbek. Észak-Magyarország javította pozícióját, így 2002-ben már a két alföldi régióban voltak a legalacsonyabbak a jövedelmek, különösen a határmenti térségekben. A népesség-nagyság kategóriák közül ugyan a kisebb településeken nagyobb volt az átlagos jövedelmek százalékos növekedése, de 2002-ben az ötszáz főnél kisebb településeken az átlagos jövedelmek így is csak a kétharmadát jelentették az országos átlagnak (470 ezer Ft/fő), és valamivel több, mint harmadát a budapestinek.

A *szociális intézményrendszeren* belül kis mértékben nőtt az alapellátásban (étkeztetés, családsegítés) részesülők száma, erőteljesebb volt viszont a tartós bentlakásos intézményi helyek iránti igény növekedése, amivel a férőhelyek számának gyarapodása nem tudott lépést tartani. A kilencvenes években fejlődésnek indult új szolgáltatások, a falugondnoki hálózat és a szociális földprogram, mind az érintett települések, mind pedig az érintett személyek és családok számát tekintve erőteljesen fejlődtek.

A *bűnözés* területén jelentős változást jelentett, hogy az ismertté vált bűncselekmények száma 1998 és 2003 között 30%-kal csökkent. A területi koncentráció továbbra is erős, az bűncselekmények elkövetésének helyszíne 80%-ban az ország 15 települése (megyei jogú városok és Siófok) és azok agglomerációja. Különösen a vagyon elleni bűncselekmények köthetőek a nagyvárosokhoz, üdülőkörzetekhez, általában a gazdaságilag fejlettebb, dinamikus térségekhez. Ezzel ellentétben a személy elleni bűncselekmények gyakorisága a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségekben magasabb, különösen Kelet-Magyarország és a Dél-Dunántúl határmenti térségeiben.

A *lakásépítés* 1999-es mélypontja után folyamatosan növekedett az épített lakások száma (2002-ben 3,5 lakás/ezer fő) ami az európai országok alsó szintjének felel meg. Az ország lakásépítésének mind nagyobb hányada koncentrálódik Közép-Magyarországra, miközben Észak-Magyarország fokozatosan leszakadó régió lett. A lakásépítés ütemét tekintve lényeges differenciáló elemmé vált az adott térség agglomerációs jellege, a kivitelezés a szervezett

kivitelezés irányába mozdult el. 1999 után a lakásárak jobban növekedtek, mint a jövedelmek, igaz ugyan, hogy a lakáshitelek is lényegesen hozzáférhetőbb váltak. A régiók valamint a településkategóriák közti jövedelemkülönbségek kisebbek, mint a lakásárakban mért területi különbségek. A községekben és az elmaradott térségekben tehát könnyebb lakáshoz jutni, jórészt a korlátozottabb munka- és kereseti lehetőségek miatt. A lakásépítés növekvő üteme ellenére a Dunántúl és az Alföld déli részén továbbra is jelentős a lakásállomány elöregedése. A lakások javuló komfortossága mellett az elmaradottabb régiókban a nem komfortos lakások aránya még mindig 14-17 % között van. A környezeti fenntarthatóság elveinek érvényesítése a lakásépítés terén még sok tennivaló igényel: elsősorban az építés során alkalmazott környezetbarát anyagok és technológiák, illetve az utólagos felszerelések, vagy például az épületek kedvezőbb energiafelhasználása terén.

Az ország településhálózatának *települési komfort* szintje a vizsgált időszakban kis mértékben emelkedett, azonban területileg meglehetősen differenciált. A települési komfort szempontjából leginkább kedvezőtlen helyzetű térség az Észak - Alföld, illetve a Duna-Tisza köze, mivel itt magasabb a fejletlenebb komfortszintű városok (elsősorban kisvárosok) aránya. Nyugat-, és Közép-Dunántúlon ugyanakkor, elsősorban a fejlettebb városhálózatnak köszönhetően, magas a települési komfort.

Az ország *környezeti állapota* az elmúlt években érezhetően javult, egyrészt az államilag is támogatott környezetvédelmi intézkedéseknek és az infrastrukturális fejlesztéseknek köszönhetően, másrészt a szigorodó környezeti követelményrendszer áldásos hatásainak következtében, harmadrészt a tisztább termelési technológiák és rendszerek elterjedésének következményeként.

Az ipari légszennyező anyagok kibocsátása jelentősen csökkent, a *levegőszennyezettség* a nagyvárosokat és a főbb közlekedési csomópontokat kivéve mérséklődött. A közlekedési légszennyezés összességében annak ellenére nem emelkedett, hogy a futásteljesítmények, valamint a járműállomány száma is növekedett. Ez a kifejlesztett üzemanyagok korszerűbb és környezetre kevésbé káros összetételének és az új járművek aránynövekedésének eredménye. A közúti légszennyezés - a forgalom területi eloszlásával megegyezően - a nagyvárosi központtal rendelkező térségekben, valamint a fő közlekedési folyosók és csomópontok mentén a legnagyobb. Az ipari szerkezetváltás, az energiatakarékos üzemanyaggyártás és az erőművek korszerűsítése következtében csökkent az ipari eredetű légszennyezés, de továbbra is kiemelkednek a hagyományosan nagy szennyezőanyag kibocsátású térségek (Budapest, Százhalombatta, Dunaújváros és Kazincbarcika térsége), ahol azonban egy-egy nagyvállalat környezetvédelmi beruházásainak következtében mérséklődő a légszennyezés. EU-s összehasonlításban 2000. évi adatok állnak rendelkezésre. Magyarországon az ezredfordulón az egy főre jutó kibocsátott főbb légszennyezőanyagok közül a kén-dioxid emisszió (58,5 kg/fő) háromszorosan meghaladta az EU tagállamok átlagát, míg a nitrogén-oxidok (22 kg/fő) és a szén-monoxid (72,9 kg/fő) fajlagos értékei valamivel az EU átlag alatt maradtak. A CO₂ egyenértékben számított üvegházgáz kibocsátás Magyarországon 8,2 t/1000 fő volt 2000-ben, elmaradva az EU tagállamok átlagától (10,8 t/1000 fő). Az új tagállamok közül csak Lettország, Litvánia és Málta fajlagos mutatója kevesebb ennél.

A *felszíni vizek* közül a nagyobb vízfolyások vízminősége a legtöbb paramétert tekintve javult, vagy nem változott, a kisvízfolyások vízminősége azonban nem javult. A tavak, tározók vizét az elmúlt években elsősorban a vízhiányból és a túlhasználatból adódó környezeti problémák érintették (feliszapolódás, tápanyag-feldúsulás, algásodás). Nagytavaink vízminősége nem romlott, a Balatont azonban 2003-ban extrém alacsony vízszint jellemezte. A Tisza-tó hígító kapacitásával a 2000. februárjában a Tiszát ért katasztrofális ciánszennyezés hatásainak mérsékléséhez is hozzájárult. Míg a *felszín alatti*

vizek minőségét egyre kevésbé fenyegetik az ipari, vagy mezőgazdasági eredetű szennyezések, addig a vizsgált időszakban az évszázados vízállási rekordokat döntő, gátakat átszakító tiszai és dunai árvizek a vízbázisokat és a fúrt kutak vizét is veszélyeztették. A bányabezárások következtében lecsökkenő vízkitermelés, a vízbázisvédelmi programok és a műszaki beavatkozások hatására a fő ivóvízbázisok vízkészletében mennyiségileg és minőségileg is pozitív változások voltak. A szigorodó uniós normáknak megfelelő ivóvízminőség biztosításában azonban jelentős előrelépések nem történtek.

A *talajok* minőségét befolyásoló antropogén hatások közül a szerves trágya-felhasználás, és a kijuttatott rovarölő növényvédőszer mennyisége enyhén nőtt, az egyéb növényvédőszer és a műtrágyák kibocsátása csökkent, ugyanakkor az öntözött területek aránya hosszú stagnálás után újra emelkedett. Az egy hektárra jutó trágya felhasználás 2001-ben Magyarországon 52,1 kg volt, azaz kevesebb, mint fele az EU 25 tagállamára számított átlagos mutatónak (109,5 kg/ha), míg az új tagországok közül csak Lettország és Litvánia juttat kevesebb trágyát hektáronként a mezőgazdasági területekre.

A kijelölt érzékeny természeti területeken megkezdődött a környezetbarát gazdálkodási módok támogatása. 2002-ben Magyarországon a biotermesztésbe bevont, vagy biotermelésre áttérő területek aránya az összes mezőgazdasági területből csupán fele (1,7%) az EU tagállamok átlagának (3,36%) és az új tagállamok közül csak Litvánia, Lettország és Lengyelország rendelkezik ennél kisebb mutatóval. Sok talajszennyező tevékenység esetében még csak az utóhatásokat sikerült feltárni az Országos Környezeti Kármentesítési Program keretében, de a kiemelt és nagy kockázatú térségekben már 210 helyen megindult a környezet-rehabilitáció.

A *környezetbiztonság* magas szintre emelésével csökkent az emberi hatásra bekövetkező környezeti haváriák előfordulásának valószínűsége. Kijelölésre kerültek a veszélyes üzemek, és az érintett településeken elfogadták védelmi terveket. Megtörtént a környezetbiztonsági információs rendszer kialakítása. Magyarország egész területe besorolásra került erdőtűz-veszélyesség szempontjából. Jelentős árvízvédelmi és belvízvédelmi megelőző és helyreállító munkálatok folytak, valamint a hosszú távra nagyobb biztonságot nyújtó komplex vízgazdálkodási tervezés indult meg a Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése keretében. A környezeti kockázatot magukban hordozó szennyezett területek részletes felmérése folyamatos, már több mint 15 ezer területet regisztráltak.

A *természetvédelemben* tovább nőtt az országos jelentőségű védett természeti területek aránya (9,3%), ami azonban még elmarad az EU 11,2%-os átlagától. Egy új nemzeti parkot (Őrségi), egy új tájvédelmi körzetet (Dél-Mezőföld), valamint két új természetvédelmi területet (Dávodi Földvári-tó és Budakalászi Kémetaxonómiai Botanikus Kert) alakítottak ki. Egyre több természeti területen folytatnak ökológiai gazdálkodást. Megindult az ex lege (a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény által) védett területek pontos felmérése, melynek eredményeként mintegy 1000 lápterületet, 336 szikes tavat, 3600 barlangot, 368 földvárat, 2600 kunhalmot és mintegy 3000 forrást mértek fel. Ezekon kívül összesen mintegy 39000 hektár helyi jelentőségű védett természeti terület van az ország 582 településén. Az elmúlt időszakban lehatárolásra került a Nemzeti Ökológiai Hálózat, a Ramsari Egyezmény alá tartozó területek száma négy új területtel (Baradla, Ipoly-völgy, Felső-Tisza és Csongrád-bokrosi Sós-tó) 23-ra bővült, területük mintegy 30 000 hektárral összesen 179 958 hektárra növekedett. 130 000 hektáros területen helyezkedik el az öt UNESCO MAB rezervátum (Hortobágyi, Kiskunsági, Fertő-tavi, Aggteleki, Pilisi). A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program keretében az ország területén összesen 30 kiemelten fontos, 20 fontos és 11 tervezett érzékeny természeti területet jelöltek ki és elindult a Natura 2000 területek kialakításának

törvényi előkészítése és lehatárolása. Megkezdődött az erdőrezervátum területek kijelölése. 2003 végéig 383 településen készítették el az egyedi tájértékek kataszterét.

A *környezetvédelmi infrastruktúra* kiépítését és színvonalát tekintve az elmúlt években a következő folyamatok voltak jellemzők:

A közcsonnához csatlakozó lakások aránya 1998 és 2002 között 9%-kal 56,1%-ra nőtt, az ún. III. fokozattal (a növényi tápanyagokat, a N-t és P-t is eltávolító) is tisztított szennyvizek aránya az 1998-as 11,5 %-ról 2002-re 21,5 %-ra nőtt, míg a biológiailag is tisztított szennyvíz aránya 53,6%-ról 61%-ra emelkedett. A tisztítatlanul a befogadóba kerülő szennyvizek aránya 1998-hoz képest 8,7%-kal csökkent és 2002-ben 34,8% volt. Sok helyütt még nagyon alacsony a szennyvíztisztítás határfoka, és a fővárosban is csupán 40 %-a tisztul meg megfelelően a keletkező szennyvíznek. A szennyvíztisztítással ellátott lakosság aránya Magyarországon 2001-ben 32 % volt, ez a 15 EU tagállam mutatójától messze elmarad, akárcsak a szennyvíztisztítás minőségi mutatóiban. A mindössze 32 %-os tisztítási arány Budapest központi szennyvíztelepének hiányából, valamint nagyrészt abból is következik, hogy az elmúlt 10-13 évben megépült csatornarendszereket a lakosság jelentős része nem veszi igénybe.

A 1998 és 2002 között a szervezett hulladékgyűjtésbe kapcsolt lakások aránya 81%-ról 88%-ra emelkedett és nőtt a szigetelt lerakóra szállító települések száma is, miközben a termelői települési hulladék mennyisége évről évre nő. Az egy főre jutó begyűjtött települési szilárd hulladék mennyisége 2002-ben 477,5 kg, ami az EU 25 tagállami átlagnál (519,0 kg) kevesebb, és tendenciájában is csökkenő, mivel 1998-ban e mutató értéke Magyarországon még 512,3 kg volt. A lerakással ártalmatlanított települési szilárd hulladék 1 főre jutó mennyisége 2002-ben Magyarországon 434,8 kg, ami az EU tagországok átlagánál (275,4 kg) lényegesen magasabb mutató, de az EU tagországokban az égetéses ártalmatlanítás jóval elterjedtebb, mint Magyarországon. Az új tagállamok közül azonban csak Cipruson raknak le egy főre vetítve több települési szilárd hulladékot. Ezzel szemben a csomagolási hulladék 35%-os visszagyűjtési arányát tekintve Magyarország 2002-ben élen járt a 10 új tagállam között, bár elmaradt az EU15 tagországának 53%-os átlagától.

A jól kiépített környezetvédelmi infrastruktúrával rendelkező kistérségek nagyvárosainkhoz, illetve a fejlesztési tengelyekhez kapcsolódnak. Az infrastrukturális elmaradottság a keleti országrészben erőteljesebb (az Alföld déli és Duna-Tisza közti területein, a Nyírségben, Hajdú-Bihar déli részén, valamint a Zemplénben). Nem összefüggően a Dél-Dunántúlon is található környezetvédelmi infrastruktúra szempontjából elmaradott térség.

A fentieket összegezve a környezeti állapot területi szerkezetét tekintve megállapítható, hogy a leginkább terheltek a nagyvárosi központokkal és jelentős agglomerációval rendelkező térségek, ahol a közlekedési légszennyezés jelentős és a területhasználat intenzív, még mindig problémásak a volt nehézipari, kitermelő-ipari és energetikai termelőközvetek, amelyek hosszú ideig jelentős szennyezés-felhalmozók voltak (a közép-dunántúli ipari tengely, a Dunántúl északi, Duna-menti területei, valamint a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei iparvidék térségei). A jó környezetállapotú térségek elszórta helyezkednek el az országban, összefüggően elsősorban Magyarország északkeleti felében, és egyes határmenti területeken található. E területek iparszerkezetében a kevésbé szennyező szakágazatoknak van túlsúlya, a közúti közlekedés negatív hatásai csekélyebb mértékben érintik ezeket, az intenzív mezőgazdasági termelés sem jellemző, valamint országos és helyi jelentőségű védett természeti területekben nagyrészt igen gazdagok.

A környezeti konfliktusokkal leginkább érintett térségek pedig a főváros és agglomerációja, a Dunántúli karsztos hegységek térségei, a Duna-menti érzékeny felszín alatti vízbázisú és

felszíni vízgyűjtőjű területek, a Felső-Tisza-menti térség, Borsod-Abaúj-Zemplén megye nagy része, a Hortobágy térsége, és a Körösök ártere.

Az ország *műszaki infrastruktúra* ellátottsága a rendszerváltozást követően jelentősen javult. Különösen a távközlés, az egészséges ivóvízellátás, valamint a földgáz hálózati rendszer terén, amelyek gyakorlatilag az egész ország területén kiépültek. Megteremtődött a villamosenergia-ellátás hálózati rendszerének összekapcsolása a nyugat-európai rendszerekkel. Ebben az időszakban egyedül a közlekedési hálózat fejlesztése maradt el a kívánalmaktól, a közút- és vasúthálózat fejlesztésben meglévő évtizedes elmaradások továbbra sem épültek ki maradéktalanul, amelynek következtében a térségi elérhetőségben az ország nagy részén nem történt érdemi javulás.

A *közlekedés* fejlesztése kiemelt szempont volt az elmúlt években. A mindenkori kormányzat jelentős összegeket költött fejlesztésre, az eredmények azonban elmaradtak a várakozásoktól. Az ország térszerkezetét alakító közlekedési hálózat főváros központú, sugaras jellege továbbra is megmaradt, az elmúlt évek hálózatfejlesztései ezt oldani nem voltak képesek. Transzverzális irányú közlekedési beruházás mindössze a szekszárdi Duna híd és a hozzá kapcsolódó autópálya szakasz formájában valósult meg. Átadásra került a Füzesabony – Polgár közötti autópálya szakasz az M3-on, valamint néhány megyeszékhely és kistérség központ elkerülő útja (Kaposvár, Debrecen, Szekszárd, Zalaegerszeg). Az autópálya és autópálya építés volumene meg sem közelítette a tervezett mértéket (77 km), és az évek során megnövekedett gépjárműforgalom hatásaként az alsóbbrendű úthálózat minősége tovább romlott. Mindezek következtében a belföldi közúti elérhetőség jelentősen nem változott, csupán az észak-magyarországi térség esetében történt javulás a főváros, illetve Miskolc elérhetőségét illetően.

A vizsgált időszakban két-két híd épült a Dunán (Esztergom, Szekszárd) és a Tiszán (Tiszaug, Polgár) egyaránt, Dunaföldvárnál pedig teljesen felújították az átkelőt. Amennyiben megvalósulnak a tervezett további hídépítések (Budapest M0-északi elkerülő híd, Dunaújváros), az jelentősen javítani fogja az ország kelet-nyugati megközelíthetőségét (a Dunán átlag 38 km-enként lehet majd átkelni, amely érték már közelíti az EU-s átlag 30 km-t).

A közúthálózaton végrehajtott fejlesztések (amelyek a kívánt mértéktől elmaradtak) felülmúlták a vasúti közlekedés területén végzett fejlesztéseket. Az ágazat térvesztése tovább tart a közúti közlekedéssel szemben. Pályaépítés csak Szlovénia irányába történt egy rövid szakaszon, ezen kívül főként külföldi forrásokból megvalósuló rekonstrukciós munkák folytak (pályarehabilitáció a Budapest-Hegyeshalom, Budapest-Szolnok, Cegléd-Kiskunfélegyháza vonalakon). A villamosítás fokát sikerült növelni, amely még mindig több mint 10 %-kal elmarad az uniós átlagtól (Mo. 35,2 %, illetve EU 47,2 %). A több vágányosításban előrelépés nem történt, a hazai 16,4 % jelentős elmaradás az uniós 40,8 %-os átlagtól. A pályaszakaszok és a járműpark egyaránt előregedett, a működőképesség csak jelentős korlátozásokkal valósítható meg.

A tömegközlekedés igénybevétele országosan csökken; a haszongépjárművek átlagéletkora továbbra is magas, cseréjük lassú folyamat, a közlekedésben résztvevő járművek száma folyamatosan nő.

Jelentős állami támogatással a '90-es években megjelentek hazánkban a kombinált közlekedési módok, azóta számottevő tranzitforgalom bonyolódik vasúton és a Dunán egyaránt. E módon közlekedik már Nyugat-Európa és a Balkán irányába a hazai közúti tranzitforgalom 8-9 %-a. Napjainkra a 10 kombi terminálon a szállított járművek száma meghaladja a 100 ezer egységet (2001-ben 110 000, 2002-ben 107 000 db), amihez a rendelkezésre álló csaknem 1300 vasúti kocsiszállítókapacitása már nem elegendő, ezért szükségzerű újabb járművek beszerzése és terminálok építése. Az áruszállítás gördülékeny

bonyolítása érdekében 1998-tól elkezdett kiépülni a logisztikai központok hálózata, melynek egy része már működik, másik része még előkészítő stádiumban van. Minden régióban épül legalább egy nagy központ (Budapest, Győr, Debrecen, Székesfehérvár, Szeged, Nagykanizsa, Miskolc), amelyek feladata a raktározástól a vámoltatásig számos szolgáltatást ölel fel.

A belvízi közlekedés jelentősen visszaesett az ezredfordulóra. Európai viszonylatban nem megfelelő a géppark, a vízi út, és a meglévő kikötők minősége sem. 2002-ben a 116 egységből álló személyhajó állomány 80 %-a, az 550 egységből álló vontató-, toló- és áruszállító állomány 90 %-a volt öregebb 20 évesnél. Előrelépés csupán a kombinált közlekedésben történt, heti 2 hajó közlekedik Németországba. A szállított járművek száma meghétszereződött és elérte a 13 200 darabot. Mivel az európai közlekedéspolitikát preferálja a vízi közlekedés fejlesztését, megkezdődtek hazánkban is a nemzetközi normáknak megfelelő kikötők létesítése. Jelenleg Győr-Gönyű, Budapest-Csepel, Dunaujváros és Baja kikötője felel meg a normáknak.

A hazai légi közlekedés szerepe nem változott jelentősen az elmúlt években. Az áruszállítás mértéke gyakorlatilag elhanyagolható, a személyszállítás pedig stagnált 2,3-2,5 millió utas számon. Az elavult géppark mára kicserélődött, modern utasszállító repülőgépek szolgálják az igényeket, melyek kihasználtsági foka jelentősen emelkedett. Budapest-Ferihegy mellett Sármelléken és Debrecenben is a nemzetközi forgalom növekedése várható. Előrelépés, hogy a belföldi légi forgalom beindulása nélkül is számos regionális repülőtér-fejlesztése elkezdődött (Pécs-Pogány, Taszár, Békéscsaba, Győr-Pér, Zalaegerszeg-Andráshida, Jakabszállás).

A *távközlési szektor* továbbra is az egyik legdinamikusabban fejlődő ágazata a hazai gazdaságnak. Jelentős átalakulás zajlott le a szolgáltatás minőségét illetően, a hagyományos technológiákat egyre inkább felváltotta a digitális technológia. Megjelent az információs és kommunikációs technológia (IKT) fogalma. A mobil telefon ellátottságban Európa élmezőnyébe tartozik Magyarország (100 főre több mint 80 készülék jut), és fokozatosan terjed a számítógép és az Internet használat is, utóbbi európai összevetésben azonban még nem kielégítő (100 főre jutó Internet felhasználók száma 2002-ben: Magyarország 15,8 %, EU-15 átlag 35,7 %). A vezetékes telefonellátottságban a területi különbségek már nem jelentősek, az előfizetéseket tekintve némi visszaesés is tapasztalható volt az elmúlt években, ugyanis az előfizetők jelentős száma visszamondta a vezetékes szolgáltatást, és a „minden családtagnak egy mobil telefon” rendszerre tértek át. Lezajlott a távközlési piac liberalizációja, amely azonban napjainkban még nem érezteti a hatását.

Az ország településeinek *vezetékes ivóvízzel* történő ellátása már az 1980-as évek második felében elkezdődött. Napjainkra az ellátás teljes körűvé vált, és mára a megfelelő minőségű ivóvízellátás is gyakorlatilag megoldottá vált. A környezet védelme és az uniós szabályozásnak történő megfelelés érdekében a '90-es évek végén felgyorsult a csatornahálózat kiépítése, a települési közműállapot a négy év alatt 75,8 %-ról 63,3 %-ra zárult. Ez azt jelenti, hogy a szennyvízcsatorna-hálózat kiépítése a települések 37 %-ában valósult meg 2002-re. Jelentős előrelépés történt a szennyvíztisztítást illetően is, 540 szennyvíztisztító létesítmény működik országszerte, amelyekkel a keletkező szennyvízmennyiség 58 %-a átesik biológiai tisztításon.

Az *energiaellátás* területén a legnagyobb változást az energiapiaci liberalizáció jelentette. Mivel a magyar energiapolitika prioritásai között szerepelt a piacgazdaság, valamint az Unió csatlakozás feltételeinek megteremtése, mindez jelentős kihatással volt az energia infrastruktúra alakulására is. Mind a villamosenergia, mind a földgáz szektorban megtörtént a privatizáció, melynek következtében a szolgáltató társaságok és az erőművek nagy része is

külföldi érdekeltségi körbe került. Az ország energiaforrás szerkezete jelentősen átalakult, tovább tart a földgázpiac térnyerése. A hazai energiaforrások kimerülésével az energia import részarány növekedése tapasztalható. A villamosenergia szektorban az országos hálózat kiépült, az energiabiztonság megoldott, jelentős hálózatfejlesztés csupán a Dél-Alföldön (Sándorfalva – Békéscsaba között) történt. Ennek következtében a szolgáltató társaságok a meglévő hálózat bővítésére, rekonstrukciójára helyezték a hangsúlyt. A villamosenergia gyakorlatilag mindenhol az országban hozzáférhetővé vált, a felhasználás mértéke nem változott jelentősen az elmúlt években.

Hasonlóan a villamosenergia-elosztó hálózati rendszerhez, a földgáz és kőolaj vezetékhalózat is kiépült. A földgáz ellátás térnyerése továbbra is növekedett. A vizsgált időszakban a földgázellátásba 510 település kapcsolódott be, így 2002 végére a vezetékes gázzal ellátott települések száma elérte a 2 697-et. A lakossági felhasználáson túl a villamosenergia termelésben is egyre nagyobb szerepe van a földgáz tüzelőanyagának. A növekvő földgázfelhasználás következtében a hálózati rendszer napi terhelés eléri a 90-97 %-ot, elengedhetetlen a szállító- és tárolólétesítmények fejlesztése a szükséges ellátásbiztonság érdekében. Az ország két beszállítási pontja (Baumgarten, Beregdaróc) mellé szükségessé válik egy harmadik (célszerűen Szlovákia irányából) betáplálás kiépítése.

A megújuló energiaforrások hasznosítása terén nem történt változás a vizsgált időszakban. Az energiahordozói szerkezetben a megújuló energiák aránya továbbra is igen alacsony 3,6 %, ami az EU átlag 6 %-tól jelentősen elmarad.

A területfejlesztési politika elsődlegesen az *eszköz és intézményrendszeren* keresztül érvényesíthető.

Összességében megállapítható, hogy a vizsgált időszakban a rendelkezésre álló eszközök szűkössége azonban korlátozta az egyedi beavatkozások hatékonyságát. A területfejlesztési politika saját eszköz és intézményrendszerével a piaci alapú területi differenciálódást megállítani nem tudta, csupán fékezte annak kedvezőtlen hatásait, megakadályozta újabb szélsőséges térségi krízishelyzetek kialakulását. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján bebizonyosodott, hogy a területfejlesztési célok végrehajtása döntően azon múlik, hogy sikerül-e a területfejlesztésben érintett szereplők tevékenységét és a forrásokat koordinálni, valamint a jogalkotásban, a forráselosztásban, vagy akár a konkrét gazdaság és infrastruktúra fejlesztést érintő döntésekben a regionális politika szempontjait érvényesíteni.

A területfejlesztési politika eszközrendszerén belül alapvetőek a *jogi eszközök*, melyek közül a legfontosabb a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI törvény, amely – az Európai Unióban alkalmazott területfejlesztési elvekre építve – meghatározta a területfejlesztési politika kereteit, annak eszköz- és intézményrendszerét, a területfejlesztés szereplőinek feladatait, megteremtve ezáltal a piacgazdaság követelményeihez igazodó területfejlesztési tevékenység feltételeit. A törvény 1999. módosításának fő indoka az volt, hogy az Unió csatlakozást követően Magyarország a strukturális eszközök keretében jelentős többletforráshoz juthat ágazati és regionális fejlesztési programjai megvalósításához. Ezen források fogadásának előkészítése, valamint a hazai gazdaságfejlesztési célok a regionális szint megerősítését igénylik. A fenti szempontokat figyelembe véve elsődlegesen a regionális fejlesztési tanácsok megerősítése, a kötelezően ellátandó feladatok meghatározása, a működési terület hézag- és átfedés mentes kialakítása és a megfelelő munkaszervezet létrehozása állt a törvénymódosítás középpontjában. A 2004. évi törvénymódosítás megváltoztatta az országos, a regionális, illetve a megyei területfejlesztési tanácsok tagjaira vonatkozó rendelkezéseket, azok hatáskörét, felügyeleti rendszerét, valamint rendelkezett a kistérségi területfejlesztési tanácsok megalakításáról. A kistérségekhez kapcsolódó változás,

hogy a kistérségek megállapításáról, lehatárolásáról és megváltoztatásának rendjéről szóló 244/2003.(XII.18.) Korm. rendelet alapján 150-ről 168-ra nőtt a statisztikai kistérségek száma.

A területfejlesztési tevékenység megalapozott megvalósításának, a fejlesztési források hatékony felhasználásának feltétele a megfelelően kidolgozott területi tervek (koncepciók, programok, rendezési tervek) megléte. 1998-2003 között tovább folytatódott a *területi tervezési* tevékenység kiteljesedése. A tervek készítését a területfejlesztési támogatáspolitikai is ösztönözte. A Területfejlesztési Célleitörvény megkezdte a megyei decentralizált kereteiből egyre nagyobb arányban ítélt meg támogatást térségi fejlesztési programok, megvalósíthatósági tanulmányok készítésére (2002-ben a megyei támogatások csaknem egy-tizedét). 2000-től előbb a TFC, majd a TEKI is támogatta a településrendezési tervek készítését. A regionális fejlesztési tanácsok 1998-2002 között régióként 390 millió Ft-ot használhattak fel regionális fejlesztési programok kidolgozására. A folyamat eredményeként mára szinte valamennyi megye és régió rendelkezik elfogadott területfejlesztési koncepcióval és programmal.

A területfejlesztés országos szintjén az elmúlt időszak legfontosabb elkészült tervdokumentuma a Nemzeti Fejlesztési Terv és annak Regionális Fejlesztési Operatív Programja. Az NFT képezte az EU Bizottsággal folytatandó tárgyalások alapját, melynek eredményeként a támogatások jogi keretét jelentő Közösségi Támogatási Keretszerződés elkészült. Utóbbi rögzíti az EU, illetve Magyarország pénzügyi kötelezettségvállalását a 2004-2006-os időszakra. Az NFT közel 510 milliárd forint uniós és 178 milliárd forint hazai (központi, illetve helyi) forrást jelent, és további 280 milliárd forint magántőkét mozgat meg. Mindezt kiegészíti 283 milliárd forint uniós, illetve 113 milliárd forint hazai közösségi forrás a Kohéziós Alap finanszírozta nagy környezetvédelmi és közlekedési infrastrukturális projekteken keresztül. A területrendezés területén országos szinten a legjelentősebb eredmény, hogy 2003-ban megszületett az Országos Területrendezési Tervet elfogadó törvény. A kiemelt térségek rendezési tervei közül a Balaton kiemelt üdülőkörzetének rendezési tervét 2000-ben fogadta el az Országgyűlés, ugyanakkor más kiemelt térség, így a Fővárosi agglomeráció rendezési tervének elfogadására viszont eddig nem került sor.

Az egyes területek, települések helyzetének, változásainak figyelemmel kíséréséhez, területi tervezés megalapozásához, valamint a területfejlesztési és területrendezési döntések előkészítéséhez és meghozatalához nagy segítséget nyújt a *Területi Információs Rendszer* (TeIR), melynek kialakítását a területfejlesztéssel és területrendezéssel kapcsolatos információs rendszerről és a kötelező adatközlés rendjéről szóló 112/1997.(VI.27.) kormányrendelet szabályozta. A VÁTI Kht által fejlesztett és üzemeltetett TeIR (amely az idősorokat is figyelembe véve több mint 50000 adatot tartalmaz) kialakítása során első lépésben a rendszer országos szintje készült el, amely 1998-tól üzemel, ezt követte 2001-ben a megyei szint megvalósítása. TeIR számára a legnagyobb problémát a területfejlesztést közvetve és közvetlenül szolgáló támogatásokkal kapcsolatos adatok rendszeres és teljes körű hozzáférhetőségének hiánya jelenti, melynek biztosítása továbbra is kormányzati intézkedést igényel.

A TeIR mellett a területfejlesztés pénzügyi eszközeihez kapcsolódóan működnek olyan információs rendszerek, melyek közvetett módon szintén területi információs rendszereknek tekinthetők. Az Országos Támogatási Monitoring Rendszer (OTMR) az államháztartás pénzügyi információs rendszerébe illeszkedő, a Magyar Államkincstárban 1998-tól működő integrált nyilvántartási rendszer. A Magyar Egységes Monitoring Rendszer (MEMOR) az előcsatlakozási eszközök monitoring feladatainak ellátását szolgáló egységes információtechnológiai rendszer, melyet 2001-ben szintén PHARE támogatással fejlesztettek ki. A Strukturális Alapok és Kohéziós alap vonatkozásában kizárólagosan az Egységes Monitoring Informatikai Rendszer (EMIR) működik majd mint elektronikus adatgyűjtési,

jelentési és monitoring rendszer. A tervek szerint tartalmazni fogja minden, az operatív programok keretében finanszírozott projekt adatait, beleértve a megvalósulás pénzügyi és fizikai jelzőszámait, köztük a megvalósítás helyére vonatkozó földrajzi azonosítót is.

A területfejlesztési célok megvalósítását közvetlenül szolgáló *pénzügyi eszközöknek* a Területfejlesztési Céllelőirányzat (TFC) és a Területi Kiegyenlítést szolgáló támogatás (TEKI) tekinthetők. A területfejlesztés céljaira, a szakpolitika horizontális jellegénél fogva, nemcsak a területfejlesztési célúnak deklarált céllelőirányzatok, hanem más ágazati kezelésben lévő források is hatással bírnak. Ezen támogatási rendszerek közül az 1999-2002 közötti időszakban a Munkaerőpiaci Alap (19 %), a Cél- és címzett támogatások (15 % és 11 %), az agrártámogatások (15 %), az Útfenntartási Céllelőirányzat (14 %), valamint a Környezetvédelmi Céllelőirányzat (10 %) rendelkezett a legtöbb forrással. A területfejlesztés szempontjából legfontosabb előirányzat, a TFC (3 %) minden évben a legkisebb volumenű támogatások közé tartozik, hasonlóan a TEKI-hez (5 %) ill. a CÉDE-hez (2 %).

Ezen finanszírozási források nagyságrendjét érzékelteti, hogy az 1999-2002 között szétosztott 918 milliárd Ft támogatás együttesen az azonos időszak összes hazai beruházásának alig tizedét teszi ki, melyből következik, hogy az ország társadalmi-gazdasági helyzetének alakulását a legtöbb fejlesztési területen nem az állami támogatások, hanem a piaci folyamatok alakítják. A támogatások ugyanakkor jelentős befolyásoló erővel bírhatnak a piaci folyamatok irányára. Bizonyos területeken (gazdaságfejlesztés, információs társadalom) szükséges a piaci folyamatokkal „szemben haladó” fejlesztések támogatása a felzárkóztatás érdekében, míg más kormányzati beavatkozási területeken belül (humán, műszaki infrastruktúra) a piaci beruházások alacsony részaránya teszi szükségessé az állami szerepvállalást. Meg kell jegyezni továbbá, hogy bizonyos célterületeken a hatásosságot csökkenti, hogy nem fejlesztésre, hanem a már meglévő intézmények, infrastruktúra fenntartására fordítják a fejlesztési forrásokat. Például a TEKI, CÉDE, TFC esetében a támogatások nagy részét az önkormányzati feladatok finanszírozása teszi ki, amelyek így település- és nem területfejlesztési célokat szolgálnak.

Az előirányzatok hatékonyságát csökkenti, hogy túl sok fejlesztési területet finanszíroznak, mely így a források elaprózottságához vezet. Szintén a támogatási rendszerek szétaprózottságát jelzi, hogy a legtöbb fejlesztési területen átfedések mutatkoznak a különböző ágazati források között. Például a szennyvíz-közmű fejlesztést a vizsgált 13 előirányzatból 6 támogatja, háttérbe szorítva a támogatások, fejlesztési programok egyik legfontosabb alapelvét, a koncentrációt.

A hazai és az uniós célok tekintetében a különbség egyrészt a fejlesztési területek eltérő szintű preferálásában figyelhető meg. Például az oktatás, szakképzés az európai uniós támogatások elosztásánál a humán erőforrás fejlesztésén belül önálló, fajsúlyos célterületként jelentkezik. Magyarországon viszont a humán erőforrás területén belül elsősorban különböző szociális, egészségügyi, alapfokú oktatási, iskolarendszerű szakképzési intézmények infrastrukturális fejlesztéseit, felújításait finanszírozzák és hiányoznak a komplex, társadalmi integrációt szolgáló személyeket, cégeket segítő fejlesztési célok.

A különböző fejlesztéspolitikai területeken természetesen más és más stratégiát kell követni az eltérő piaci jellemzőkből, szükségletekből következően. Bizonyos területeken a piaci érdekeltség hiánya miatt döntően állami forrásokból lehet fejlesztéseket eszközölni. Ide tartozik a legtöbb infrastrukturális beruházás –út, szennyvíz, gáz, víz, villany-, de ebbe a körbe tartoznak az oktatási, egészségügyi, szociális intézmények műszaki fejlesztései is, melyek lényegében az önkormányzatok feladatköréhez tartozó intézmények fenntartását, működtetését biztosítják. Szintén ide sorolható a természetvédelem, hulladékgazdálkodás, ahol ugyan már megjelennek a piaci szereplők, de az állam tölt be domináns szerepet. A

felsorolt területeken is nehéz ugyanakkor kimutatni az állami szerepvállalás hatásait, hiszen a relative kevés támogatás az ország egészén szétaprózódottan jelenik meg.

Az egyik legerősebb kapcsolat a költségvetési pénzek és a területi folyamatok alakulása között a foglalkoztatási támogatások esetén mutatható ki, de még itt is kevés hatást tudtak kifejteni a munkanélküliség alakulására az állami támogatások. A gazdasági folyamatok alakulása és a gazdaságfejlesztési célú támogatások között fennálló gyenge kapcsolat bizonyítja, hogy a gazdasági élet a piaci folyamatok alakulásának függvényében változik, s ebben az állami támogatásoknak csak „statiszta”, másodlagos szerep jut. Végül ki kell emelni az információs és kommunikációs infrastruktúrát, ahol az állami fejlesztések elenyészőek a piaci beruházásokkal szemben. Egy-egy térség IKT fejlettsége elsősorban a piaci tényezők függvénye.

A területi eloszlás során a decentralizáció és a szolidaritás, azaz a kedvezményezettség elve alkalmazásának van domináns hatása a területfejlesztési célok érvényesülésére. Az egy főre jutó összes támogatás területi elosztását tekintve, a felzárkóztatási politika céljaival összhangban az ország leghátrányosabb helyzetű észak-magyarországi, észak-alföldi és dél-dunántúli térségei kapták a legtöbb állami forrást, míg a főváros mellett a legversenyképesebb közép és nyugat-dunántúli térségek részesültek a legkevesebb állami támogatásban. Ugyanakkor az állami források elosztásánál nem általános tendencia a leghátrányosabb helyzetű térségek preferálása, melynek oka, hogy a területi differenciáltság, a hátrányos helyzetűek kedvezményezettsége nem kellő mélységben jut érvényre. Az elnyert támogatási összeg volumene sokkal inkább az adott térség pályázati potenciáljától, eredményességétől függ, és nem összhangolt, különböző területi szintű fejlesztéspolitikai programok által kijelölt fejlesztési irányvonal, fejlesztési prioritások mentén történik.

A támogatások elosztása feletti döntési jogkörének decentralizációja elsősorban a területfejlesztési támogatásoknál érzékelhető, a többi ágazati forrás esetében csak kisebb mértékben és viszonylag koordinálatlanul, a szinergia figyelembe vétele nélkül engedik át a pénzügyi eszközök elosztásának jogát alacsonyabb területi szintre.

Az elmúlt évtizedben indított területfejlesztési *Phare programok* keretében mintegy 180 millió EUR (kb. 45 milliárd Ft) támogatás érkezett Magyarországra. A források nagyságrendjükénél azonban jóval nagyobb jelentőséggel bírtak a területfejlesztési politika alakításában. A támogatások különösen a regionális intézményrendszer megalakulását és működésének hatékonyabbá tételét segítették elő. A kilencvenes évtizedben indult programok – korlátozott forrásaik miatt – általában az ország hátrányos helyzetű régióira koncentráltak. A kormány 2001-től a Phare támogatásban nem részesülő régiókban is kezdeményezte az önálló regionális programok kialakítását és végrehajtását ún. tükkörregiós programok beindításával. A 2002-től minden régió részesülhet PHARE támogatásban, a program céljai és intézkedései pedig két évre előre meghatározottak. A PHARE 2002-2003 programja tartalmában, végrehajtási felelősségében megalapozza a Regionális Operatív programot, és országosan egyedülálló módon segíti a Strukturális Alapok felhasználására való felkészülést.

A határon átnyúló együttműködések támogató *Phare CBC programok* keretében az eddig elfogadott programok keretében mintegy 145,3 millió euró felhasználásra nyílik lehetőség a határtérségek fejlesztésére.(kb. 36 milliárd Ft). Ebből 1995 és 1999 között összesen 64 millió euró (mintegy 15 milliárd Ft) támogatás került a határmenti térségek fejlesztésére, felhasználásra. 2000 és 2004 között évente további 19 millió euró (mintegy 4,7 milliárd Ft) támogatás került jóváhagyásra. A program eredményeként – a kézzel fogható közös gazdaságfejlesztési, környezetvédelmi és infrastrukturális beruházásokon túl számos euroregionális együttműködés bizonyítja, hogy az érintett régiók a határmentiséget már nem a fejlődést korlátozó, hanem azt elősegítő adottságnak tekintik.

Magyarországon 1996-1999 között kijelölt 11 *vállalkozási övezet* létrehozásának célja az volt, hogy az ország leghátrányosabb térségeibe a gazdaság fejlesztése érdekében termelő és szolgáltató befektetőket vonzanak meghatározott időre szóló speciális pénzügyi és egyéb kedvezmények biztosításával. A vállalkozási övezetekbe betelepülő cégek különböző decentralizált céllelőirányzatokból jelentős állami támogatásokat kaptak az elmúlt években, melyek nagysága némely esetben elérte a 7-800 millió Ft-ot is (pl. Salgótarjáni övezet). A 2003-ban működő Vállalkozási Övezet Céllelőirányzatot (VÖC), mintegy 950 millió Ft támogatási kerete az övezetek működési feltételeinek javítását, a termelő infrastruktúra fejlesztését, a munkahelyteremtés, és –megőrzés, illetve a vállalkozói és befektetői tőke beáramlásának elősegítését támogatta. A vállalkozási övezet címet minden övezet 10 évre kapta meg, azonban a törvények által meghatározott adókedvezmények 2002 végén lejártak. Az övezetek kijelölése óta elindult kedvező folyamatok megrekedtek a kormányzati támogatások és szükséges jogszabályok hiányában. A vállalkozási övezetek jelenlegi infrastruktúrájukkal nem versenyképesek a befektetői körökben. Ez a helyzet csak állami források bevonásával, az infrastruktúra fejlesztésével, az övezeteket működtető szervezetek anyagi és erkölcsi megerősítésével változtatható meg.

Az *ipari parkok* infrastruktúrájának megteremtéséhez biztosított támogatások komoly beruházás-ösztönző hatást gyakoroltak a vállalkozókra és jelentős magántőkét mobilizáltak. 2003-ban 165 ipari centrum rendelkezett az ipari park címmel, amelyek viszonylag egyenletesen oszlanak meg az ország területén. Ezek közül 2003 végén 141 ipari parkban volt betelepült cég, az ipari parkokban összesen 2 450 vállalkozás működött, amely 1 256 milliárd Ft értékű termelő beruházással és 139 000 fős létszámmal 3 430 milliárd Ft értékű terméket állított elő. A kezdeti időszakban létesült és főleg multinacionális vállalatok letelepítésére szerveződött ipari parkok, elsősorban a nyugati országrészben jöttek létre, míg a keleti országrész ipari parkjaiba az alacsonyabb termelékenyséű KKV-k adták a vállalkozói bázist. A dunántúli régiók főleg a nyugati exportpiacokhoz való közelségük és jó közúti elérhetőségük miatt preferált területei a külföldi tőkebefektetéseknek.

A helyi térségi gazdaságfejlesztésnek szintén fontos eszköze a vállalkozói aktivitást serkentő *inkubátorház*. A Széchenyi Terv keretében 2001-2002-ben működő program összesen 12 technológiai inkubátorház és innovációs központ és 4 vállalkozói inkubátorház létrejöttét, ill. fejlesztését támogatta. Egyéb vállalkozói inkubációt folytató létesítmények azonban számos egyéb forrásból – a Phare CBC, SME és regionális programjai, TFC, GFC – is kaptak támogatást. 2003-ban összesen 36 inkubátorház működött Magyarországon. A legtöbb Borsod-Abaúj-Zemplén (5db), valamint Veszprém, Zala és Csongrád megyékben (3-3db) működött. 2-2 inkubátor található Békés és Baranya megyékben, míg a többi megyében egy-egy ilyen intézmény működött. Jelenlétük elsősorban a kezdeményezőkézséget tükrözik, semmint a gazdasági reálfolyamatokat.

Az 1996-ban elfogadott területfejlesztési törvény egyebek között a *területfejlesztési intézményrendszer* létrehozásával eredményezett markáns változást. Az intézményrendszer – az EU NUTS rendszer követelményeinek megfelelő - területi szintjeinek kialakításánál a törvény keretjellegeből adódóan tág teret adott az alulról jövő kezdeményezéseknek, melynek eredményeképpen a létrejött intézmények működőképessége, hatékonysága – különösen regionális és kistérségi szinten - nem érte el a kívánatos szintet. A területfejlesztési törvény 1999. évi módosításának éppen ezért az egyik legfontosabb indoka a területfejlesztési intézményrendszerének megreformálása és stabilizálása, mindenekelőtt a regionális szint megerősítésével, a tervezési-statisztikai régiók kötelező jelleggel történő kijelölésével és az EU források kialakításához szükséges munkaszervezetek megalakításával.

A területfejlesztés központi intézményrendszerében a vizsgált időszakban több változás történt. 1998-ban a területfejlesztés felügyelete kikerült a Környezetvédelmi Minisztérium feladatköréből és átkerült a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztériumba. A területfejlesztéssel és területrendezéssel kapcsolatos tevékenységek 2002. évben a Miniszterelnöki Hivatalba integrálódtak, 2004. január elsejével pedig megalakult a Magyar Terület- és Regionális Fejlesztési Hivatal és a Nemzeti Fejlesztési Hivatal. Összességében megállapítható, hogy nehéz a regionális politikai kormányzati munkát egy ágazat keretei közé szorítani, szerencsésebb az ágazati minisztériumoktól való egyenlő távolság és a miniszterelnöki apparátushoz való közelség.

Országos szinten a Kormány, illetve a tárcák területfejlesztéssel összefüggő feladatainak végrehajtása mellett az *Országos Területfejlesztési Tanács* (OTT) tevékenysége meghatározó, melyben az érintett tárcák mellett a területi (megyei, regionális), illetve szakmai képviselő is szerepet kap. A Kormány javaslattevő és koordináló szerveként működő OTT legfőbb feladatai közé tartozott az elmúlt időszakban az Országos Területfejlesztési Konceptió egyeztetése, a Kormányhoz benyújtott területfejlesztési törvénytervezetek (OTRT és Balaton törvény, valamint a területfejlesztési törvény módosításának) véleményezése és a rendeletek tartalmában a konszenzus megteremtése.

Regionális szinten az Országos Területfejlesztési Konceptió alapján 7 tervezési-statisztikai régió került kialakításra. A területfejlesztési törvény módosítása kötelezővé tette az ezekre épülő *regionális fejlesztési tanácsok* létrehozását, amelyek alapvető feladata az adott régió gazdaságának és infrastruktúrájának fejlesztése, ehhez kapcsolódóan a régió területfejlesztési koncepciójának és programjának elkészítése és végrehajtásának koordinálása. A régiók emellett 1996 óta részt vesznek a területfejlesztési PHARE-programok végrehajtásában. 2001-től pedig decentralizált forrásokkal is rendelkeznek. Először a Területfejlesztési Célelőirányzat 30%-át decentralizálták regionális szintre, majd 2003-tól a Terület- és Térségfejlesztési Célú Támogatások (TTFC), 2004-ben pedig a Terület- és Regionális Fejlesztési Célú Támogatások (TRFC) forrásainak egy része került a regionális fejlesztési tanácsok kompetenciájába, melyet a régió fejlesztési prioritásaival összhangban, pályázati úton kell elosztaniuk.

A regionális fejlesztési tanácsok mellett minden régióban megalakultak a *regionális fejlesztési ügynökségek* (RFÜ), melyek feladataik nagyobb részét a regionális fejlesztési tanáccsal kötött közhasznúsági szerződések alapján végzik. A regionális fejlesztési ügynökségek a MEH NTH megbízásából projektgenerálási feladatokat is végeznek a Nemzeti Fejlesztési Terv, különösen annak a Regionális Fejlesztési Operatív Programja (ROP) által biztosított támogatási lehetőségek maximális kihasználása érdekében. A közhasznúsági szerződésekben foglaltakon túl a regionális fejlesztési ügynökségek a ROP lebonyolításában közreműködő szervezeti feladatokat is ellátnak.

Azokban a térségek azonban, amelyek ökológiai, természetvédelmi, idegenforgalmi vagy településszerkezeti szempontból együttes probléma-kezelést kívánnak a törvény a regionális feladatok ellátását hangsúlyozottan fontosnak tartotta. Ennek érdekében a kiemelte és egyben kötelezővé tette a Balaton és a budapesti agglomeráció térségére az ún. *Térségi Fejlesztési Tanács* kialakítását, továbbá területén hasonló céllal nevesítette a Tisza-tavi Térségi Fejlesztési Tanácsot és a Velencei-tó–Vértes Térségi Fejlesztési Tanácsot. A megalakult térségi fejlesztési tanácsok feladatai közé tartozik a kiemelt térség területét területfejlesztési koncepció, illetve fejlesztési programok elkészítése, az illetékeségi területüket érintő fejlesztési tervek véleményezése, a területét érintő területfejlesztési koncepciók és programok figyelembe vételével dönt a hatáskörébe utalt pénzeszközök felhasználásáról.

Azt követően, hogy 1990-es önkormányzati törvény elfogadásával a megyék jelentősen vesztek hatáskörükből feladatuk gyakorlatilag intézményfenntartásra korlátozódott, az 1996. évi területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény területi szinten a *megyei területfejlesztési tanácsokat* juttatta kulcsszerephez, a decentralizált források elosztása, az országos, ágazati programok véleményezése, tervezés szempontjából. Az 1999. évi törvénymódosítással viszont nyilvánvalóvá vált, hogy a regionális politika kitüntetett térségi szintje a továbbiakban a régió, amivel a megyék jövőbeni területfejlesztési szerepét - a párhuzamosságok elkerülése végett - tisztázni szükséges. A két szint ésszerű és szakmai alapokon álló munkamegosztás esetén nem zárja ki egymást, tudomásul véve azt, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás, a fejlesztési programok kidolgozása, a fejlesztési forrástámogatások megszerzése szempontjából az elsődleges szerep a régióé. A kistérségi szintű fejlesztések menedzselése, a helyi önkormányzatok településfejlesztési tevékenységének segítése viszont megyei szinten ellátandó feladat.

A tanácsok mellett működő munkaszervezetek tevékenysége a megyei szintre decentralizált források elosztásához kapcsolódó döntés-előkészítésre és a döntések végrehajtásának megszervezésére, valamint a megyei területfejlesztési tanácsok munkáját segítő titkársági és adminisztratív feladatok elvégzésére terjed ki. A régiókkal ellenétben a *megyei fejlesztési tanácsok* mellett kialakult *ügynökségek* eltérő szervezeti struktúrában működnek. Összességében megállapítható, hogy a területfejlesztési törvény elfogadása óta sem tisztult le, hogy a tanácsok mellett működő munkaszervezetek milyen szerződéses kapcsolatban és főleg milyen kiszámítható pénzügyi fedezettel hajtják végre az egyes feladatokat a területfejlesztési célok megvalósulása érdekében.

A *kistérségi szint* statisztikai funkciói mellett a területfejlesztés lehetséges beavatkozási szintjei közül az a térségi szint, ami a települési önkormányzatok együttműködése révén az alulról építkező regionális politika meghatározó eleme lett. Megújulását a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény tette lehetővé a helyi önkormányzatok önállóságának és szabad társulási lehetőségének a megteremtésével. Amíg a statisztikai kistérségek száma és területe meghatározott, a fokozatosan kialakuló társulások a legváltozatosabb összetételben és működési területtel jöttek létre, más társulásokra tekintet nélkül – gyakran azokkal területi átfedésben. Mindezek következtében az instabil összetételű, társulások nem bizonyultak alkalmasnak az állandó területtel rendelkező kistérségben általános területfejlesztési feladatok ellátására. A területfejlesztési társulások és a KSH körzetek területi illeszkedése hosszú távon nem volt megkerülhető kérdés. Ezen okok miatt 2003-ban és 2004-ben egy 3 lépcsős reform folyamat indult el kistérségi szinten.

- A vázolt folyamatok mindenekelőtt szükségessé tették a statisztikai körzetek rendszerének felülvizsgálatát, melynek eredményeként 18 új kistérség jött létre, így összesen 168 kistérség fedi le az ország területét. A statisztikai kistérségek felülvizsgálata, több funkciójú területi egységekké alakítása valós statisztikai alapokra helyezte a fejlesztés - támogatási politika, a kistérségi területfejlesztés tervezését. A jogszabályi keretbe foglalás biztosítja a rendszer stabilitását, ezzel a hosszú távú tervezéshez szükséges kiszámíthatóságot, továbbá lehetővé teszi a kistérségi államigazgatási hatáskörök illetékességi területeinek egységesítését és keretet biztosít az önkormányzati közszolgáltatások hatékony megszervezéséhez is.
- Következő lépésben a Kormány megalkotta a többcélú kistérségi társulások támogatására vonatkozó rendeletét, amely egyrészt a települési önkormányzati közszolgáltatási feladatok kistérség egészét átfogó társulásban történő ellátását, másrészt a kistérségi területfejlesztési feladatok biztosítását szolgálja. Az ehhez szükséges eszközöket a 2004. évi költségvetés biztosítja.

- Végül a területfejlesztési törvény 2004. júniusában elfogadott módosítása rendelkezett az ún. kistérségi területfejlesztési tanácsok létrehozásáról. A kistérségi területfejlesztési tanács működési területe egybe esik a kistérség területével.

A Törvény ennek az intézménynek a megalakításával azonos elvi alapokra helyezte a területfejlesztés különböző területi szintjein - országos, regionális, megyei és kistérségi szinten - működő területfejlesztési szervek összetételét és működési szabályait is.

I. TERÜLETI FOLYAMATOK

1. GAZDASÁGI FOLYAMATOK

A területi gazdasági folyamatok a regionális fejlődés alapvető meghatározói, hiszen a területi rendszerek működésének alapját a gazdasági értékteremtés jelenti. A gazdaság különböző tényezői viszonylag gyorsan változhatnak, s ezek nyomán az egyes térségek gazdaságilag prosperáló, ill. válságos helyzetbe kerülhetnek.

A gazdaság területi folyamatainak értékelése a makrogazdasági kerettényezők, a gazdasági teljesítmény, gazdasági szervezetrendszer valamint a külföldi működőtőke-befektetések vizsgálatára terjedt ki. Vizsgálatra kerültek továbbá a meghatározó ágazatok: az agrárgazdaság, az ipar, a turizmus továbbá a terciér szektor kiemelt ágazatai, üzleti és pénzügyi szolgáltatások, kiskereskedelem és fogyasztópiac, információs gazdaság.

Mindezek komplex elemzésén alapul a gazdasági térszerkezet alakulásának összegzése, amely a gazdasági fejlettség és a területi versenyképesség többváltozós értékelésén alapul.

Összefoglaló

A vizsgált időszak egyik meghatározó térszerkezeti folyamata, hogy az ország központi térségének súlya tovább nőtt. E mögött Budapest gazdasági súlyának a - legfontosabb gazdasági mutatókban mérhető - mérsékelt erősödése és a főváros tágabb környezetének dinamikus fejlődése áll.

A bruttó hazai össztermék (GDP) *megyei* szintű alakulásában a Budapest-vidék kettősség erősödése mellett megkezdődött a vidék átrendeződése is. A növekedési ütemváltások a legfejlettebb, dunántúli megyék stagnálását, ill. visszaesését hozták, a nyugat-kelet fejlettségi megosztottság is fennmaradt, hiszen az időszak során Pest megye és Budapest után Komárom-Esztergom megyét jellemezte a legnagyobb fejlődés.

A gazdasági növekedés súlypontja nyugatról határozottan a fővárossal kijelölhető centrumhoz közelebb tolódott. A gazdaság belső mozgását jelző vállalkozói beruházások egyértelműen az ország északnyugati fejlett nagytérségét részesítették előnyben, amely az országgrész további fejlettségi elszakadását vetíti elő.

A *régiók* szintjén a belső elmozdulások ellenére is egyértelműen megerősödni látszik a kelet-nyugat és a centrum-periféria struktúra.

A gazdaság *kistérségi szintű térstruktúrájának* alakulása a nagyobb területegységek homogenizálódását és a fejlettségi törésvonalak elmélyülését eredményezte.

Az időszak során az átlag felett fejlődő és már korábban is fejlett kistérségek egyetlen kivétellel Budapest tágabb környezetében találhatóak. Nyugat- és Közép-Dunántúlon a fejlett kistérségek többségét stagnálás, míg a közepesen fejletteket gyors növekedés jellemzi, amely az északnyugati országgrész homogenizálódását eredményezi. A középmezőnyből történő felzárkózás jellemzi a főváros dinamizáló pólusához keletről kapcsolódó térségcsoportot. Az ország keleti, és a Dunántúl déli részén magas fejlettségükkel ám átlagos, ill. átlag alatti növekedéssel szigetszerűen emelkednek ki környezetükből a nagyobb megyeszékhelyek és egyes prosperáló iparvárosok, valamint a legfontosabb turisztikai célterületek.

A vizsgált időszak elején is létező Balassagyarmat-Békéscsaba fejlettségi törésvonal déli szakaszán a stagnáló, közepes fejlettségű térségek, és egyes felzárkózó tendenciát mutató fejletlenebb kistérségek jelenléte miatt oldódik. E vonal északi részén azonban a

dinamizálódó hevesi, nyugat nógrádi térségcsoport és a súlyosbodó szerkezeti válsággal küzdő Bátorterenyétől Ózdig terjedő ipari térségek között mélyül a fejlettségi lépcső.

Határmenti térségeink gazdaságilag két egymástól radikálisan eltérő fejlődési pályát járnak be. Az 1998-ban dinamikus peremnek tekinthető Ausztriával szomszédos térségek megőrizték fejlettségi pozíciójukat és az időszak elején még mérsékeltebb fejlettségű, strukturális gondokkal küszködő szlovák határt követő Duna-menti urbanizációs tengely - kiegészülve Komárom-Esztergom megye délebbi területeivel - az ország legdinamikusabban fejlődő területe lett. A fejletlen határmenti perifériák elmaradottsága a vizsgált időszakban konzerválódott, hiszen a délnyugati, valamint a keleti, északkeleti határmenti térségek annak ellenére, hogy több tényező (pl. bruttó hozzáadott érték, vállalkozói aktivitás) tekintetében megkezdték a felzárkózást nem voltak képesek javítani pozícióikon. A Szerbiával szomszédos területek is egyre inkább a leszakadó perifériákhoz sorolhatók.

A vizsgált időszakban, főként annak második felében a *területi különbségeket mérséklő folyamatok* is jelentkeztek, melyek fordulatot eredményeztek a területi differenciálódás 1999-ig tartó folyamatos trendjéhez képest.

A kiegyenlítő folyamatokat nem a növekedés gyorsulása, hanem elsősorban annak területileg szelektív visszaesése és az állami szerepvállalás bizonyos elemei eredményezik.

A főként a külföldi tőke kivonáshoz kapcsolódó növekedési ütem csökkenés ill. visszaesés elsősorban a legfejlettebb északnyugati megyéinket (Vas, Fejér, Győr-Moson-Sopron) érintette. A terület egységek fejlődési dinamikájában jelentkező változások, (pl. a fejlett dunántúli megyék stagnálása) a piacgazdaság természetes ingadozásainak tekinthetők, amelyek a nagyobb gazdasági szereplők beruházási döntéseihöz, jellemzően a külföldi tőke remobilizációjához kapcsolódnak.

Az állami szerepvállalás a növekvő arányú állami beruházások és főképp a jövedelempolitika révén a 2000-es évet követően indított el területi kiegyenlítő irányába ható folyamatokat.

Területi kiegyenlítést mutat a *vállalkozási aktivitás* mennyiségi alakulása, a korábban legalacsonyabb aktivitást mutató, főként a periférikus térségekben nőtt az ezer lakosra jutó vállalkozások száma. A gazdasági szervezetrendszer minőségi fejlődése azonban továbbra is a fejlettebb térségeket jellemzi.

A *külföldi tőke* területi eloszlásában már korábban fennálló különbségek bizonyos ellentétes irányú átrendeződések ellenére, tovább nőttek. A kilencvenes években a külföldi tőke elsődleges célpontját képező térségek tőkeállománya stagnáló ill. csökkenő tendenciát mutat, miközben új célterületek (pl. Rétsági kistérség) is megjelentek, azonban a külföldi tőkével nem, vagy alig rendelkező térségek többsége nem tudott változtatni helyzetén.

Turisztikai potenciálját és a vendégforgalmát tekintve az ország legjelentősebb turisztikai célterülete továbbra is Budapest és a Balaton. A turisztikai forgalom alakulásában két eltérő területi tendencia figyelhető meg: a stagnáló külföldi vendégforgalom egyre nagyobb hányada koncentrálnak Budapestre, ugyanakkor a dinamikus bővülő belföldi turizmus növekvő arányban a vidéki területeket részesíti előnyben.

A *mezőgazdaság* továbbra is jelentős szerepet játszik a kedvező agrár adottságokkal rendelkező déli országrész mellett a periférikus helyzetű és elmaradottnak tekinthető, sok esetben aprófalvas településszerkezetű térségek társadalmi-gazdasági életében is, ahol gyakran a legfontosabb megélhetési lehetőséget jelenti. Ugyanakkor e zömében válságos helyzetű agrár térségek jövője az agrárágazat csökkenő foglalkoztatási képességéből adódóan meglehetősen bizonytalan. Éppen ezért az ország rurális térségeiben nagy hangsúlyt kell

fektetni a gazdaság több lábra állítására, a turizmus, a feldolgozóipar megtelepítésére, valamint e térségek ökológiai funkcióinak fejlesztésére, ill. elismertetésére.

Az *ipari* termelés és az ehhez kapcsolódó foglalkoztatás területi szerkezete továbbra is rendkívül koncentrált, hiszen a termelési érték közel kétharmadát a Közép-Magyarországi, a Közép-Dunántúli és Nyugat-Dunántúli Régióban állítják elő. 1998-2002 között ugyanakkor megkezdődött az ipari termelés térbeni szétterülése és megerősödtek új ipari centrumok főleg Komárom-Esztergom, Somogy és Zala megyében. Az ipar jelenléte és fejlődési dinamikája továbbra is meghatározó szerepet játszik a vidéken belüli fejlettségi különbségek alakulásában. Az iparban lezajló folyamatok az általános regionális fejlődési trendeken belül lefelé nivellálódáshoz vezettek.

Az országos szinten dinamikusan fejlődő *szolgáltatói szektor* a területi különbségek növekedéséhez járul hozzá. Az elmúlt hat év alatt továbbra is növekvő pénzügyi szolgáltatások terén a bankfiókok alapján a főváros központúság tovább erősödött, s a kelet nyugati országrész közötti különbség is megmaradt, miközben a legellátatlanabb térségek ellátottsága tovább csökkent. A robbanásszerűen bővülő információs gazdaság területi alakulása is a területi különbségek növekedéséhez járult hozzá. A vizsgált információs, informatikai szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások arányát tekintve növekedtek a megyék szintjén mért területi különbségek és Budapest súlyának csekély relatív csökkenése sem eredményezett lényegi elmozdulást a még mindig 50% feletti főváros központúságban.

A *kiskereskedelemnek* a társas vállalkozások által működtetett boltok számával mért területi átalakulása tükrözi az időszakot jellemző legfontosabb új térfolyamatot, vagyis a Duna-menti urbanizációs tengely és Budapest környezetének dinamizálódását.

Az ország regionális fejlődését a piaci folyamatok határozzák meg. Az egyes térségek sikerét, sikertelenségét a globalizációval, az EU-hoz való csatlakozással egyre inkább olyan külső erőforrások (tőke, lakosság-munkaerő, turizmus, közösségi támogatások, fejlesztések) elérése határozza meg, melyek megszerzéséért a különböző régiók-térségek versenyben vannak egymással. Ezek közül elsősorban a külföldi tőkebefektetések, ill. tőke kivonás folyamata eredményezett területi átrendeződési folyamatokat azzal, hogy a tőke kivonás egyes fejlettebb megyéket érintett. Ugyanakkor a vizsgált időszakban e versenyben egyértelműen a piacot, kooperációs lehetőségeket, kedvező üzleti környezetet biztosító Budapest, jó elérhetőséget, s ugyanakkor mérsékeltebb költségeket nyújtó tágabb környezete volt a legsikeresebb. Az állami szerepvállalás az említett jövedelempolitika, a 2000 óta a fejletlenebb területek felé irányuló állami beruházások révén bizonyos kiegyenlítő területi folyamatokat elindított. Kiegyenlítést és sikeresebb regionális fejlődést elsősorban olyan állami szerepvállalás ösztönözhet, amely a területi versenyképesség tényezőit képes területi rendszerek mentén, országosan összehangolt piacképes regionális stratégiák alapján fejleszteni.

Gazdasági térszerkezet alakulása

A gazdaság területi szerkezetének alábbi, kistérségi szintű összegző értékelésére a résztényezők vizsgálati eredményeinek szintézise mellett két komplex dimenzió, a *gazdasági fejlettség* és a *versenyképesség* többmutatós elemzésével kerül sor.

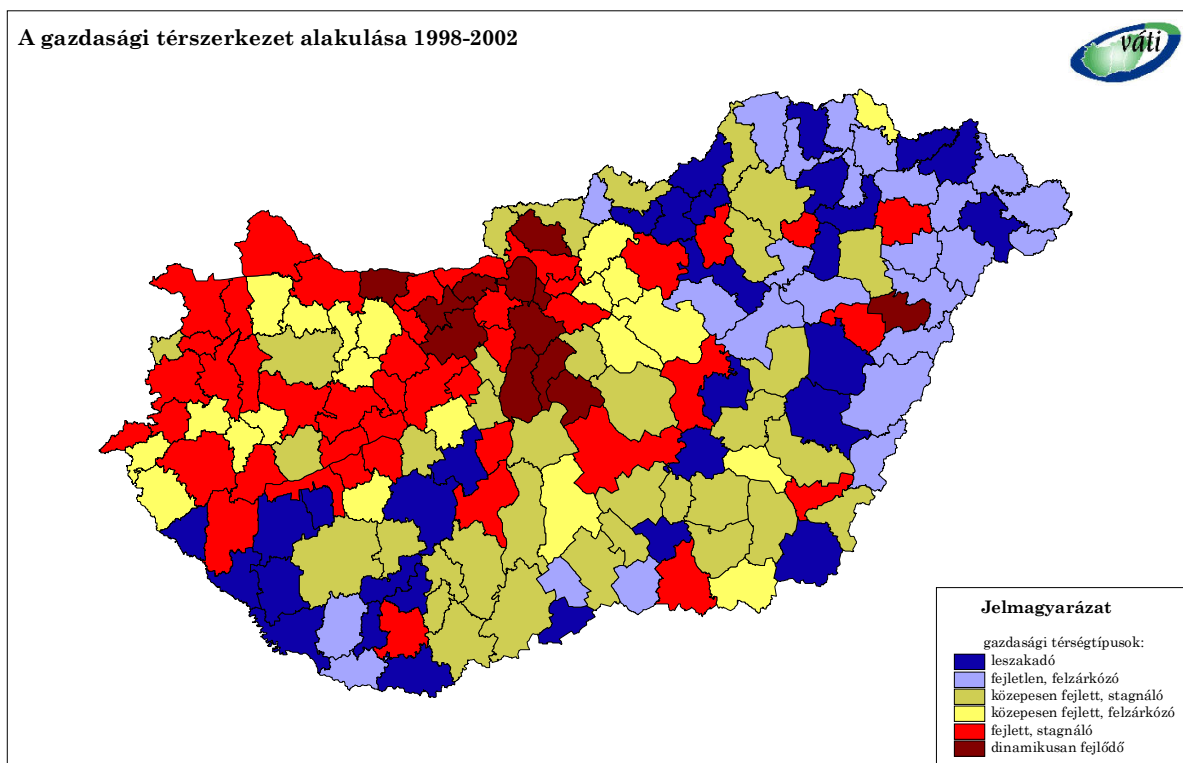
A gazdasági fejlettség a jelen, ill. múlt állapotára és az állapot változására vonatkozó értékelést ad nyolc gazdasági mutató alapján. Ezzel szemben a versenyképesség jövőorientált dimenzió, amely a gazdaság globális tendenciáira alapozva a sikerességre (pl. tőkevonás, fejlődés) való képességre helyezi a hangsúlyt és éppen ezért a gazdaságon túlmutató tényezőket is figyelembe vesz.

A gazdasági fejlettség térszerkezetében nyolc mutató összevont állapot- és változás elemzése alapján hat eltérő fejlődési pályát bejáró térségtípus különül el.

A dinamikusan fejlődő térségek olyan fejlett területegységek, melyek a kistérségek leggyorsabban fejlődő harmadába tartoznak. E dinamikus kistérségek egyetlen kivétellel (Debreceni kistérség) Budapest tágabb környezetében találhatóak.

A fejlett, stagnáló kistérségeket átlagos, ill. esetenként az alatti fejlődés jellemzi. Ez a típus a Nyugat-Dunántúl és a Közép-Dunántúl jelentős részének jellemző kategóriája, de az ország többi részének nagyobb megyeszékhelyeit, a prosperáló iparvárosokat és a legfontosabb turisztikai célterületek többségét (Balaton környéke, Egri, Hajdúszoboszlói, stb. kistérségek) is ez jellemzi. A kilencvenes évek derekáig jelentős külföldi tőkebefektetéseket realizáló fejlett dunántúli kistérségek stagnálását elsősorban a piacgazdasági területi egyensúly beállása, egyes nagyobb multinacionális vállalatok eltelepülése eredményezte.

A Dunántúl északi felének homogenizálódásához vezet, hogy az időszak elején még mérsékeltan fejlett kistérségek többsége (Csornai, Téti, Pannonhalmai, Oroszlányi, Zirci, Zalaszentgróti, Vasvári, Sümegi, Óriszentpéteri, Lenti, Abai kistérségek) felzárkóznak fejlettebb, de mérsékeltebben növekvő ill. stagnáló szomszédjaikhoz. Ez a középmezőnyből történő felzárkózási dinamika jellemzi a főváros dinamizáló pólusához keletről kapcsolódó térségcsoportot (Nagykátai, Hatvani, Jászberényi, Pásztói kistérségek) is.

A legfejletlenebb térségek kevesebb, mint fele produkált átlag feletti növekedést. Ezek a gazdasági élénkülés eredményeként megkezdték felzárkózásukat, azonban hátrányos pozíciójuk rövid távú megváltoztatásához ez általában nem elegendő. A legfejletlenebb térségek többségének fejlődési üteme messze átlag alatti, esetenként abszolút értelemben is visszaesnek, s ez további leszakadásukhoz vezet. A leszakadó térségek az északkeleti országrészben és különösen a Dél- Dunántúlon koncentrálnak.

A Dél-Dunántúl súlyos leszakadásának eredményeként a Letenyétől Sárbogárdig húzódó zónában az ország legmarkánsabb fejlettségi törésvonala alakult ki, amely e régiót elválasztja a Dunántúl fejlett térségeitől.

A vizsgált időszak elején is létező Balassagyarmat-Békéscsaba fejlettségi törésvonal déli szakaszán, a stagnáló, közepes fejlettségű térségek, és egyes felzárkózó tendenciát mutató fejletlenebb kistérségek jelenléte miatt oldódik. E vonal északi részén azonban a dinamizálódó hevesi, nyugat nógrádi térségcsoport és a súlyosbodó szerkezeti válsággal küzdő Bányaterenyétől Ózdig terjedő ipari térségek között mélyül a fejlettségi lépcső.

A vizsgált időszak egyik meghatározó folyamata, hogy az ország központi térségének súlya tovább nőtt, amit elsősorban a főváros tágabb környezetének dinamikus növekedése eredményez. A Budapest-vidék dualizmus mellett a nyugat-kelet fejlettségi megosztottság is fennmaradt, a gazdasági növekedés súlypontja azonban nyugatról határozottan a fővárossal kijelölhető centrumhoz közelebb tolódott.

Magyarország - földrajzi pozíciójából eredően - az európai gazdasági tér része. Méretéből, nyitottságából adódóan a magyar gazdaság ezer szállal kötődik Európához. Az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamata révén a magyar gazdaság egyre inkább egy nagyobb piac szerves részévé válik, amely számtalan kihívást és lehetőséget jelent. Területi szempontból a térségek között (is) jelentkező verseny fokozódása mellett az európai gazdasági erővonalakhoz történő kapcsolódás kérdése kiemelt fontosságú. Budapest az ország legfejlettebb északnyugat-magyarországi fejlődési zónájával egyre határozottabban kapcsolódik Bécsen keresztül az új európai magterülethez.

A gazdasági fejlettség szintjét tekintve régióink közül Közép-Magyarország meglehetősen közel került (96%) a kibővült Európai Unió átlagához, miközben két északkeleti régiónk egy főre jutó GDP értéke alig haladja meg az új EU átlag egyharmadát.

Területi versenyképesség

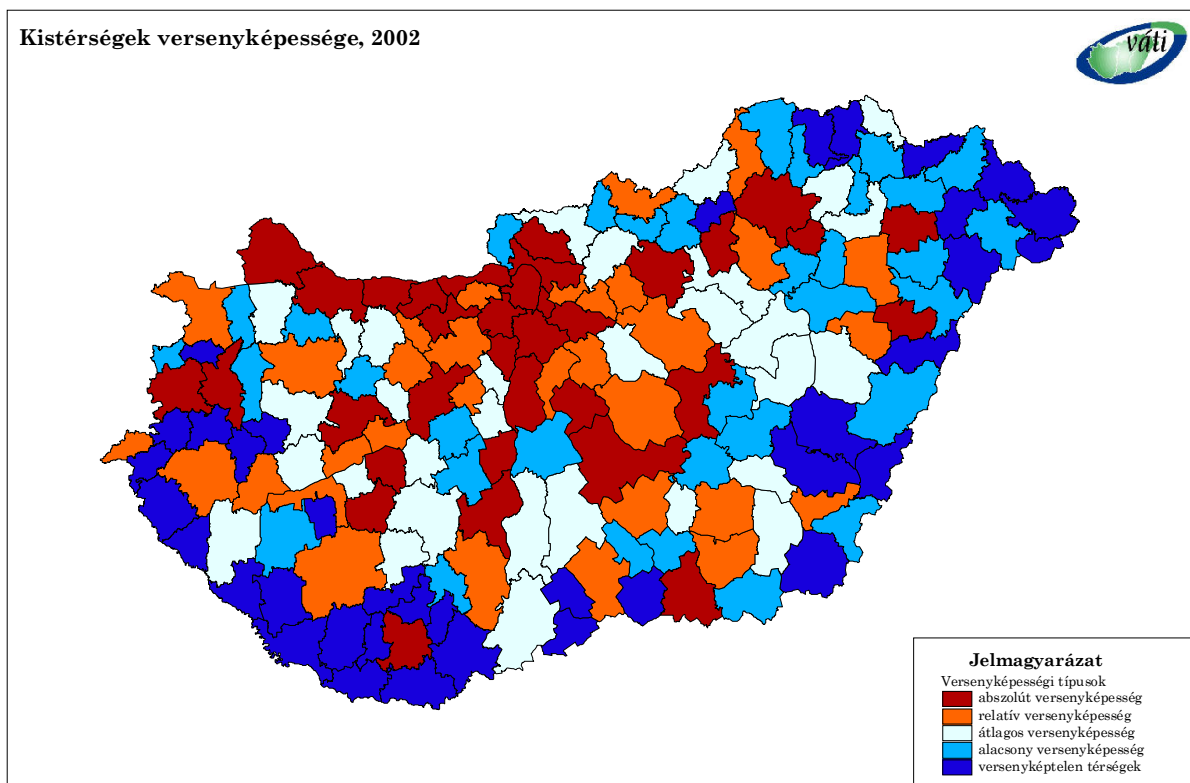
A globális gazdasági rendszerek terjedése - a rendszerváltozással járó gazdasági, politikai megnyílás nyomán - a kilencvenes évek elején érte el hazánkat, s szerepük mind meghatározóbbá válik. A multinacionális vállalatok megtelepedése, az azok által generált fogyasztási piacok, a területi egységek reagálása, alkalmazkodása, fogadókészsége, illetve a térszerkezet alakulásának jellege és irányai jelzik a hatásokat. Éppen ezért az ország regionális fejlődését is nagymértékben a nemzetközi hatások alakítják, bár számos térségben még nem érhetőek el a globális hálózatok. E hálózatok elérhetősége a hagyományos (pl. közlekedési) infrastruktúra mellett nagymértékben függ az információs kommunikációs technológiák jelenlététől, az innovációs potenciáltól. A területi elhelyezkedés roppant rugalmassá vált, ennek megfelelően a településeknek, térségeknek versenyezniük kell a telephelyért. Az egyes területek növekedési lehetőségeit nagymértékben meghatározza az, hogy mennyire képesek kedvező feltételeket kínálni a gazdasági szereplők, számára. Egy térség versenyképességét nagymértékben meghatározza a humán erőforrás, a termelékenység, az üzleti infrastruktúra (pénzügyi szolgáltatásokkal való ellátottság), a közlekedési infrastruktúra (gyorsforgalmi úthálózat elérhetősége), a gazdasági nyitottság (külföldi működőtőke) piacnagyság (népességszám). Egy hatmutatós többváltozós statisztikai elemzés eredményeként a hazai kistérségek versenyképesség alapján öt csoportba sorolhatók.

Az abszolút értelemben versenyképes térségek nemzetközi szinten, s így az Európai Unió piacán mérve is jó eséllyel rendelkeznek. Ebbe a kategóriába Budapest szűkebb és tágabb agglomerációja, a Dunántúl északi peremén elhelyezkedő a Duna-menti urbanizációs tengely,

az öt vidéki nagyváros és néhány megyeszékhely kistérsége tartozik, valamint néhány, főként nyugat-dunántúli fejlett térség.

A relatív versenyképesség térségei a gazdaság dinamizálásához az ország átlagánál kedvezőbb potenciállal rendelkeznek a telephelyi versenyben. Ezek a térségek részben az autópályák nyomvonalát követik.

A Dél-Dunántúl külső és belső perifériái, az ország déli, keleti és északkeleti határmenti térségei, valamint az Alföld belső perifériái, gazdasági zártságuk, elérhetőségük és humán erőforrásuk alapján egyaránt súlyos helyzetben vannak. A teljesen versenyképtelen térségek kevés kivétellel a határ mentén helyezkednek el. E területek sürgős beavatkozást igényelnek a területfejlesztési politika részéről.

E minősítésben természetesen nem jelennek meg olyan speciális adottságok (pl. jelentős turisztikai vonzerő), melyek a kisebb népességszámú kistérségek számára fejlődési potenciált jelentenek.

1.1 A területi folyamatok makrogazdasági keretei

A nemzetgazdaság egészének alakulása behatárolja a magyar gazdaság területi fejlődésének lehetőségeit és a területfejlesztési célokhoz kapcsolódó állami szerepvállalás alakulását. A makrogazdaság folyamatainak hatása gyakran szelektíven érinti a különböző régiókat, így a gazdaság területi szerkezetét közvetlenül is befolyásolja. Éppen ezért a hazai gazdasági térszerkezet alakulásának makrogazdasági kereteit összegezzük röviden a növekedés dinamikája és szerkezete, a nemzetközi hatások és a nemzetgazdasági versenyképesség alakulásának rövid ismertetésével.

Az ország makroszintű gazdasági teljesítőképességének a kilencvenes évek elején tapasztalt drasztikus visszaesését 1994-től a stagnálás időszaka követte, majd 1996-tól állt az ország

dinamikus növekedési pályára. 1997 és 2000 között a gazdasági növekedés tartósan 4-5% körül alakult, melyet elsősorban a multinacionális vállalatok által dominált ipari termelésnövekedése eredményezett. A GDP felhasználásán belül a bruttó felhalmozás dinamikusan növekedett, miközben a háztartások fogyasztása csak mérsékelten emelkedett. A GDP növekedése mellett ezt az időszakot a munkanélküliség folyamatos csökkenése, mérsékelt bérnövekedés, 10%-ot meghaladó, ám folyamatosan mérséklődő infláció és az ország gazdasági versenyképességének javulása jellemezte.

Főbb makrogazdasági mutatók alakulása

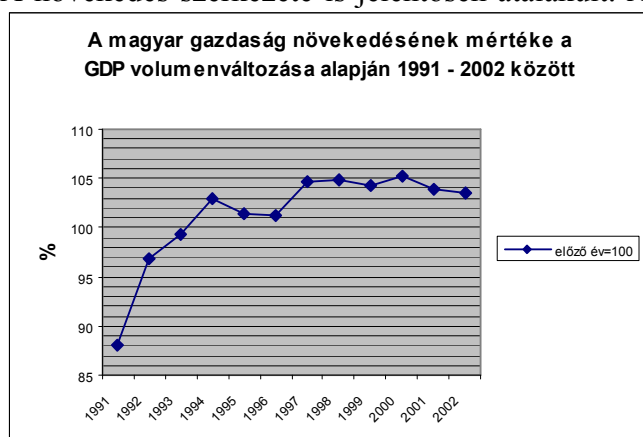
		1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Bruttó hazai termék (GDP) volumenindexe	előző év =100	101,5	101,3	104,6	104,9	104,2	105,2	103,8	103,5
Fogyasztói árindex	előző év =100	128,2	123,6	118,3	114,3	110,0	109,8	109,2	105,3
Munkanélküliségi ráta (ILO)	%	10,2	9,9	8,7	7,8	7,0	6,4	5,7	5,8
Megtakarítási ráta (GDP arányában) ¹	%	8,5	8,9	7,7	9,3	6,6	6,0	5,1	2,5
Folyó fizetési mérleg egyenleg/GDP	%	-3,6	-2,5	-1,4	-4,7	-5,1	-6,2	-3,4	-4,0
Közvetlen tőkebefektetések Magyarországon ²	millió euró	3576	1497	1653	1302	1592	1519	1098	1280,8
Időszak végi devizaárfolyam ³	Euró /ECU	178,80	204,89	224,54	255,70	254,92	264,94	246,33	235,90

Forrás: KSH-MNB 2004

A 2000-től kezdődő időszak legfontosabb jellemzője, hogy bár a makroszintű növekedés folytatódott, a növekedés üteme lelassult és szerkezete is jelentősen átalakult.

A növekedés lassulása 1999 végétől fokozatosan, de erőteljesen érvényesült: miközben éves szinten a negyedéves növekedés 2000 első negyedévében még 6,5% volt, addig 2003 első két negyedévében 3% alá mérséklődött.

A növekedés lassulása az évtized elejét jellemző nemzetközi dekonjunktúra mellett, és a belföldi keresletélénkítés ellenére következett be. A növekedés mélypontja 2002 második felében volt, azóta a növekedési ütem enyhén gyorsult a negyedéves GDP alakulása alapján. A növekedés szerkezete is jelentősen átalakult. A stagnáló beruházások mellett a növekedés

elsődleges motorjává a lakossági és közösségi fogyasztás - GDP növekedését meghaladó - növekedése vált, azaz a gazdaság átmenetileg letért a beruházás- és exportvezérelt növekedési pályáról. A belföldi fogyasztás növekedésében 2002-2003-ban döntően a jövedelemkiáramlás játszott szerepet. A bérnövekedés főképp a költségvetési szférában jelentkezett, amely az ország minden térségét - a térségeken belül leginkább a városokat - érinti, így a jövedelmek tekintetében a

területi kiegyenlítés irányába hat.

¹ Háztartások nettó finanszírozási képessége a GDP arányában. (Módszertani változások miatt 1998-tól az adatok a korábbi évek adatával nem hasonlíthatók össze.)

² Részvény és egyéb tulajdonosi részesedés.

³ 1999. január 1-jétől euró árfolyam.

A legutóbbi két (2003 utolsó, 2004 első) negyedévben a tendencia megváltozott. A gazdasági növekedés gyorsul, ami mögött az export növekedés újbóli megugrása és a vállalati beruházások növekedésének megélénkülése áll.

A magyar gazdaság kicsi és nyitott, éppen ezért a *világgazdasági, ill. európai konjunktúra* ciklusokhoz szorosan kötődik, s növekedése nagymértékben az exportképességtől függ. Az elmúlt években globális dekonjunktúra és a világkereskedelem lassulása jelentkezett, mely helyzet csak a legutóbbi két negyedévben változott meg. Főbb külkereskedelmi partnereink (Németország és Ausztria) importkereslete 2000 második felétől 2 éven keresztül csökkent, ennek eredményeként 2002 óta az import növekedési üteme meghaladja az exportét. A hazai termékek iránti importkereslet növekedése azonban 2002 végén túljutott mélypontján.

A *magyar nemzetgazdaság versenyképességének* három tényezője – exportrészesedés, ár- ill. költségversenyképesség - eltérő tendenciákat mutat. A magyar export részesedését tekintve az ország versenyképessége biztatóan alakult. Az Unió importkeresletének növekedése 2000 és 2002 között átlagosan 2,6% volt, miközben a magyar export növekedése - jóllehet erőteljesen csökkenő dinamikával - átlagosan 18% volt. A hazai export részesedése az EU importon belül folyamatosan emelkedett az elmúlt 10 évben: míg 1993-ban a teljes EU import 0,4%-át tette ki, addig 2002-ben 1,1%-át. A magyar export részesedésének növekedése akkor gyorsult fel, amikor a globális konjunktúra és az EU importkereslet lassuló ütemben bővült.

Miközben a magyar gazdaság árversenyképessége az elemzett időszakban gyorsuló ütemben romlott, az ország előnyös költségversenyképességét is csökkenti a magas, a hatékonyság növekedés ütemét 6-7%-kal meghaladó béremelkedés.

A *csatlakozó közép-európai gazdaságok* teljesítménye a magyar gazdasággal összevetve javul, aminek révén 2002-2003-ban csökkent a hazai és a négy közép-európai csatlakozó gazdaság növekedési ütemei közötti pozitív rés. Növekszik e négy ország költség és árversenyképessége, illetve növekszik relatív vonzerejük a közvetlen tőkebefektetések szempontjából. Ugyanakkor csökkent a növekedési ütemkülönbség Magyarország és az EU-15 átlaga között. 2003-ban Magyarország a 8 közép-kelet-európai csatlakozó gazdaság között a növekedési dinamikát tekintve a hatodik helyre csúszott vissza.

1.2 Területi gazdasági teljesítmény

A gazdasági teljesítmény a térszerkezet kulcstényezője, hiszen az egyes területi rendszerek (területegységek) működésének alapja a gazdasági értékteremtés. A gazdasági teljesítmény területi alakulásának értékelése a bruttó hazai termék (megye), a bruttó hozzáadott érték (kistérség), beruházások, társasági adó és a társasági árbevétel elemzésén alapult.

A *bruttó hazai termék (GDP)* 1996-tól magas, majd enyhén csökkenő nemzetgazdasági növekedése számottevő területi különbségeket takar. A GDP területi alakulásának legfontosabb jellemzője, hogy bár történtek bizonyos átrendeződések az ország gazdasági térstruktúráját lényegében nem tudta átalakítani.

A vizsgált időszak egyik meghatározó jelensége, hogy Budapest gazdasági súlya tovább növekszik. A főváros szerepe összességében kis mértékben (34,1-ről 36,1%-ra) nőtt az ország GDP-jéből való részesedést tekintve. Az egy főre jutó GDP-ben mért abszolút belső egyenlőtlenségek ugyanakkor jelentősen növekedtek: 1998-ban 3,4-szeres 2002-ben már közel négyszeres volt a különbség a legfejlettebb (Budapest) és legfejletlenebb (Szabolcs-Szatmár-Bereg) megye között, miközben Budapest és a vidéki átlag közötti különbség is 2,3-ról 2,8-szorosra nőtt.

Budapest gazdasági értékteremtésben betöltött dominanciájának erősödése lényegében a korábbi trendet tükrözi, azzal a kiegészítéssel, hogy közvetlen környezete, Pest megye fejlettségi szintje is dinamikus növekedésnek indult, jelezve a főváros kisugárzó hatását, az agglomerációs kapcsolatok megélénkülését. Budapest esetében a lakosságszámmra vetített mutató kiugró növekedését ugyanakkor a csökkenő népességszám is eredményezi, ami jelentős arányban az agglomerációba történő kiköltözésekből származik.

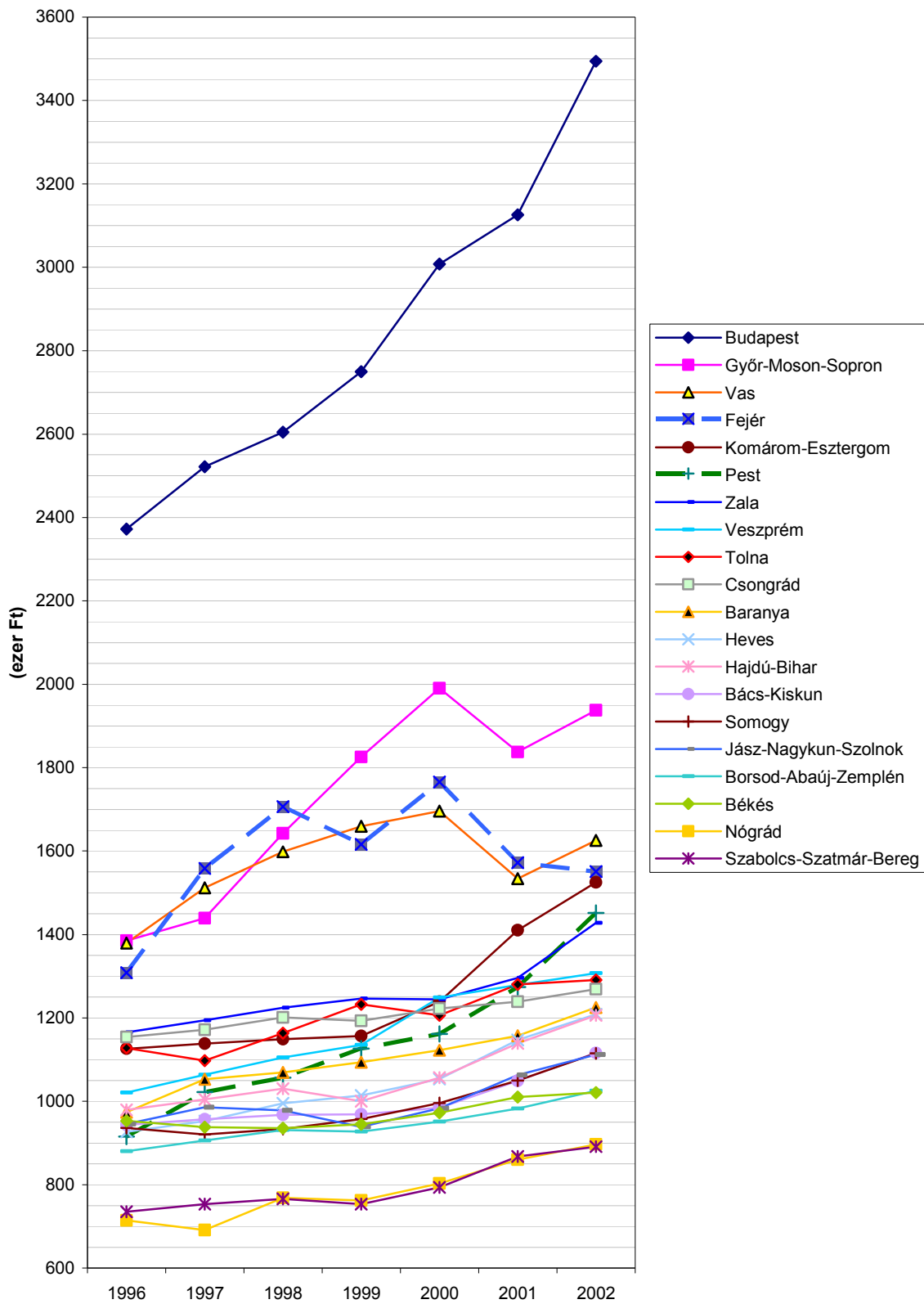
1998-ban a GDP értékek alapján a vidéki megyék három jól elkülönülő csoportot alkottak. Három észak-dunántúli megye - Vas, Fejér és Győr-Moson-Sopron - alkotta nemcsak a legfejlettebbek (GDP: 1 626 – 1 551 ezer Ft/fő), hanem a legdinamikusabban növekvők csoportját is. A legelmaradottabbak, messze a legtöbb megye értékei alatt (891 - 987 ezer Ft/fő) Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék voltak. A megyék többsége a középmezőnyben alkotott egy jól elkülönülő csoportot az egy főre jutó GDP 1 025 és 1 430 ezer Ft-os értékei között.

A három legfejlettebb megye, Vas, Győr-Moson-Sopron és Fejér közös fejlődési pályát futott be 1998 és 2002 között. Ezt a csoportot a kilencvenes évtized derekától tartó folyamatos felfutás jellemezte, amit elsősorban a külföldi tőkebefektetéseken alapuló, túlnyomórészt exportorientált ipari termelés megugrása eredményezett. 2000 után azonban számos multinacionális vállalat vont ki tőkéjét e megyékből. Ezek a külföldi termelő tőke remobilizációjához kapcsolódó mozgások lényegében egy nyitott piacgazdaság természetes folyamatainak tekinthetők. Ezt igazolja, hogy az export árbevétel tekintetében Vas megye 1999 és 2002 között 25%, Győr-Moson-Sopron 2000 és 2002 között 13%, Fejér pedig 2001 és 2002 között 33%-os (2003-ra még nincs adat) csökkenést mutatott. Bár e megyéket 2000-től stagnálás és esetenként visszaesés jellemzi GDP-ben mért pozíciójuk még mindig számottevően a többi vidéki megye fölött áll.

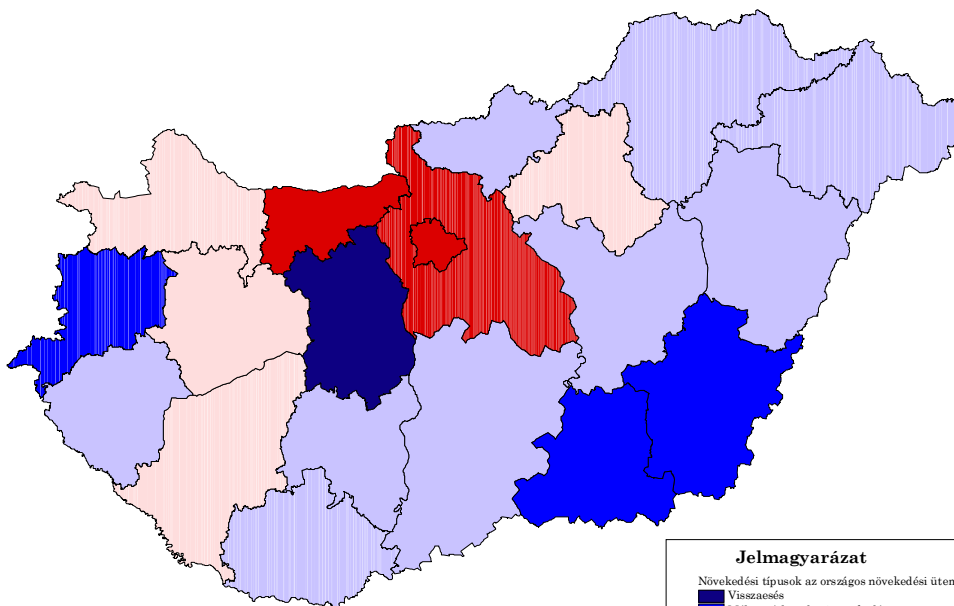
A legfejlettebb vidéki megyékhez való felzárkózási tendenciát a *középmezőnyből* az 1999-től ill. 2000-től megugrott Komárom-Esztergom, Pest és Zala megyék mutatnak, melyek döntően ugyancsak az ország északnyugati nagytérségi egységéhez tartoznak. Az 1998-ban még egységes középmezőny differenciálódott: a felzárkózó három megye mellett Borsod-Abaúj-Zemplén és Békés-megyék is kiváltak belőle, melyek stagnáló GDP értékeikkel leszakadtak e csoporttól és a legfejletlenebbek csoportjához kerültek közel.

A leghátrányosabb helyzetű két megyénk, Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg nem tudott felzárkózni.

**Az egy főre jutó GDP változása megyénként
(2002-es áron)**

Megyék növekedési dinamikája az egy lakosra jutó GDP reálértékének változása alapján, 1998-2002

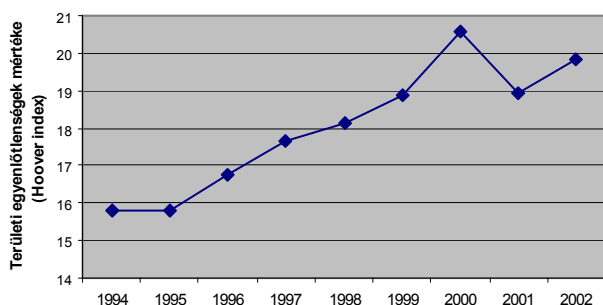
Jelmagyarázat

Növekedési típusok az országos növekedési ütemtől való eltérés alapján:

- Viszsaesés
- Mélyen átlag alatti növekedés
- Átlag alatti növekedés
- Átlag körüli növekedés
- Magasan átlag feletti növekedés

A GDP megyei szintű területi egyenlőtlenségeit összegzően számszerűsítve, az un. Hoover index alapján megállapítható, hogy 1995-től kezdődően a gazdasági növekedéssel párhuzamosan 1999-ig folyamatosan, majd 2002-re ugrásszerűen nőttek a területi különbségek. A 2000 utáni időszakban azonban a nemzetgazdasági növekedés lassulásával, a kormányzati beruházások növekedésével, valamint a nivelláló hatású jövedelempolitikával párhuzamosan ez a folyamat megtört. 2001-ben jelentősen csökkentek, majd 2002-ben kisebb mértékben ismét nőttek a GDP területi különbségei. Az okot elsősorban a három legfejlettebb dunántúli megyében működő multinacionális nagyvállalatok termelés-csökkenése jelentette.

A GDP megyék szintjén mért területi egyenlőtlenségének változása a Hoover index alapján

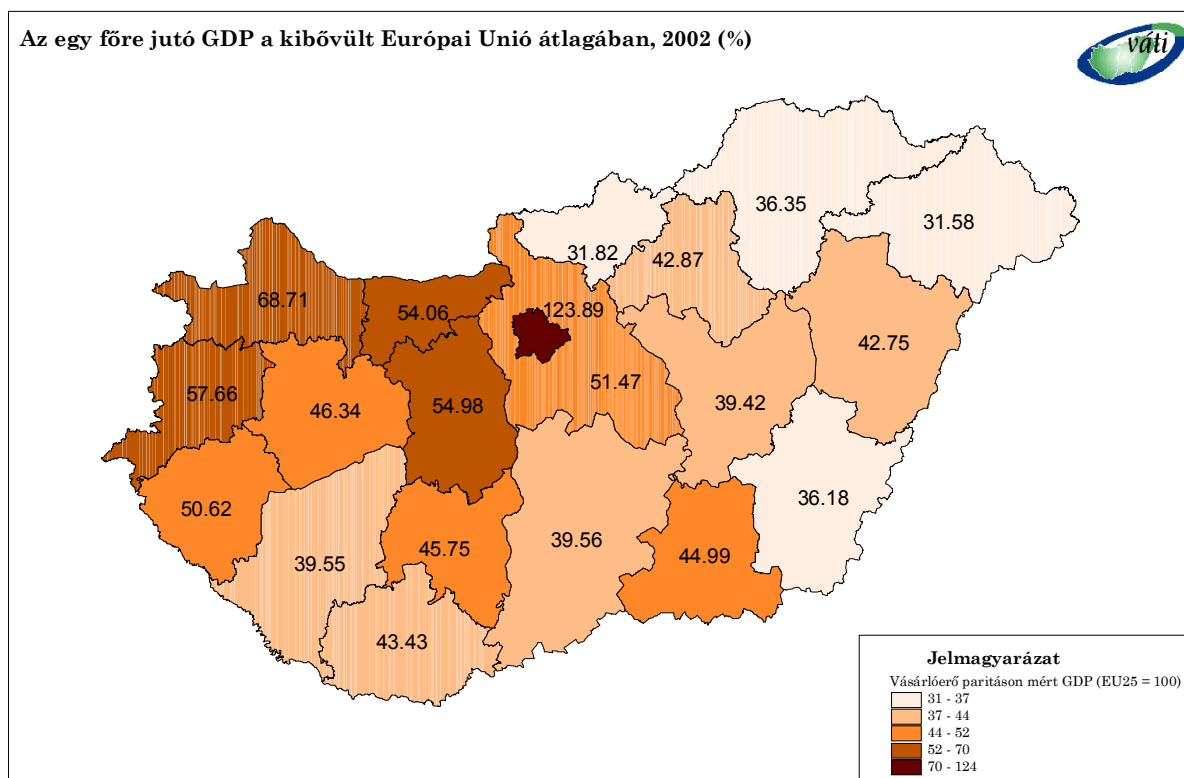
A területi egyenlőtlenségek mérsékelt csökkenése mögött a Budapest központúság növekedése és - a Nyugat-Dunántúl stagnálása révén - a vidéki megyék mérsékelt kiegyenlítődése áll. Ugyanakkor a nyugat-keleti fejlettségi megosztottság is fennmaradt, hiszen az újonnan dinamizálódó megyék is döntően az ország nyugati feléhez tartoznak.

A keleti országrészből egyedül Heves megye tudott átlag feletti

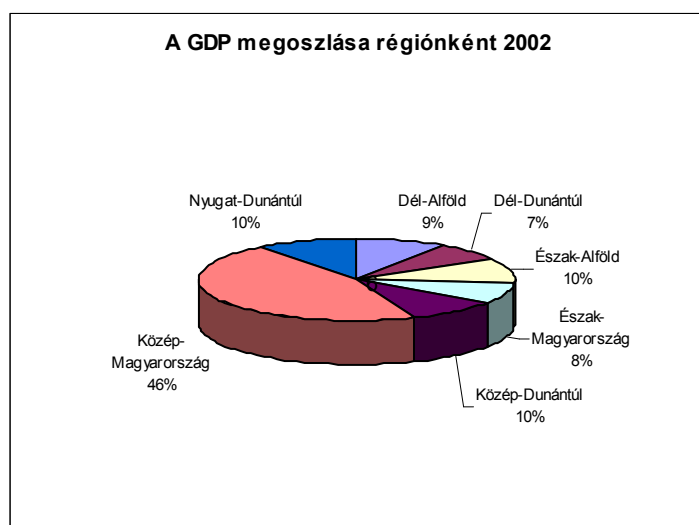
növekedést produkálni az egy főre jutó GDP alapján.

Az 1999-2001 közötti két évben átmenetileg, jórészt a fejlett nyugati megyék visszaesésének köszönhetően, határozottan kiegyenlítődesi folyamatok jelentkeztek, hiszen ekkor Komárom-Esztergom és Budapest mellett Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú-

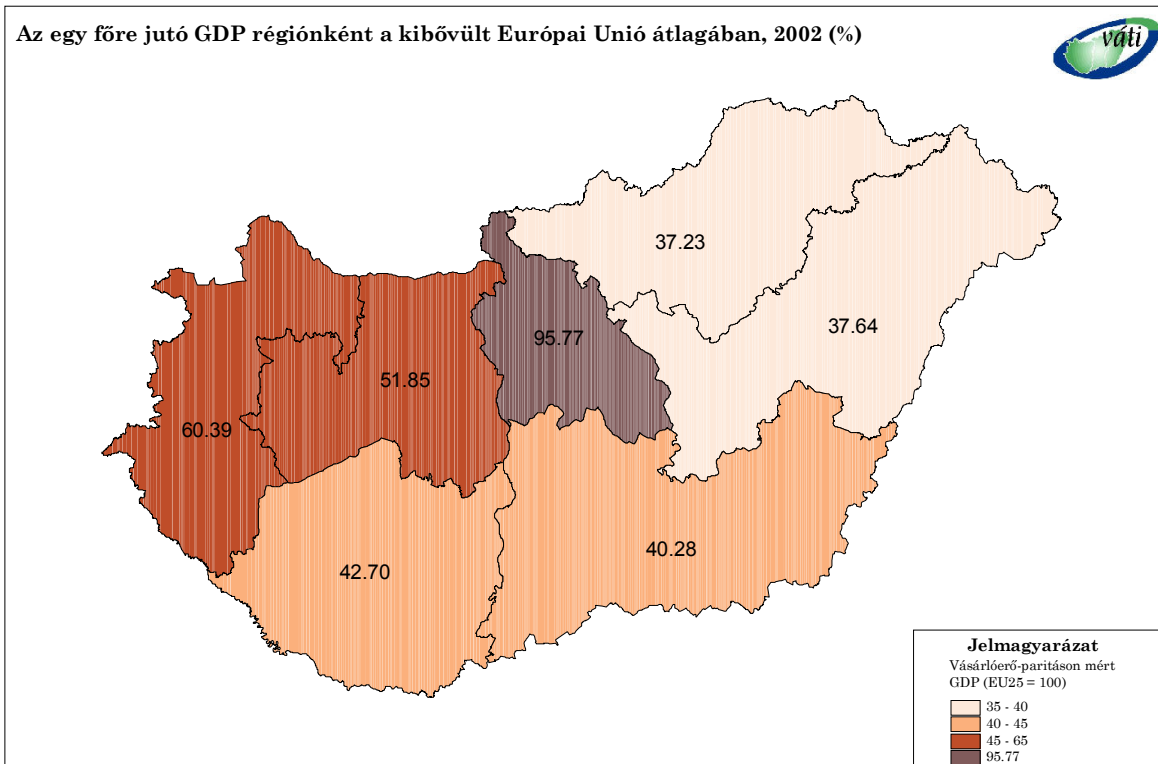
Bihar megyék mutattak számottevően átlag feletti növekedést, miközben Heves és Nógrád is átlag feletti növekedést produkált.

A belső elmozdulások ellenére a régiók szintjén is egyértelműen megerősödni látszik a kelet-nyugat és a centrum-periféria struktúra. Az ország gazdasági térszerkezetét napjainkra leginkább az óramutató járásával ellentétes fejlettségi spirál jellemzi. A legfejlettebb Közép-Magyarországi Régiót a fejlett északnyugati régiók (Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl), majd a meglehetősen egységes két déli régió (Dél-Dunántúl, Dél-Alföld) követik, s a legfejletlenebb északkelet Magyarország (Észak-Alföld, Észak-Magyarország) zárja.

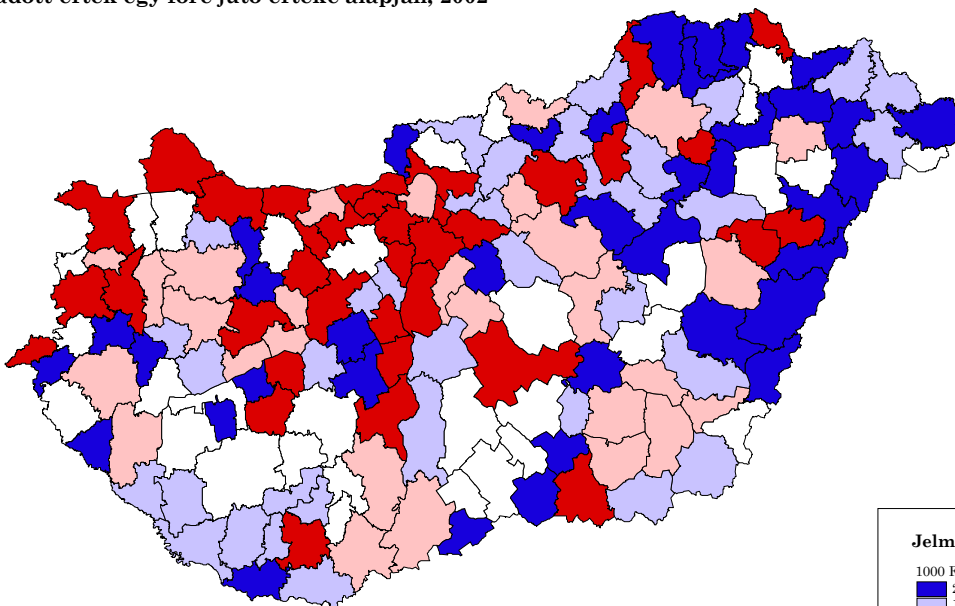
A kibővült Európai Unió átlagához - főként a bővítés és kevésbé a tényleges konvergencia miatt - meglehetősen közel került Közép-Magyarország, miközben két északkeleti régióknak egy főre jutó GDP értéke alig haladja meg az új EU átlag egyharmadát. Az ország egésze az EU átlag 58%-án állt 2002-ben az egy főre jutó GDP tekintetében.

A gazdasági teljesítmény a bruttó hozzáadott érték alapján mért képe a *kistérségek szintjén* természetesen mozaikosabb képet mutat, amelyben tükröződik a településhierarchia, valamint a székhely (és nem telephely) szerinti adónyilvántartás torzító hatása is. Bár a vizsgált időszakban kisebb elmozdulások megfigyelhetők, az 1998-as állapothoz képest érdemi elmozdulás nem történ. Továbbra is Budapest közvetlen környezete, a Dunántúl északi fele valamint az ország többi területén a nagyobb városok és egyes iparvárosok (Kazincbarcika, Tiszaújváros, stb.) térségei, esetenként pedig olyan kis lélekszámú térségek mutatják a legnagyobb lakosokra vetített gazdasági aktivitást, melyekbe egy-egy nagyobb multinacionális vállalat helyezte székhelyét (pl. Tab, Rétság, Sátoraljaújhely).

A dél-dunántúli és a keleti, északkeleti határmenti perifériák jelentik a gazdaságilag legkevésbé aktív területeket. Az 1998 és 2002 közötti időszakban a legnagyobb arányú növekedést Budapest környezete és Komárom-Esztergom megye egyes kistérségei mellett a dél-baranyai kistérségek, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti felének, Szabolcs-Szatmár-Bereg északi határának kistérségei mutatták. Ez utóbbiak fejlődése bizonyos felzárkózási folyamatot jelez. Az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték báziséhez viszonyított növekedése azonban e kis lélekszámú kistérségekben nem elegendő a számottevő felzárkózáshoz.

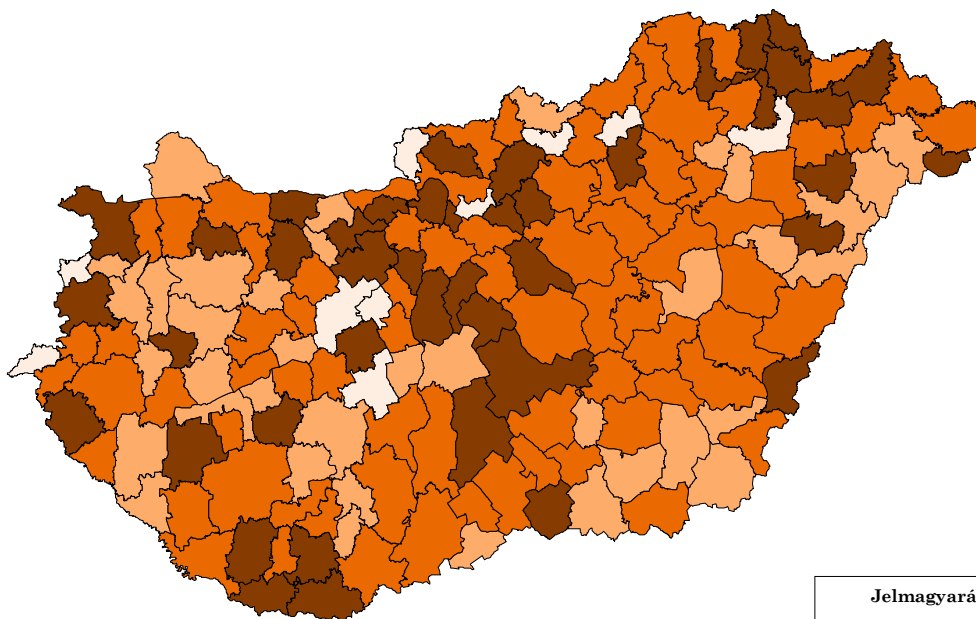
A gazdasági teljesítmény területi szerkezete a bruttó hozzáadott érték egy főre jutó értéke alapján, 2002

Jelmagyarázat

1000 Ft	
Blue	20 - 134
Light Blue	135 - 207
White	212 - 328
Light Red	331 - 548
Dark Red	548 - 2376

Egy főre eső bruttó hozzáadott érték változása folyó áron, 1998-2002

Jelmagyarázat

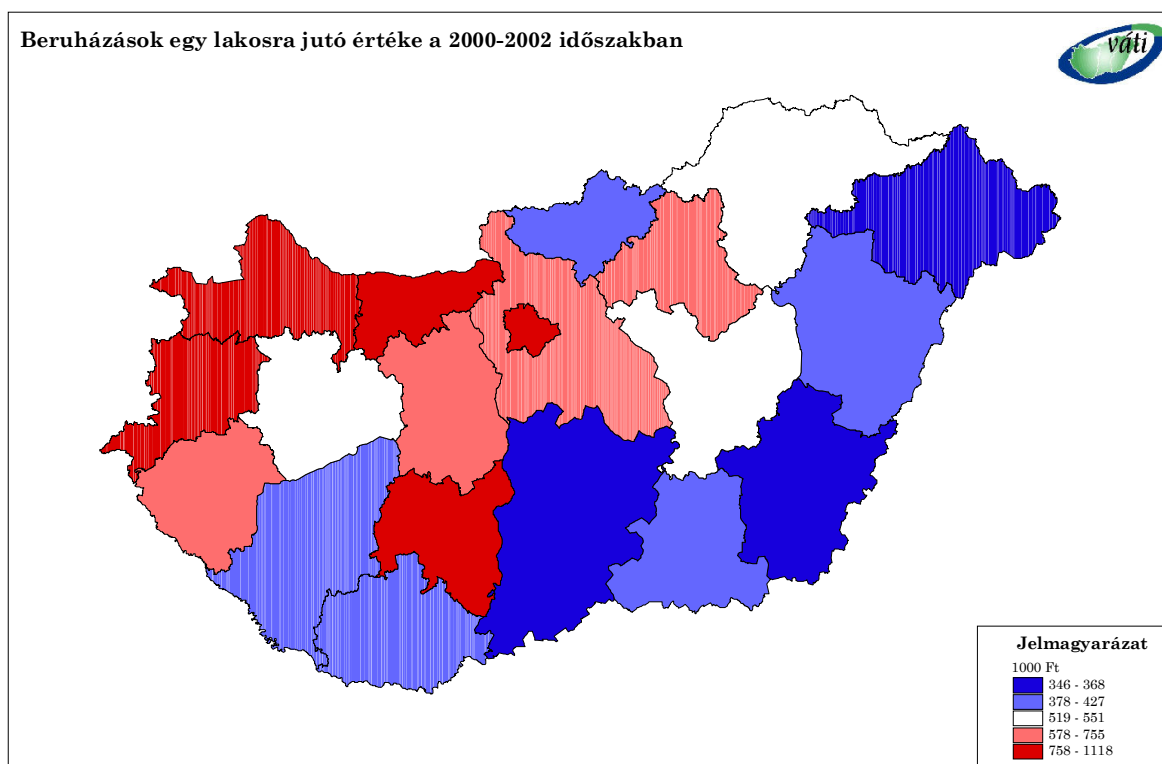
Lightest Orange	Csökkenés (-85 - 0%)
Light Orange	Stagnálás (0 - 52%)
Dark Orange	Növekedés (53 - 99%)
Dark Brown	Dinamikus növekedés (100 - 569%)

A gazdaság területi szerkezetét elsősorban a *beruházások* formálják át, ezért a beruházások területi mutatói a vállalkozói és közszféra teljes „területfejlesztési” teljesítményét reprezentálják. (A teljes beruházáson belül a területfejlesztési politika keretében, vagyis a tudatosan térszerkezet formáló céllal megvalósulóknak csak egy töredékét jelentik.)

A beruházások országos szintű alakulásában 1998 óta a növekedés visszaesése tapasztalható. 1998-2000 között a bruttó beruházások átlagosan 8,9%-kal növekedtek, 2001-2002-ben már csak 4,5%-kal, 2003-ban pedig alig 4%-kal emelkedtek. E csökkenő ütemű növekedés mögött a lakossági és állami beruházások gyorsuló dinamikája és a vállalati beruházások 2001-es stagnálása, 2002-ben jelentősen csökkenése állt. A beruházási ráta is csökkent: a bruttó beruházások/GDP a 2000 évi 31%-ról 2003-ra 26% alá mérséklődött. (2004 első félévére a folyamat megfordult, s a vállalkozói beruházások növekedése felgyorsult.)

A beruházások legnagyobb részét kitevő vállalkozói beruházások egyértelműen az ország legfejlettebb északnyugati térségét részesítették előnyben, amelyhez a befektetési intenzitás szempontjából Pest mellett Heves és Tolna megye is kapcsolódik.

Az *állami beruházások* 2002-ben, a lakossági beruházások pedig 2001-2002 átlagában valamivel több, mint 20%-kal növekedtek. A beruházásokon belül az állam részarányának növekedése a vállalkozói szféra beruházásainak stagnálásával a makroszintű versenyképességet negatívan befolyásolja, ugyanakkor alapvetően a gazdasági teljesítmény területi nivellálódásához járulhat hozzá.

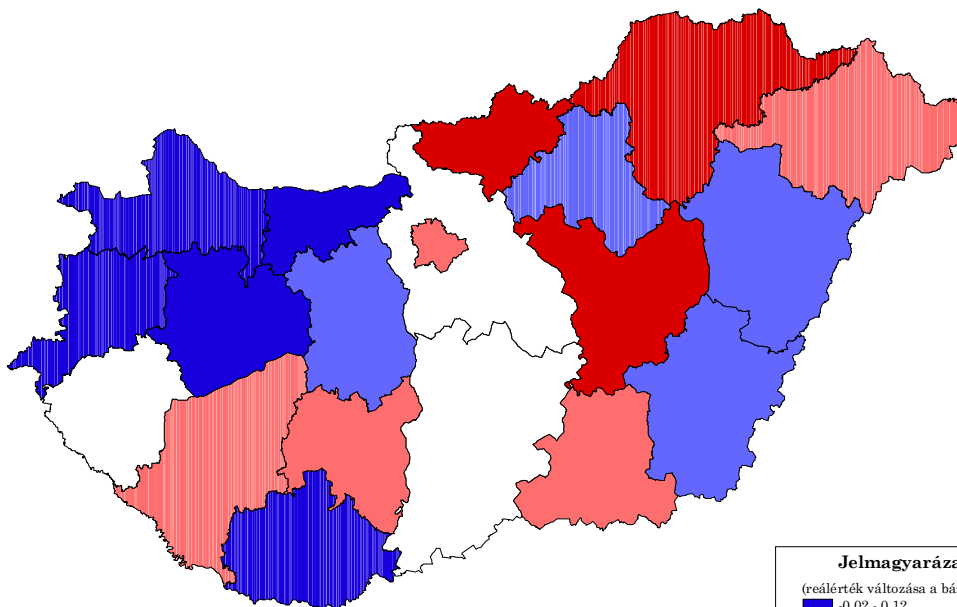
A valóságban azonban Budapest első helyen áll az egy lakosra jutó állami beruházásokból.

1997 és 1999 között az állami beruházások a területi különbségek növekedéséhez járultak hozzá, ugyanis a legtöbb állami beruházás (egy lakosra vetítve) Budapest mellett a legfejlettebb észak-dunántúli megyékbe irányult, a keleti országrészből csak Szabolcs-Szatmár-Bereg és Békés megye kapott fajlagosan magasabb állami investíciót. A 2000-2002 közötti időszakra bizonyos átrendeződés történt, amely egyértelműen az ország fejletlenebb térségeinek – keleti országrész, Dél-Dunántúl – előtérbe kerülését eredményezte. Ekkor már Budapest mellett Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Csongrád realizálta a legmagasabb egy főre eső állami beruházást, Szabolcs-Szatmár-Bereg, a Dunántúlon pedig Veszprém és Zala mellett a fejletlenebb Somogy került az állami beruházások által előnyben részesített területek közé.

A megyék relatív sorrendje a beruházások és a GDP főre eső értékei alapján

	Beruházások/ fő 1997-1999	Beruházások/ fő 2000-2002	Állami beruházások/ fő 1997-1999	Állami beruházások/ fő 2000-2002	GDP/fő 1998	GDP/fő 2002	GDP/fő növekedési ütem 1998 - 2002
Pest	7	8	12	10	11	6	1
Budapest	1	1	1	1	1	1	2
Komárom- Esztergom	6	4	4	14	8	5	3
Heves	5	7	14	17	13	12	4
Somogy	16	16	15	8	17	15	5
Veszprém	8	11	2	7	9	8	6
Győr-Moson- Sopron	2	3	3	12	3	2	7
Hajdú-Bihar	13	13	17	16	12	13	8
Nógrád	20	17	11	2	19	19	9
Zala	9	9	5	5	5	7	10
Szabolcs-Szatmár- Bereg	19	19	6	6	20	20	11
Bács-Kiskun	17	20	20	18	15	14	12
Baranya megye	14	14	9	20	10	11	13
Jász-Nagykun- Szolnok	15	12	16	3	14	16	14
Tolna	10	5	18	15	7	9	15
Borsod-Abaúj- Zemplén	11	10	19	9	18	17	16
Békés	18	18	7	11	16	18	17
Csongrád	12	15	13	4	6	10	18
Vas	4	2	10	19	4	3	19
Fejér	3	6	8	13	2	4	20

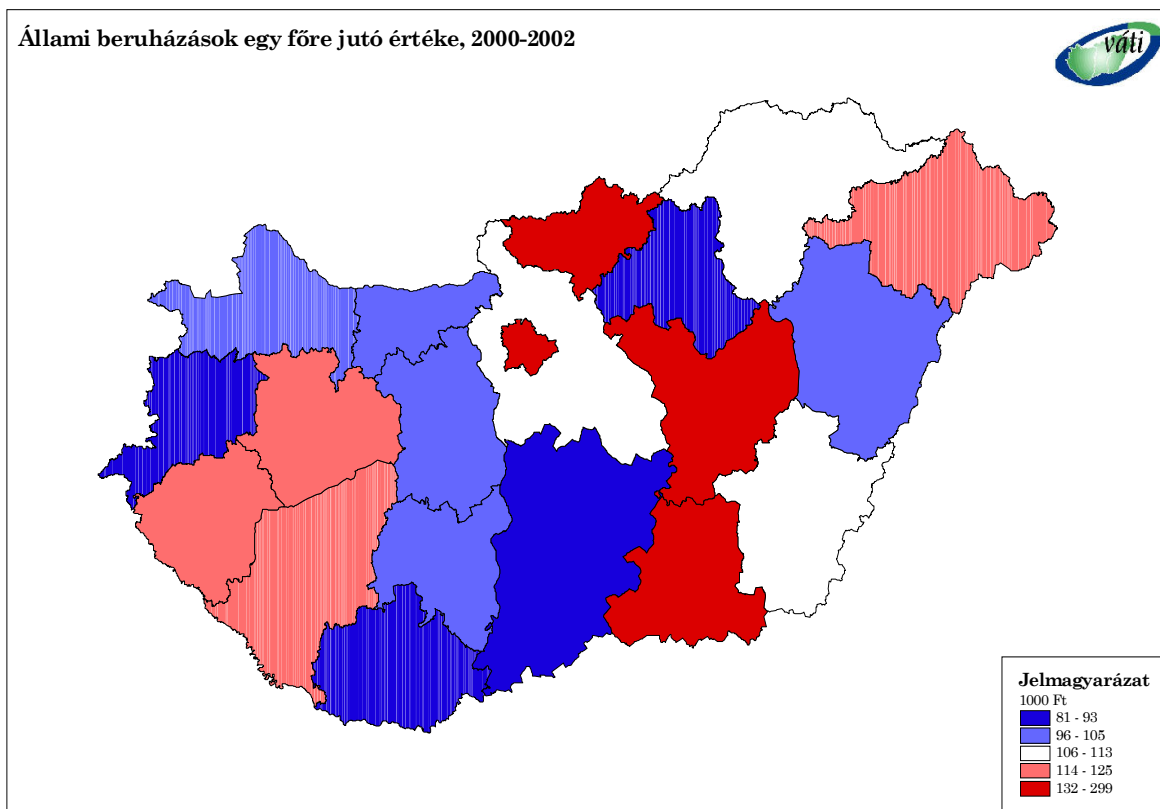
Állami beruházások változása az 1997-1999
és 2000-2002 időszakok között

Jelmagyarázat
(reálérték változása a bázisidőszak %-ában)

- -0.02 - 0.12
- 0.12 - 0.32
- 0.32 - 0.4
- 0.4 - 0.68
- 0.68 - 1.01

Állami beruházások egy főre jutó értéke, 2000-2002

1.3 Gazdasági szervezetrendszer

A rendszerváltozást követően megindult, a gazdasági szereplők számával, összetételével jellemezhető struktúra-átalakulás üteme 1996 után erőteljesen lefékeződött. Kialakult a vállalkozások, a vállalkozási formák új rendje, és az új gazdasági szerkezet, amelyet a vállalkozások méretstruktúrájában a mikro- és kisvállalkozások rendkívül magas (több mint 99%-os) aránya jellemez, a beszállítói kapcsolatok építésében fontos szerepet betöltő középállalatok optimálisnál alacsonyabb aránya mellett. 1998 után a vállalkozások száma, az egyes méretkategóriák, az árbevétel, a munka- és a tőkejövedelmek egymáshoz viszonyított aránya, valamint a megtermelt jövedelem megoszlása országos szinten csak kisebb elmozdulásokat mutat. A társas vállalkozások száma ezzel együtt is mérsékelten tovább nő. Az összes vállalkozás számának időnként jelentkező visszaesését az egyéni vállalkozók számának ingadozása eredményezi.

Néhány fontos területen ugyanakkor folytatódik a vállalkozások méret szerinti differenciálódása. Az exportban tovább nőtt a nagyvállalatok dominanciája, ők adják az export közel háromnegyedét, és termelésük exportorientációja is nőtt. A vállalkozási szférában folytatódik a tőkekoncentráció: a vállalkozások saját tőkéjének kétharmadát a nagyvállalatok birtokolják. A vállalkozások ágazati megoszlásában a terciér szektor – azon belül is elsősorban az ingatlanforgalmazás, számítástechnikai és gazdasági szolgáltatások gyűjtőágazatba soroltak – súlyának növekedése jellemző.

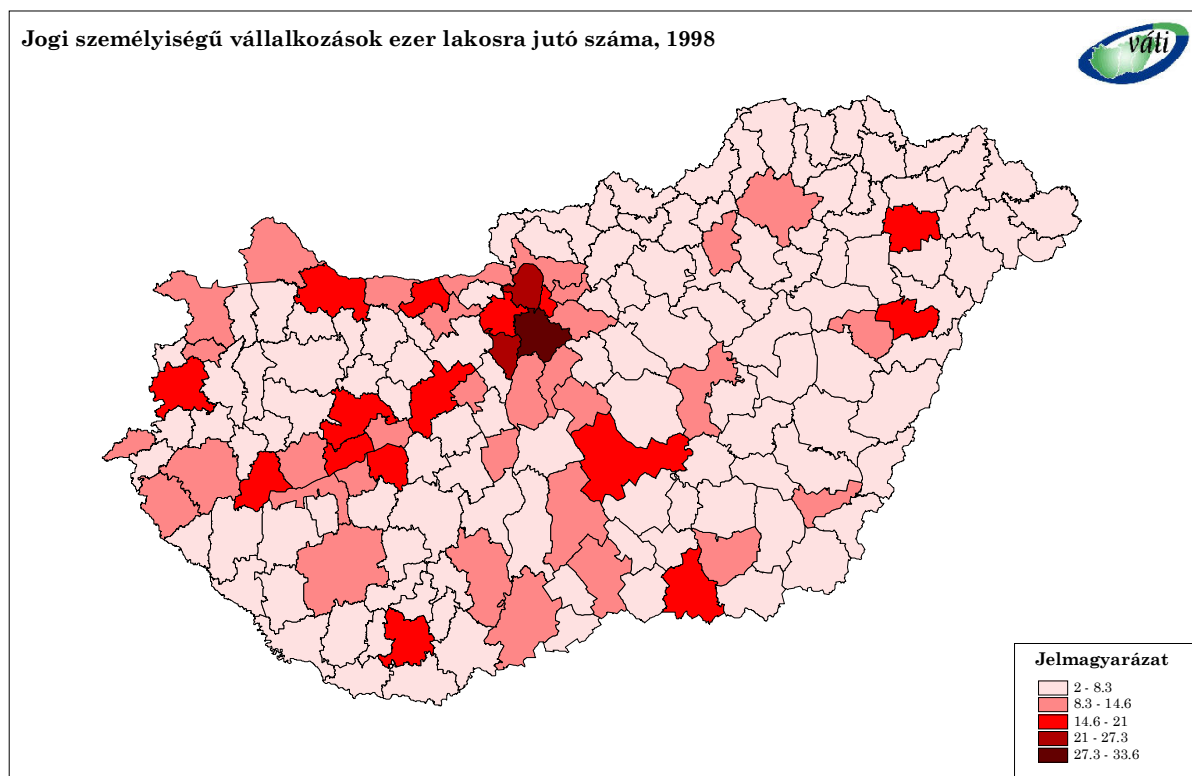
A gazdasági szervezetrendszer fejlődési folyamatát tekintve az ország térségei között jelentős fáziskésés jelentkezik.

1998 és 2002 között a *vállalkozások számának növekedése* elsősorban azokban a terekben jelentkezett, amelyeket a vállalkozásalapítás „boom”-ja korábban még csak részben érintett. A

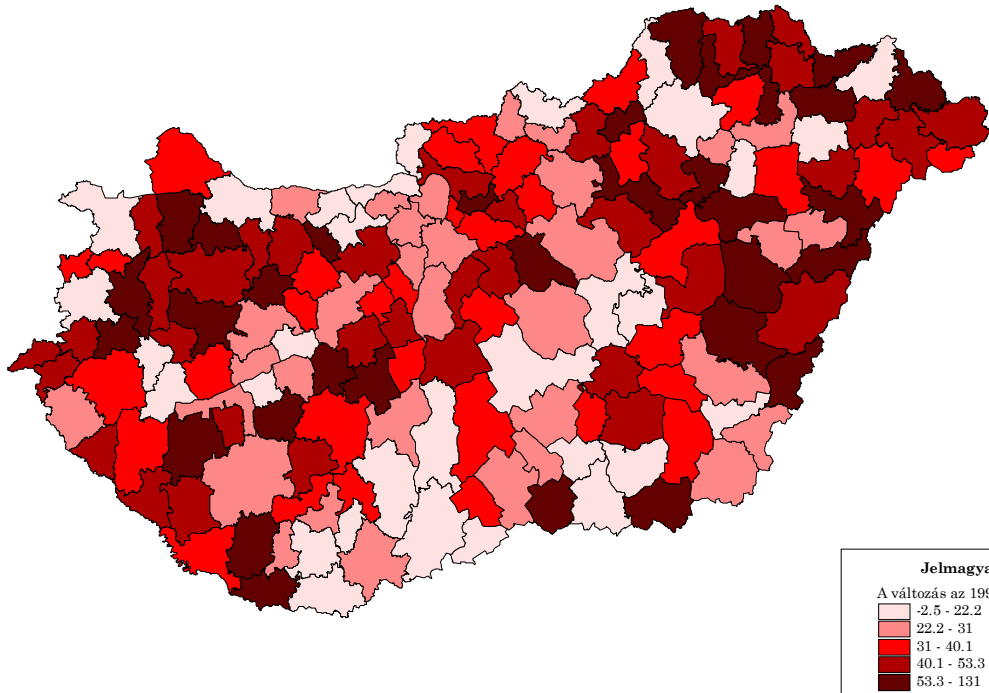
vizsgált időszakban zömében az 1998-ban legalacsonyabb vállalkozásszámmal rendelkező, döntően periférikus és kisméretű térségekben (Derecske-létavértesi, Sarkadi, Szeghalomi, Enyingi, Abai, Szikszói, Mezőcsáti, Bodrogházi, Ibrány-nagyhalászi, stb.) nőtt a legjobban az ezer lakosra jutó vállalkozások számával mérhető vállalkozási aktivitás. A jogi személyiségű vállalkozások ezer lakosra jutó értékének változása alapján megállapítható, hogy a vállalkozók számának változása határozottan a területi kiegyenlítődés irányába mutat. Ez elsősorban azt jelzi, hogy a fejletlenebb térségekben is megindult a cégek alapítása, s bizonyos vállalkozásokat az olcsó munkaerő vonz e térségekbe. A vállalkozások számának növekedése azonban még nem jár együtt a gazdasági értékteremtés számottevő fokozódásával.

E térségek a vállalkozássűrűség dinamikus növekedése ellenére sem érték be a nagyobb vállalkozássűrűséggel rendelkező területeket.

Az 1998-ban már magas értéket mutató térségek - megyeszékhelyek, Budapesti agglomeráció térségei, Balaton környezete - esetében csak kisebb mértékben nőtt, leggyakrabban stagnált vagy csökkent a vállalkozói aktivitás. Mindez elsősorban annak köszönhető, hogy a nagyvárosokban, s az egyéb fejlettebb gazdaságú térségekben a vállalkozói rendszer érettebb fázisba került, s a fejlődés itt a szerkezeti tisztulás és a minőségi változás irányában folytatódik. Ezekben a döntően városias térségekben a vizsgált időszakban az új gazdasági szerkezet már egy lassúbb ütemű, a folyamatosan színre lépő és a versenyben elhaló vállalkozások belső evolúciós szakaszában fejlődött tovább, amelynek eredményeképpen a piacon egyre nagyobb részt foglaltak el a valóságos piaci szereplők és fokozatosan létrejött egy érettebb szervezeti struktúra. A legutóbbi években a nagy gazdasági átalakulásokat túlélő versenyképes vállalkozások technológiai beruházásai, innovációs fejlesztései már egy új gazdaságfejlődési szakasz kezdetét jelzik, amelyet egyre inkább minőségi mutatókkal, a piaci orientáció és a tőkefelhalozási képesség változásával lehet jellemezni.

Az ezer lakosra jutó jogi személyiségű vállalkozások számának változása, 1998-2002

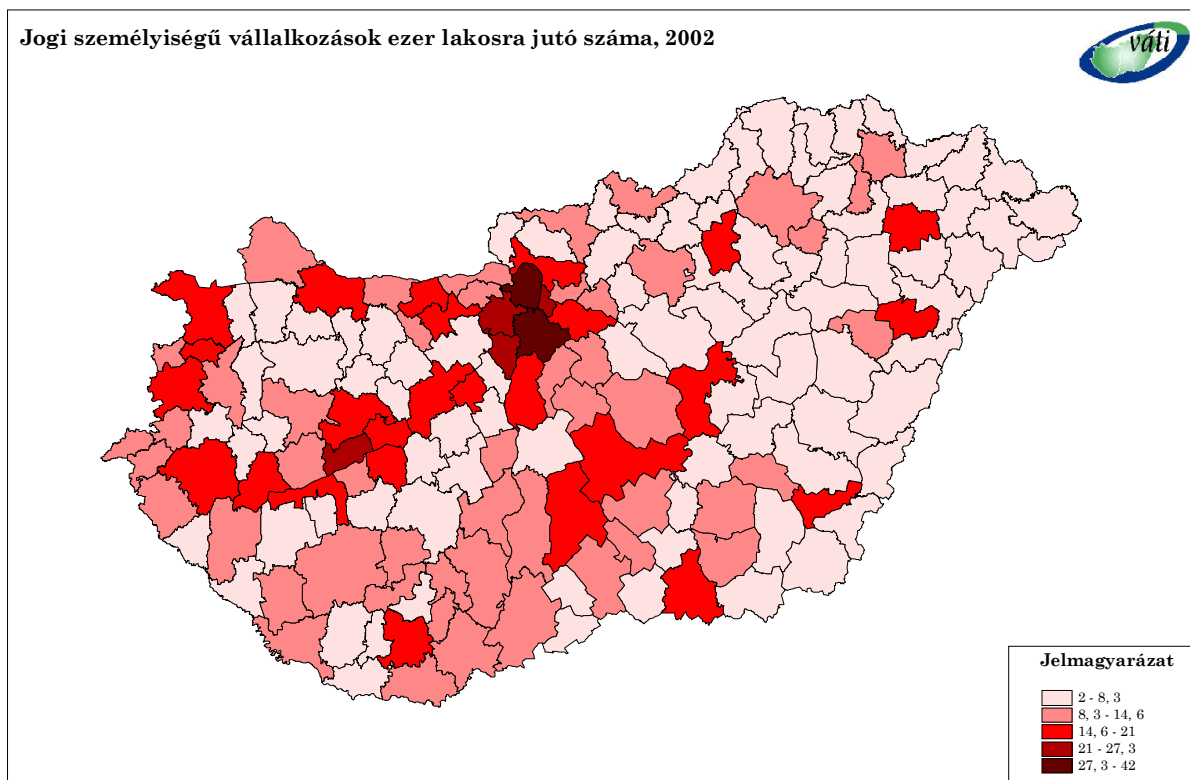
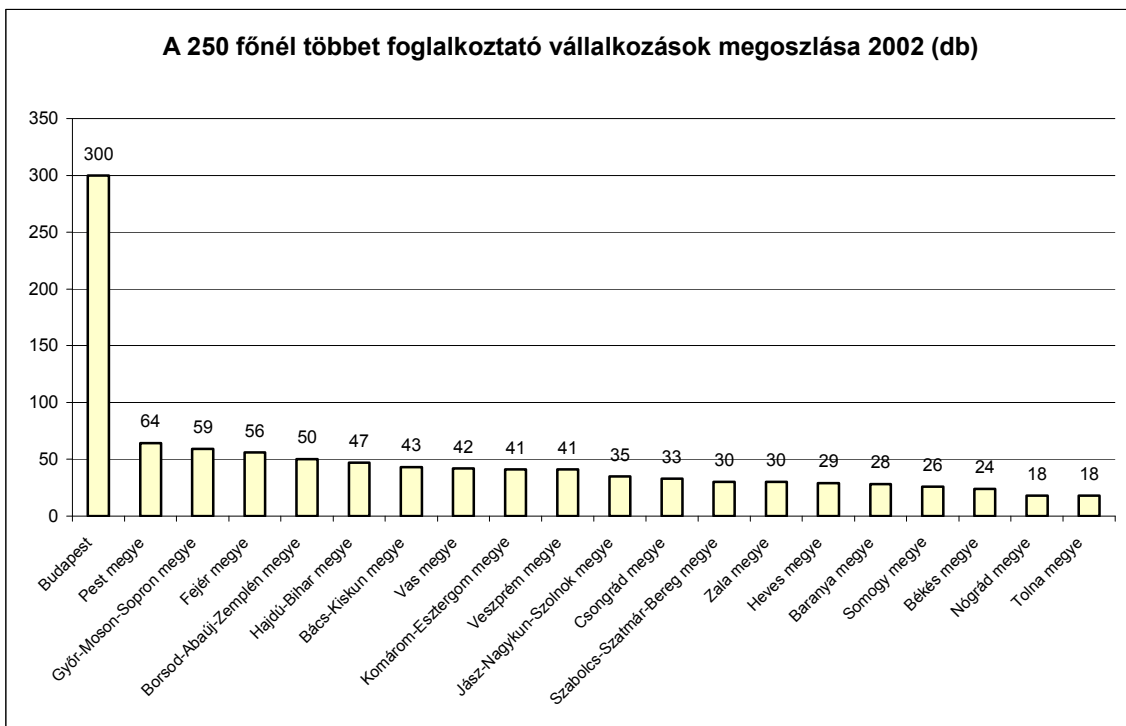

A magyar gazdaságot - ágazati, területi és tulajdonosi szempontból - egyfajta kettőség jellemzi. Egy viszonylag szűk, erősen exportorientált, döntően külföldi tulajdonú, néhány „modernizációs szigetre” koncentrálódó nagyvállalati kör állítja elő a GDP és az export döntő részét, míg a Magyarországon működő közel egymillió, zömében tőkeszegény társas és egyéni vállalkozás túlnyomó többségét alkotó, javarészt hazai tulajdonú mikro-, kis- és középvállalati szféra hozzájárulása a bruttó nemzeti termékhez és az exporthoz jóval elmarad a szférának a foglalkoztatásban betöltött súlyától.

A foglalkoztatásban, a jövedelem és adótermelésben, valamint exportteljesítményben mai napig meghatározó nagyvállalatok jelenléte a magyarországi megyék között korántsem egyenletes.

Budapesten található a *250 főnél többet foglalkoztató cégek* egyharmada. (A valóságban ezek közül számos cég központja szerint budapesti, azonban termelését az ország több telephelyén folytatja.) A megyék közül Nógrád, Tolna, Békés és Somogy esetében a meghatározó nagyvállalatok szinte teljes hiányáról beszélhetünk, s a 250 fő feletti kategóriából is kevés cég található itt. A legtöbb nagycég-központ egyrészt a gazdasági átalakulás sikertérségeként jellemezhető Győr-Moson-Sopron, Pest, Fejér megyékben, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található, melyekben 50 fölötti a nagycégek száma. A nagyvállalatok elhelyezkedése kismértékben igazodik a gazdasági fejlettség struktúrájához. A régiók közül a legtöbb nagyvállalatot Közép-Magyarországon, Közép-Dunántúlon, ezt követően Nyugat-Dunántúlon, majd Észak-Alföldön találjuk, a legkevesebbet Észak-Magyarországon és Dél-Dunántúlon.

A *kis- és középvállalatok (KKV-k) szektora* - az egyéni vállalkozók teljesítményét is figyelembe véve a munkahelyek 70%-át biztosítja. (Területi eloszlásukat a jogi személyiségű vállalkozások ezer lakosra jutó száma szemlélteti.)

Világgazdasági trend, hogy Bár a vállalkozások versenyképességében mind nagyobb szerepet játszik a globális versenyképesség, mégis megfigyelhető, hogy a gazdasági szervezetek tevékenysége sokkal inkább a hazai, sőt az iparágak többségében kifejezetten a regionális bázison alapul. A globális versenyben tulajdonképpen már nem is az egyes vállalkozások, hanem földrajzilag egymáshoz közel elhelyezkedő, egymással szoros kapcsolatban álló vállalati *hálózatok*, csoportosulások, klaszterek vesznek részt, melyek jobban tudnak

alkalmazkodni a globális verseny megváltozott feltételeihez, mint az egymástól elszigetelten működő cégek.

A *beszállítói hálózatok és klaszterek potenciális hazai szerepe* fontos, hiszen a hazánkba települt globális vállalatok a foglalkoztatás mellett elsősorban hazai beszállítói kapcsolataikon keresztül fejthetnek ki helyi, térségi húzóerőt, s a fejlett beszállítói hálózatok egyúttal az adott cég „meggyökeresedésének” is zálogát jelentik. A beszállítói hálózatok közvetlen haszna a területi gazdasági fejlődés szempontjából, hogy ezek révén a nagyvállalatok felvevőpiacot biztosítanak a hazai kis- és középvállalkozások számára, s az együttműködések során a magasabb szintű vállalatvezetési és szervezési technológiai ismeretek átadása előmozdítja a hazai beszállítók versenyképességének javulását. A hazai tulajdonú vállalatok azonban ritkán tudnak megfelelni a beszállítókkal szemben támasztott elvárásoknak, s a Magyarországon letelepedett multinacionális cégek hazai beszállítóinak aránya ezért átlagosan alacsony.

Az együttműködést biztosító hálózatosodás ösztönzése a nyugat-európai tapasztalatokat követve a *hazai regionális gazdaságfejlesztési politikának* is eszközévé vált.

A beszállítói hálózatok fejlődését a GKM Beszállítói célprogramja keretében ösztönözte, s a Nemzeti Fejlesztési Terv Gazdasági Versenyképesség Operatív Programja (GVOP) is támogatja. A klaszterek magyarországi megjelenése elsődlegesen a regionális gazdaságfejlesztési kormányzati törekvésekhez, s csak másodlagosan a szervezetek önszerveződéséhez kapcsolódik. A Széchenyi Terv Gazdaságépítési Programjának keretében 2001-2002-ben meghirdetett regionális klaszterek létrehozására irányuló pályázat indította el hazai klaszterek megalakulását. A legtöbb régió fejlesztési stratégiájában megtalálható a klaszterfejlesztés. 2003-ban új klaszter pályázat nem került kiírásra, viszont 2004-től a GVOP „Együttműködés fejlesztése a vállalkozói szektorban” c. intézkedése támogatja a vállalkozói hálózatokat.

A magyarországi klaszter-szerveződések és a nagyvállalatok régióként

Régió	GKM pályázatán nyertes klaszterek (db)	Működő klaszterek (db)	250 főnél többet foglalkoztató vállalatok (db)
Közép-Magyarország	3	3	364
Közép-Dunántúl	3	4	138
Nyugat-Dunántúl	2	5	131
Dél-Dunántúl	1	1	72
Észak-Magyarország	1	0	97
Észak-Alföld	2	3	112
Dél-Alföld	4	3	100
Összesen	16	19	1014

Forrás: Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, 2002-2004.

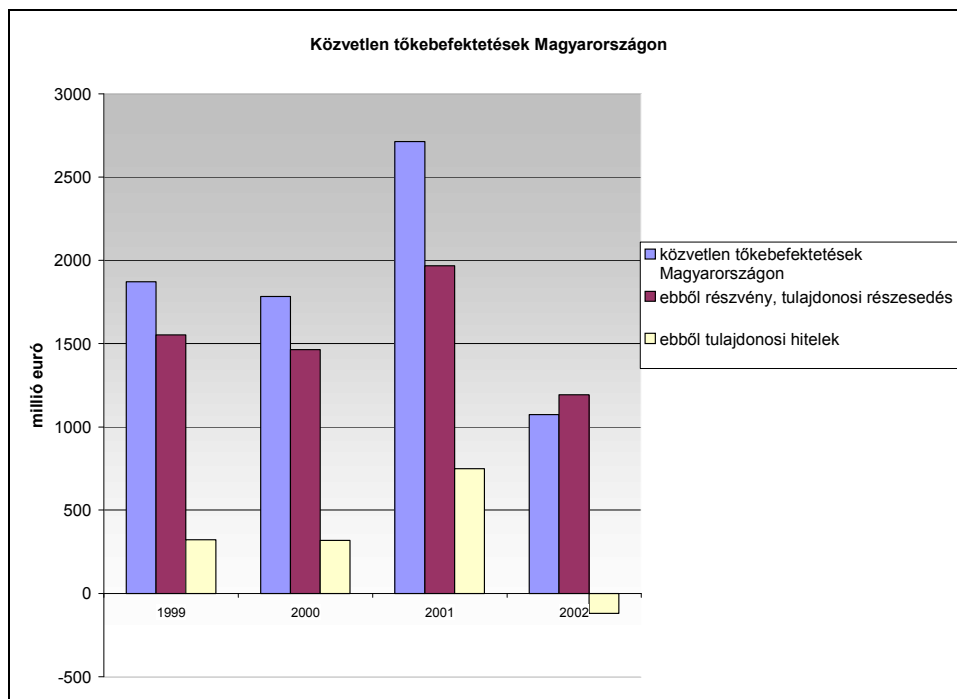
A napjainkig ténylegesen megalakult klaszter-szerveződések típusuk szerint többnyire két alapvető kategóriába sorolhatók, de mindkét típusban közös az, hogy az innováció, a hálózat szerveződés regionális bázisát tárják fel:

- A termelés-orientált klaszter-szerveződések vagy már a térségben megtelepült nagyvállalatok beszállítói körének hálózatos szerveződésére irányulnak (pl. Pannon, ill. Közép-Magyarországi Autóipari Klaszter) vagy piacorientált, számos KKV-t integráló regionális hálózat-szervezés minta-típusaként értékelhetők
- A módszertani, képzési irányultságú klaszter-szerveződések célja módszertani és tudásközpontok létesítésével az adott ágazat EU felkészítését elősegíteni, ill. a minőségi követelmények elterjesztésén keresztül új piacok elérését előkészíteni.

A magyar klaszterek szinte kivétel nélkül még az indulási fázisban tartanak, funkciójuk és jellegük még kialakulatlan, valódi hatásaik az adott régió ill. az ország egészének fejlődésére még nem igazolható.

1.4 Külföldi működőtőke

Egy olyan, alapvetően tőkeszegény, nyitott és kicsi gazdaságnak, mint Magyarország a külföldi működőtőke beáramlása és tartós jelenléte elengedhetetlen a gazdasági növekedés fenntartásához. A nemzetgazdaság egészének globális rendszerekbe való beintegrálódása mellett a gazdaság regionális tagoltságában is meghatározó szerepet játszik a külföldi tőke. Ennek ellenére az utóbbi években a működő-tőkeáramlás volumene kedvezőtlen tendenciát vett fel.

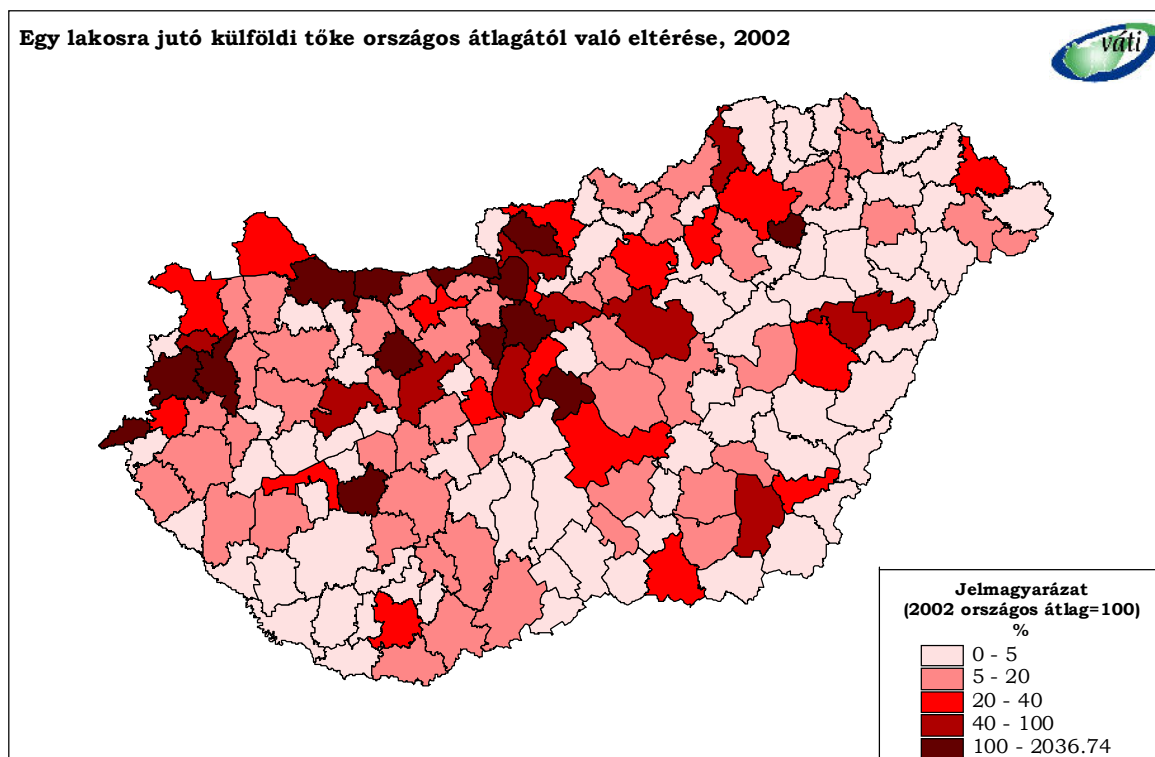

Ennek oka egyrészt az 1970-es évek óta világgazdasági szinten folyamatosan bővülő nemzetközi tőke kivétel 2001-ben bekövetkezett visszaesése, melyet a hazai adszorpcióképesség csökkenése is követett. E korlátozott mértékű külföldi működőtőkéért pedig egyre *erőteljesebb verseny* mutatkozik térségünkben és globálisan is. Egyre bővül azoknak az országoknak a köre (pl. Kína), melyek a külföldi tőke számára vonzó feltételeket biztosítanak komoly versenytársat jelentve ezzel Kelet-Közép-Európa számára. Ugyanakkor a kelet-közép-európai térségen belül is éleződik a verseny. Magyarország elvesztette a korai privatizációból, a külföldi tőke áramlása előtti korlátok lebontásából származó kezdeti előnyét. A gazdasági növekedés legutóbb tapasztalható helyreállása és az ország Európai Unióhoz való csatlakozása azonban hosszabb távon újabb lendületet adhat az országba irányuló külföldi befektetéseknek. Ezt bizonyítják a közvetlen tőkebefektetések 2004. első negyedévi adatai is.

Területi megoszlását tekintve a külföldi működőtőke a leginkább koncentrált gazdasági tényező. Az egy főre eső külföldi működőtőke állomány *területi eloszlásán* (ld. alábbi térkép) egyértelműen kirajzolódik a külföldi tőke által preferált és az alacsony vonzerővel bíró területek aránya közötti rendkívül nagy különbség. A Közép-Magyarországi Régióban illetve az

északnyugati határmenti térségekben van jelen legnagyobb arányban a külföldi tőke, míg az ország legnagyobb része, Dél-Dunántúl, az Alföld és Észak-Magyarország mindössze az országos átlag 0-20% körüli értékét mondhatják magukénak.

A vizsgált időszak jellemzője, hogy Budapest mellett egyre több, főként Budapest tágabb vonzáskörzetébe tartozó, valamint nyugat-dunántúli kistérség is a külföldi tőke célpontjává válik. Az előbbieket főként a telítődő főváros közelségének köszönhetik kedvező helyzetüket. 1998-2002 között azonban összességében csekély mértékben - az összes külföldi tőke 1998-as közel 55%-os részaránya négy év alatt csupán 1,5 százalékponttal - csökkent a Budapest központúság. Ugyanakkor az időszak során több vidéki (Komáromi, Sárvári, Rétsági, stb.) kistérségbe érkezett nagyobb mennyiségű külföldi tőke, aminek következményeként a főváros-vidék viszonylatában egy lassú kiegyenlítődés érzékelhető. A külföldi tőke területi egyenlőtlenségei összességében nőttek az időszak során. Nőttek az abszolút különbségek is: 1998-ban a legkisebb külföldi tőkeellátottságú kistérség külföldi tőke állománya a legnagyobbénak 0,0093%-a, míg 2002-ben csak a 0,0018%-a volt. Az országos átlag 1%-a alatt 1998-ban 14, míg 2002-ben 24 kistérség szerepel.

A tőkevonás szempontjából legversenyképesebb Pest megye és legkevésbé vonzó Tolna megye között a különbség 1998-2002 között több mint háromszorosára nőtt. 1998-ban Tolna megye az összes külföldi tőke 0,27%-át, 2002-ben viszont már csak a 0,15%-át mondhatja magáénak, míg a legjobb mutatóval rendelkező Pest megye részesedése a külföldi tőke országos volumenéből 11%-ról 21%-ra nőtt.

Budapest és vonzáskörzete mellett Nyugat- és Közép-Dunántúl tudott eddig előnyt kovácsolni kedvező földrajzi elhelyezkedéséből. Ezen kívül az ország egészében a *nagyobb városok* (Pécs, Szeged, Debrecen, Kecskemét, Miskolc) rendelkeznek az országos átlaggal megegyező vagy azt meghaladó külföldi tőkével, elsősorban a jobb infrastrukturális feltételeknek, a képzett munkaerőnek köszönhetően. Ezen kívül a Dél-Dunántúli, Alföldi és Észak-Magyarországi régiókból is szigetszerűen kiemelkedik még egy-két magasabb külföldi tulajdoni hányaddal bíró kistérség. Például a Tabi kistérség a Dunántúlon, az Orosházi az Alföldön, a Tiszaújvárosi Észak-Magyarországon. Orosháza ill. Tiszaújváros esetében a

lokalizációs előnyök (üvegyár illetve vegyipar jelenléte) biztosították a kistérség versenyképességét. (Az ábrán látható területi eloszlás a valós helyzetet több esetben - főként a kisebb népességű térségeknél - erősen torzítja, ami a tőkeadatok székhely szerint nyilvántartásából adódik. A több telephelyes vállalatok székhely települései, - pl. Tab - gyakran túlzó értéket mutatnak.) Az ország legalacsonyabb tőkevonzó képességű 35 kistérségének, ahol a külföldi tőke állománya nem éri el az országos átlag 1%-át, az egy negyede az Észak- (9) ill. a Dél-Alföldön (9) található, de az Észak-Magyarországi (7) és a Dél-Dunántúli (6) Régió is megközelíti ezt az arányt.

A külföldi tőke volumene és változása (vállalkozások jegyzett tőkéje alapján)				
	1998 milliárd Ft	1998 %	2001 milliárd Ft	2001 %
Közép-Magyarország	1554	65	2114	68
Közép-Dunántúl	160	7	292	9
Nyugat-Dunántúl	224	9	234	8
Dél-Dunántúl	74	3	55	2
Észak-Magyarország	170	7	192	6
Észak-Alföld	103	4	109	3
Dél-Alföld	111	5	124	4
összesen	2396	100	3121	100

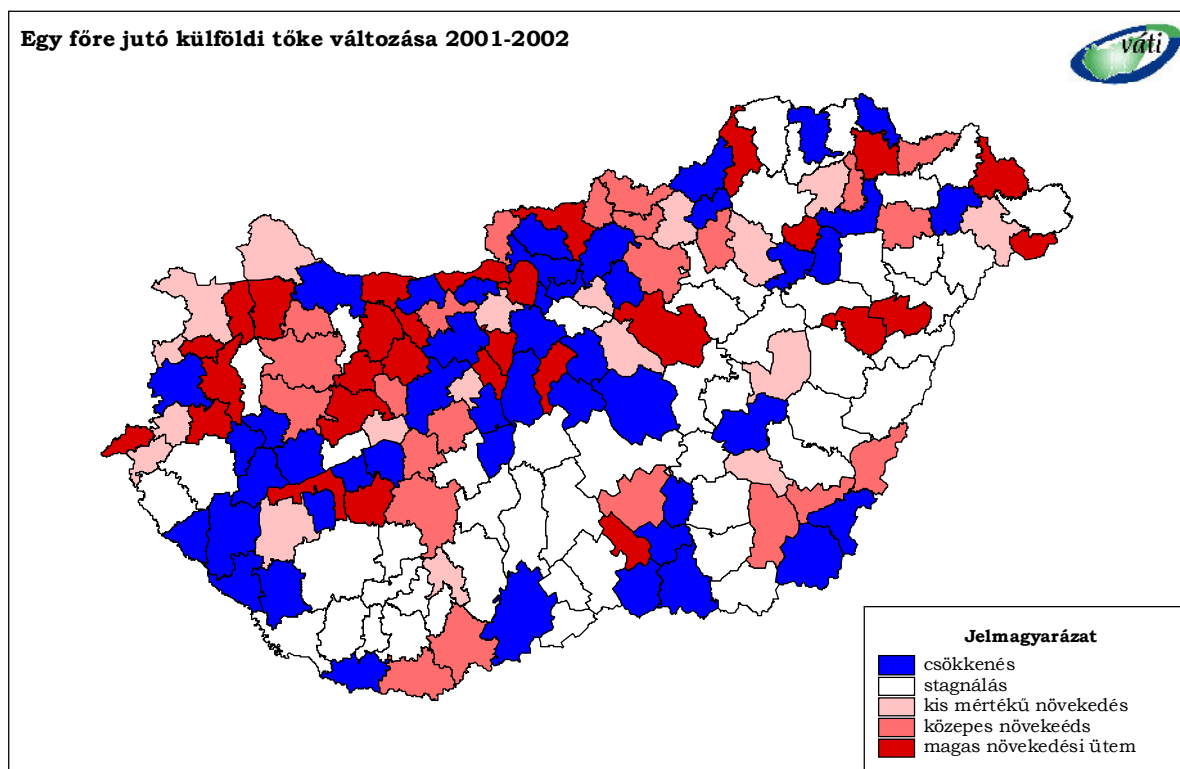
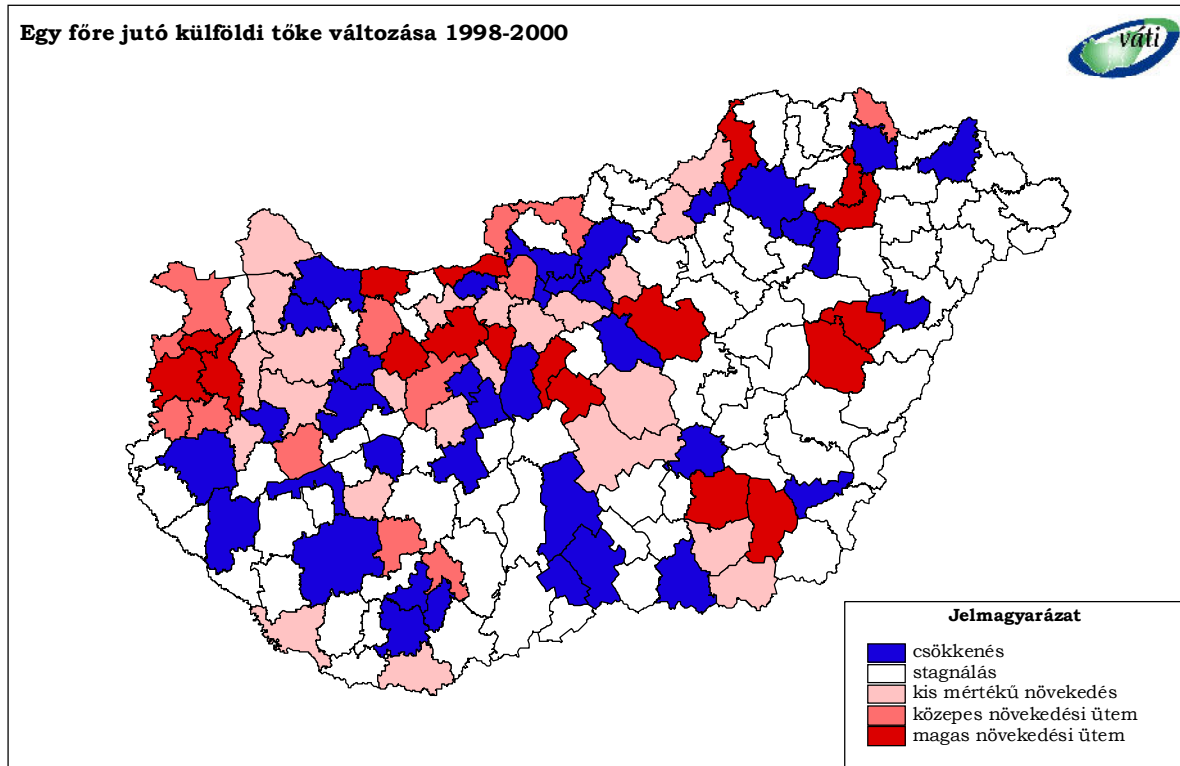
A hátrányos helyzetű területek egy-egy kedvező pozíciójú térségének ellenpontjaként Nyugat-Magyarországon is kitűnik egy-egy „fehér” folt (Sárbogárdi, Óriszentpéteri, Pannonhalmai, Téli kistérség), melyek egy dinamikusan fejlődő, magas külföldi tőkeellátottságú térség közvetlen szomszédságában fekvő *árnyéktérségek*.

A *külföldi tőkeáramlás megtorpanása* az ország egészében érződik. A középső területeken (Esztergomi, Szentendrei, Balassagyarmati, Móri, Kisbéri) ill. elszórtan egy-két kistérségben (Hajdúszoboszlói, Tokaji, Kazincbarcikai, Orosházi, Sárvári, Csepregi) észlelhető az időszak egészén a külföldi tőke volumenének növekedése. Ezzel szemben néhány gazdaságilag fejlett kistérség (Győri, Szegedi, Veresegyházi, Dorogi, Váci) esetében a külföldi tőke csökkenése következett be. Az ingadozást mutató kistérségek körébe tartozik ugyanakkor a főváros, a Dabasi, Téli, Fonyódi, Tiszavasvári kistérség. Összességében az ország északnyugati és középső területei tükrözik a dinamika jeleit, akár pozitív akár negatív irányt tekintünk. A Dél-Dunántúl és az ország keleti felén ugyanakkor a stagnálás jelei érezhetők, a minimális tőkemozgásnak köszönhetően.

A *területi különbségek*, melyek Magyarországon a külföldi tőke beáramlását követő években kialakultak ennek ellenére rögzülni látszanak, sőt tovább nőttek. Jelentős elmozdulások, pozícióváltozások a kistérségek, megyék, régiók sorrendjében nem következtek be. A legtöbb külföldi tőkével rendelkező kistérségek köre (Budaörsi, Szentgotthárdi, Dabasi, Budapesti, Tiszaújvárosi, Győri, Komáromi, Esztergomi, Móri) nem változott alapvetően. Csak a külföldi tőkeimport közel azonos szintjén álló kistérségek csoportjain belül figyelhetünk meg némi ingadozást a sorrendiségben. Így a legmagasabb kategóriában például 1998-ban még Győrben, míg 2002-ben már Szombathelyen volt vidéken a legmagasabb a külföldi tőke volumene.

A *külföldi tőke nélküli kistérségek* (Polgári ill. 1998-ban Jánoshalmi, 2002-ben Mezőcsáti) gazdasági potenciálja alapvetően nem különbözik attól a 70 kistérségtől sem, melyekben a külföldi tőke az országos érték 0,01%-a vagy annál kevesebb. Összességében a

kedvezőtlenebb tőkevonzási képességgel bíró kistérségek nem tudtak javítani helyzetükön. Néhány kistérség, elsősorban a déli és északi határ mentén az elmúlt négy évben jelentős növekedést produkált a külföldi tőke volumenét tekintve, de ez nem eredményezett olyan mértékű növekedést, hogy korábbi rendkívül hátrányos pozíciójukból országos összehasonlításban kimozdultak volna. Például az Ibrány-Nagyhalászi, Ercsi, Enyingi kistérség is jelentős növekedést produkált, ám korábbi pozíciójukon nem tudtak változtatni.

A legnagyobb előrelépést a kistérségek sorrendjében a Tabi, Szentendre, Rétság, Jászberényi kistérségek tették. Jelentős visszaesést mutat ugyanakkor a Pécsi, Nagyatádi, Sárbogárdi, Szobi kistérség. Annak ellenére, hogy 1998-2002 között jelentősen megnőtt az országban jelen lévő külföldi tőke volumene, közel 3%-kal csökkent a külföldi vállalkozások száma, ami arra utal, hogy a külföldi tőkebefektetések egyre nagyobb arányban a már betelepült vállalkozások fejlesztéseiből származnak.

A vizsgált időszak során az *alágazatok* közül a feldolgozóiparba áramlott a legtöbb külföldi tőke. Egyértelműen kitűnik Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Vas és Fejér megyében a járműgyártásban a külföldi tőke dominanciája. (Győr-Moson-Sopron megyében 81%, Komárom-Esztergomban 96%, Fejér megyében 75%) E térségekben a vállalkozásoknak is túlnyomó része a feldolgozóiparban van jelen, azaz itt érvényesül a külföldi tőkedinamizáló, gazdaságfejlesztő szerepe. A specializálódást és egy-egy nagyobb cég beruházásainak dominanciáját tükrözi, hogy egy-két, a külföldi tőke szempontjából nem az élvonalba tartozó megyében a feldolgozóipar egy-egy speciális területére áramlott a legtöbb külföldi tőke. Veszprémben az egyéb nemfém ásványi termékgyártás, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a vegyianyag, termékgyártás, Nógrádban a gumi, műanyag termékgyártás, Jász-Nagykun-Szolnok megyében a papír, bőr, Tolnában textilipar területére érkezett a külföldi tőke jelentős része. Ezekben a megyékben a működőtőke jellemzően az alacsony hozzáadott értékű iparágakba áramlott. Számos, az ország külföldi tőkeállományának csupán néhány százalékával rendelkező megyében (Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Csongrád, Heves) meghatározó részt képvisel a nagy energiaszolgáltatók (villamosenergia, gáz, vízszolgáltatók) privatizációjából származó külföldi tulajdon, mely szintén nem járul hozzá a hozzáadott érték növeléséhez.

Szintén az alacsony tőkevonzó képességű megyék jellemzője, hogy arányait tekintve a kereskedelemben magas a külföldi érdekltségű vállalkozások száma. E tekintetben Szabolcs-Szatmár-Bereg megye élesen kiugrik az ország egészéből.

A gazdasági szolgáltató vállalkozások tekintetében legnagyobb arányban Budapesten van jelen a külföldi tőke, ahol a pénzügyi vállalkozások adják a külföldi tőke kiugróan magas százalékát. A hazai üzleti szolgáltató szektor esetében is érvényesül az a tendencia, hogy az ország nyugati felében egyértelműen magasabb a külföldi érdekltségű vállalkozások száma.

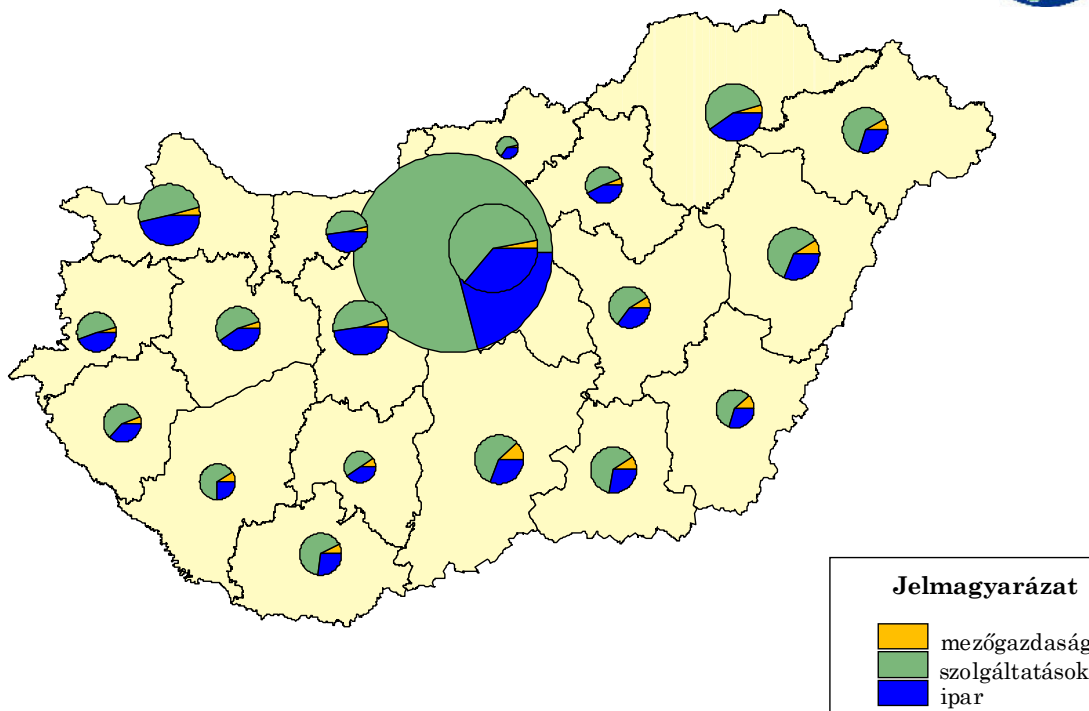
A mezőgazdaság területén elsősorban a nyugati határ mentén fekvő megyékben magasabb a külföldi vállalkozások száma az átlagosnál. A térség összes külföldi tőkéjén belüli súlyuk ugyanakkor alacsony tőkeellátottságuk révén nem képez szignifikáns részt.

1.5 Meghatározó ágazatok

A vizsgált időszakban összességében érvényesült az az általános trend, hogy a *mezőgazdaság* évről évre fokozatosan veszít súlyából az értéktermelést tekintve. A GDP-ben betöltött arány folyamatos csökkenése mellett - 1996-ban 6,6%-ot 2002-ben már csak 3,7%-ot tett ki a súlya - az ágazat abszolút teljesítménye is évről évre stagnál vagy csökken.

Az *ipar* rendszerváltozást követő visszaesése után 1993-tól megindult dinamikus növekedése az 1996-os év stagnálását leszámítva 2001-ig folytatódott. Ebben az időszakban a hazai gazdasági növekedést a főként exportra termelő, döntően külföldi érdekltségű nagyvállalatok megugrása vezérelte. 1998 és 2000 között a feldolgozóipar átlagon felül növekedett (13,6% éves átlagban), amely ütem azonban a 2001-2002 időszakra drasztikusan visszaesett (éves átlagban 3,1%-ra). Az ipar legdinamikusabban növekvő szegmensét az elmúlt 2 évben az építőipar jelenti 10% feletti éves növekedést mutatva.

A GDP megoszlása a fő nemzetgazdasági ágak között 2002

A GDP termelésének ma már kétharmadát előállító *tercier szektor* (szolgáltatások) növekedése 2000-tól kezdve haladja meg az ipari növekedést. A szolgáltatások szerepnövekedését elsősorban a kereskedelem, pénzügyi tevékenység és az ingatlanügyletek gazdasági szolgáltatások ágazatainak átlagon felüli növekedése eredményezte.

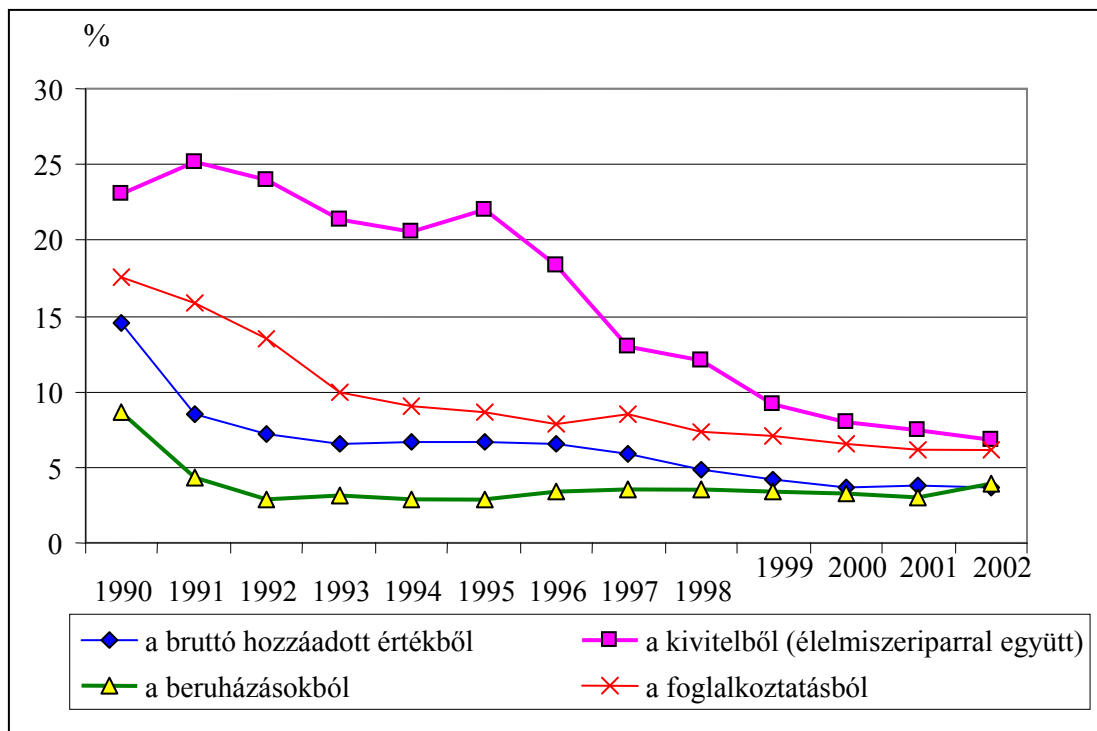
A mezőgazdaság további szerepcsökkenése a döntően agrár profilú rurális térségeink leszakadását súlyosbítja. A terciér szektor felfutása ugyanakkor elsősorban a nagyobb városokat, a gazdasági centrumokat érinti. Az ágazati átrendeződés tehát a területi koncentráció fokozódásához járul hozzá.

1.5.1 Agrárgazdaság

A mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepe a főbb mutatók tekintetében tovább csökkent, bár a korábbi évekhez képest mérsékeltebb ütemben. A bruttó hozzáadott érték folyó áron a nemzetgazdaságban mintegy 67%-kal nőtt, a mezőgazdaságban csak 11%-kal, de a vizsgált időszak első három évében stagnált. Csökkent a mezőgazdasági kivitel (az élelmiszeriparral együtt) részesedése az összes kivitelből (1998-ban 9,2%-kal, 2002-ben 7,4%-kal részesedett), de amíg a külkereskedelmi forgalom egyenlege a termelő ágazatokban negatív előjelű volt, a mezőgazdaság tartósan, gyakorlatilag változatlan volumenű aktívumot mutatott. Csökkent a mezőgazdasági foglalkoztatás is (7,4%-ról 6,2%-ra).

A mezőgazdasági termelés értéke folyó áron 28,7%-kal, változatlan áron számolva (vagyis a termelés volumene) viszont csupán 3,2%-kal nőtt. A főágazatok közül az állattenyésztés teljesítménye volt gyengébb.

A mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepének néhány mutatója

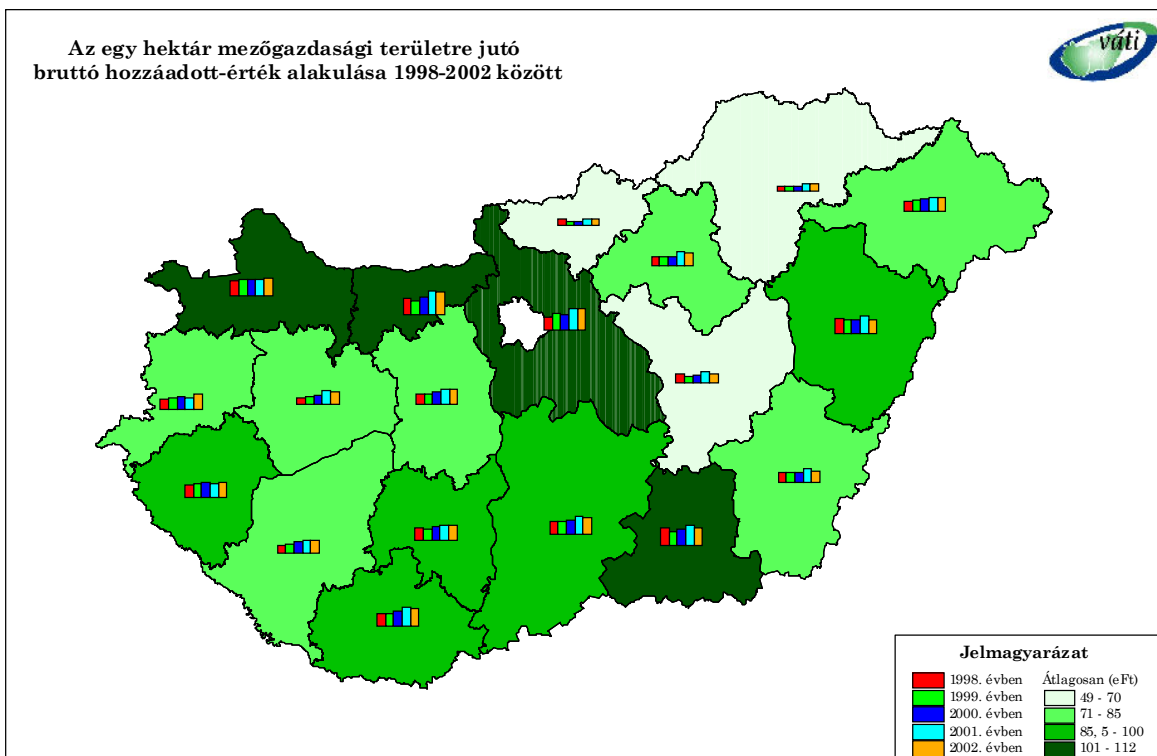

A mezőgazdaságban a legfontosabb mutatók – és a mutatók változása – vonatkozásában ugyan tapasztalhatók területi különbségek, de ezek általában nem markánsak és nem tendenciaként jelentkező folyamatokra (különbségekre) utalnak.

A mezőgazdasági teljesítmény növekedése a bruttó hozzáadott érték alapján (folyó áron számolva) a vizsgált időszakban a dunántúli megyékben (különösen Pest, Fejér, Somogy, Veszprém, Vas) átlagot meghaladó volt, miközben a mezőgazdasági termelés szempontjából meghatározó alföldi megyékben (Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Csongrád) stagnált. Ennek is köszönhető, hogy a két alföldi régióban a mezőgazdaság részesedése a bruttó hozzáadott értékből 24,3%-ról 16,1%-ra csökkent. A mezőgazdasági termelés szempontjából kedvezőtlen adottságú Nógrád megyében a teljesítményben tartós visszaesés jelentkezett.

A mezőgazdaság fajlagos teljesítménye (az egy hektár mezőgazdasági területre jutó bruttó hozzáadott értékkel mérve) - a vizsgált időszakban - országos átlagban 85,9 ezer forint volt, jelentős területi különbségek mellett. A legalacsonyabb Észak-Magyarországon (59,4 ezer Ft) volt, ezen belül Nógrád (49,3 ezer Ft) és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (55,6 ezer Ft), de nagyon alacsony a viszonylag jó adottságú Jász-Nagykun-Szolnok (63,7 ezer Ft) megyében is. Az országos átlagot jelentősen meghaladta a Közép-Magyarország Régióban (136,4 ezer Ft), valamint Komárom-Esztergom megyében (111,7 ezer Ft).

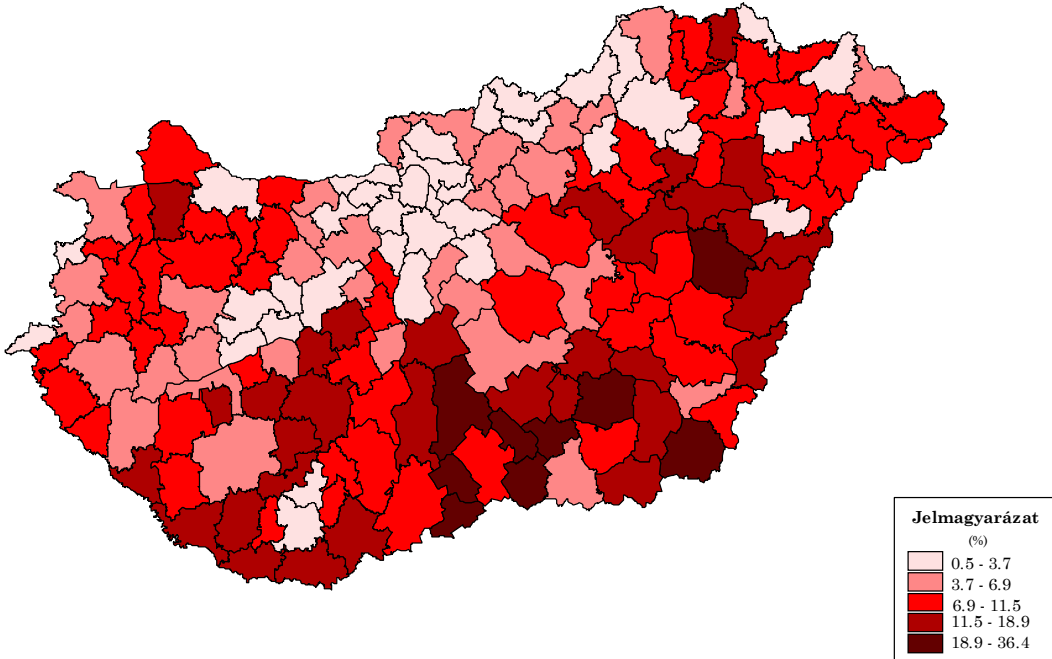
A stagnáló mezőgazdasági teljesítményben jelentős szerepe van annak, hogy a legjelentősebb állatfajok (szarvasmarha, sertés, baromfi), száma csökkent, vagy stagnált (növekedés csak a juhállományban jelentkezett), így az állatsűrűség továbbra is alacsony. Különösen kedvezőtlen, hogy az állatsűrűség a legtöbb kedvezőtlen adottságú kistérségben (főként dombvidékeken) nagyon alacsony.

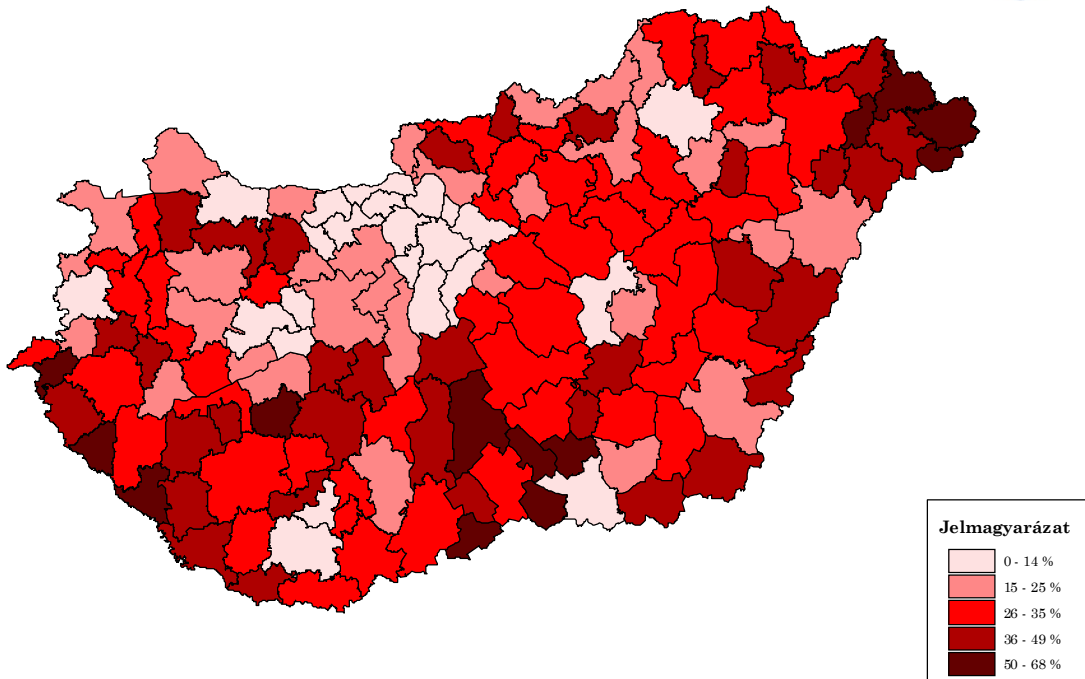
A mezőgazdaságban *foglalkoztatottak aránya* térben erősen differenciált, magasabb foglalkoztatási arány inkább az ország déli kistérségire jellemző. A népesség kötődése a mezőgazdasági termeléshez - a foglalkoztatáshoz képest - azonban jelentősebb, hiszen (a 2000. évi ÁMÖ szerint) az aktív korúak 23,7%-a folytat valamilyen mezőgazdasági tevékenységet. Ebben a tekintetben a területi különbségek nagyon jelentősek, nagyon erős a népesség mezőgazdasághoz kötődése a Dél-Alföldön (36,8%), ezen belül Bács-Kiskun megyében (43,3%), az Észak Alföldön (36,7%), ezen belül Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (48,5%), a Dunántúlon pedig Somogy megyében (42,2%). Kistérségek szintjén még nagyobb különbségeket találunk.

A mezőgazdaság nemcsak a mezőgazdasági művelésre kitűnő adottságokat kínáló déli országrészben jelentős, hanem jelentős szerepet játszik a periférikus helyzetű és elmaradottnak tekinthető, sok esetben aprófalvas térségek társadalmi-gazdasági életében is, ahol az egyedüli megélhetési lehetőséget jelenti. Ennek oka, hogy az anyagi lehetőségek és szocio-kulturális hagyományok szinte egyetlen alternatívaként kínálják széles és a társadalom többi részétől képzettségben és ennél fogva jövedelemben is leszakadó társadalmi rétegei számára az agrárgazdálkodást.

A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya, 2001

Mezőgazdasági munkát végzők aránya, 2002

Az agrárfoglalkoztatás néhány jellemzője régióként és megyéenként, 1996, 2001

Megye, régió	Az agrárfoglalkoztatás részaránya [*] , %		Földellátottság ^{**} , ha/fő		Munkaerő-sűrűség ^{***} , fő/100 ha	
	1996	2001	1996	2001	1996	2001
Pest (Budapesttel)	2,4	1,5	16,1	22,5	6,2	4,5
Közép-Magyarország	2,4	1,5	16,1	22,6	6,2	4,4
Fejér	10,4	6,8	19,1	25,1	5,2	4,0
Komárom-Esztergom	7,0	4,3	17,0	23,3	5,9	4,3
Veszprém	8,2	5,1	21,8	28,9	4,6	3,5
Közép-Dunántúl	8,7	5,5	19,5	25,9	5,1	3,9
Győr-Moson-Sopron	7,8	5,5	21,2	25,7	4,7	3,9
Vas	8,1	5,6	21,7	28,4	4,6	3,5
Zala	6,3	5,6	28,7	30,5	3,5	3,3
Nyugat-Dunántúl	7,4	5,6	23,2	27,8	4,3	3,6
Baranya	11,4	6,4	18,4	30,6	5,4	3,3
Somogy	12,5	8,8	24,6	32,0	4,1	3,1
Tolna	14,2	10,7	21,4	27,0	4,7	3,7
Dél-Dunántúl	12,5	8,3	21,3	29,9	4,7	3,3
Borsod-Abaúj-Zemplén	5,7	3,5	37,1	56,3	2,7	1,8
Heves	6,9	5,7	30,3	33,7	3,3	3,0
Nógrád	5,6	2,8	35,6	60,2	2,8	1,7
Észak-Magyarország	6,0	4,0	34,7	47,6	2,9	2,1
Hajdú-Bihar	12,3	9,7	23,6	27,6	4,2	3,6
Jász-Nagykun-Szolnok	12,3	7,9	27,8	38,7	3,6	2,6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	10,0	6,1	26,8	41,3	3,7	2,4
Észak-Alföld	11,5	8,0	25,9	34,4	3,9	2,9
Bács-Kiskun	15,8	13,5	20,0	21,8	5,0	4,6
Békés	16,2	11,7	22,9	30,0	4,4	3,3
Csongrád	15,3	12,2	14,4	17,4	7,0	5,8
Dél-Alföld	15,8	12,6	19,0	22,4	5,3	4,5
Ország összesen	8,0	5,6	22,1	28,6	4,5	3,5

* *Agrárfoglalkoztatás részaránya*: a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottból.

** *Földellátottság*: egy mezőgazdasági foglalkoztatottra jutó mezőgazdasági terület nagysága.

*** *Munkaerő sűrűség*: 100 ha mezőgazdasági területre jutó mezőgazdasági foglalkoztatott.

Forrás: Mikrocenzus 1996, KSH 1997, Népszámlálás 2001 6. Területi adatok. 6.21 Összefoglaló adatok I. kötet

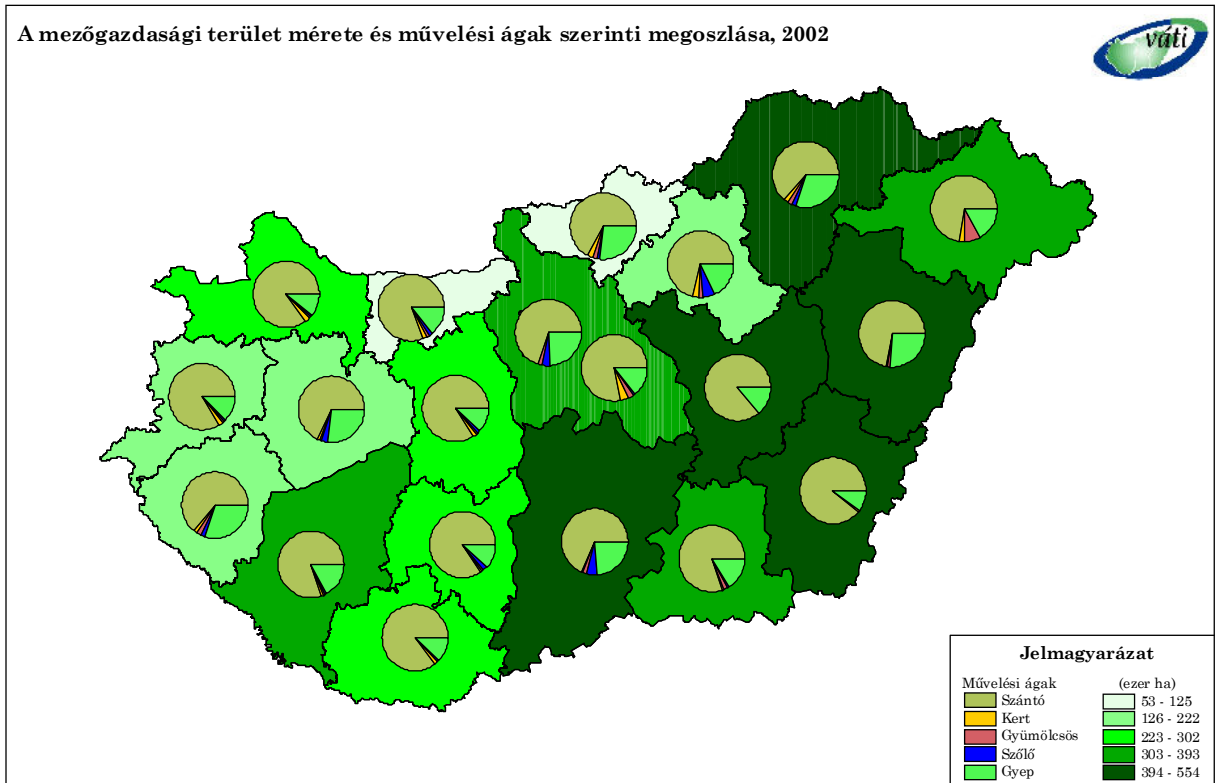
A vidéki foglalkoztatási- és kereseti viszonyok szempontjából kedvezőtlen, hogy 36 ezer hektárral (16%-kal) csökkent az ültetvények területe (a csökkenés elsősorban a szőlőterületet érintette), a legnagyobb arányú csökkenés (6%-ról 3,3%-ra) Zala megyében jelentkezett. Kedvező ugyanakkor, hogy gyümölcsösök területe nőtt (ugyan csak szerény mértékben) a munkanélküliséggel tartósan sújtott északi-északkeleti megyékben, így Heves (6,5%-ról 7,1%-ra), Nógrád (2,2-ről 2,5%-ra) és Szabolcs-Szatmár-Bereg (7%-ról 8,5%-ra) megyékben.

A kereseti színvonalban szembeutó (bár az utóbbi években némileg csökkenő) különbségek jelentkeztek a nemzetgazdasági ágak között. A mezőgazdasági bruttó keresetek mintegy 30%-kal elmaradtak az ipari- és a gazdasági ágak átlagától egyaránt. Néhány megyében, melyek kevésbé iparosodottak, vagy az ipar nem igazán prosperáló, vagy ahol a mezőgazdasági termelés súlya jelentősebb, a különbségek mérsékeltebbek. Így például 2002-ben Baranya megyében 9%, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 13%, Békés megyében 8% volt a kereseti lemaradás az ipari átlaghoz képest.

A mezőgazdasági keresetek színvonalában kisebb területi különbségek mutatkoznak. A keresetek jellemzően Közép-Magyarországon és a dunántúli megyékben magasabbak (Somogy megye kivételével), mindhárom észak-magyarországi megyében és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében alacsonyabbak az országos átlagnál.

Magyarország *mezőgazdasági területe* 5,3%-kal, *termőterülete* 3,8%-kal csökkent, ezzel együtt a művelés alól kivett terület 23,9%-kal nőtt, ami azt jelenti, hogy 303,4 ezer hektár terület végleg elveszett a mezőgazdasági hasznosításból. Különösen nagymértékben nőtt a

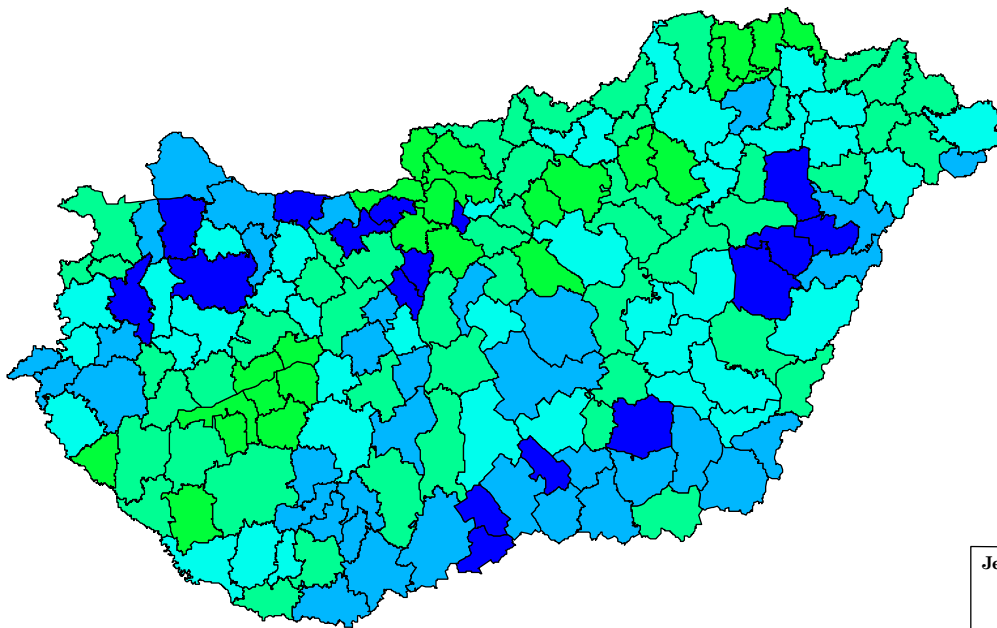
művelés alól kivett terület aránya Pest, (48%-kal) Komárom-Esztergom (50%-kal) és Veszprém (67%-kal) megyékben.

A mezőgazdasági terület művelési ágak szerinti megoszlása alapján határozottan elkülönülnek az ország egyes térségei, az agrárgazdálkodás jellegzetes területei. A szántóterületek aránya a legjobb termőhelyi adottságú területeken magas (Győr-Moson-Sopron, Fejér, Somogy, Tolna, Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megyékben). A kert területek aránya a fővároshoz, mint nagy fogyasztópiacokhoz közeli Pest, Nógrád és Heves megyében magas; a gyümölcsösök aránya kiugróan magas Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ahol évtizedes hagyományai vannak a gyümölcsstermelésnek. A szőlőterületek magasabb aránya elsősorban a történelmi borvidékekre jellemző (Bács-Kiskun, Heves és Veszprém megyék). A gyepterületek magasabb aránya az állattenyésztéshez kapcsolódóan magas a természeti adottságok miatt a szántóföldi kultúrák termelésére kevésbé alkalmas megyékben, mint Zala, Veszprém, Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben és a külterjes gazdálkodásra alkalmas Hajdú-Bihar megyében.

Az állattenyésztés dominálta térségek egyrészt az északnyugat-dunántúli országrészben (szarvasmarha tenyésztés), másrészt az ország déli részén és a Hajdúságban (sertésenyésztés) helyezkednek el. Jelentős a főváros környékén a főleg árutermelési céllal történő állattenyésztés az egyéni gazdaságokban. A Budapest körül és a balatoni térségben az üdülőjellel miatt nem jelenős az állattenyésztés.

100 ha mezőgazdasági területre jutó számosállat az egyéni gazdaságokban, 2000

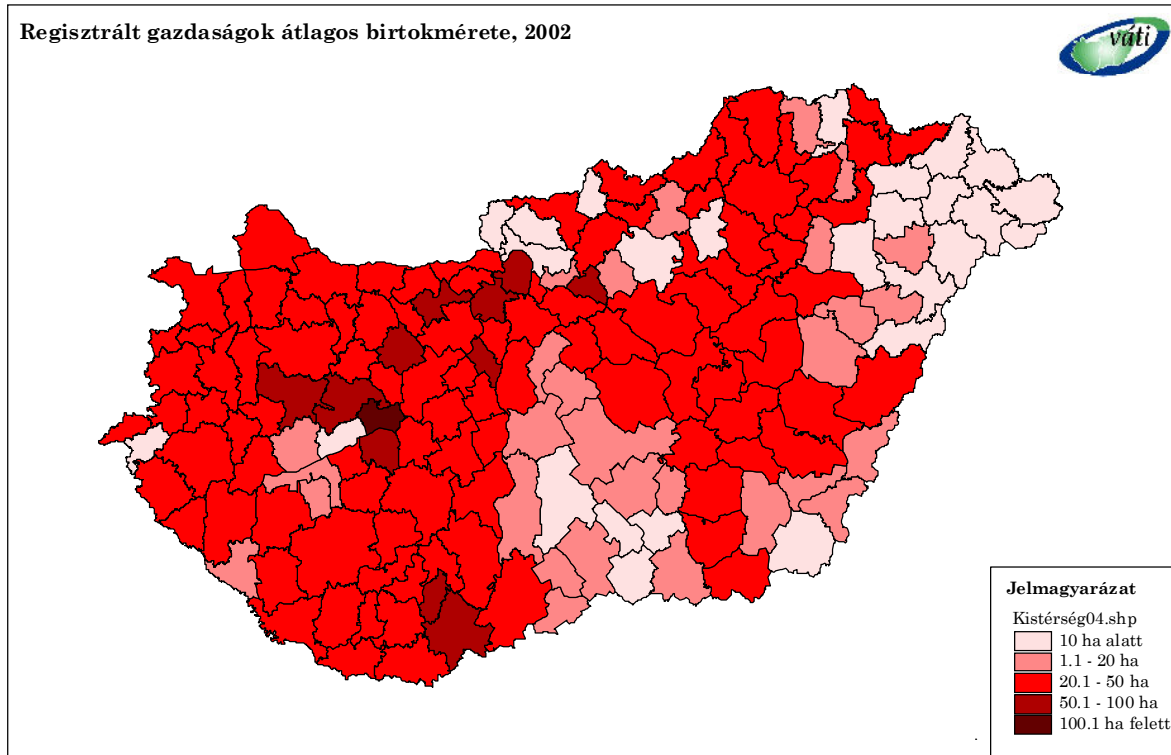

Évi átlagban 11 ezer hektár, összesen 55 ezer hektár területen történt *erdőtelepítés*, ez a kitermelt területet ellensúlyozta, illetve csekély (mintegy 2 400 ha) növekedést eredményezett. Így az ország erdősültsége nőtt (18%-ról 19,4%-ra), de az országon belüli nagyobb területi egységek szintjén számottevő eltéréseket is találunk. Jelentősebben nőtt az erdősültség Közép-Magyarországon (18,7%-ról 20,4%-ra) és Közép-Dunántúlon (16,1%-ról 19,8%-ra), számottevően csökkent viszont Nyugat-Dunántúlon (28,9%-ról 25,6%-ra). Az erdősültség tekintetében ennek ellenére nem történt átrendeződés, leginkább erdősültek Nógrád (41,4%) és Zala (31,5%) megyék, legkevésbé Hajdú-Bihar (5,5%) és Békés (2,3%) megyék.

A vízjogilag engedélyezett *öntözhető területek* aránya csekély, és gyakorlatilag nem változott (3,3-3,6%), lényegesen nem változott területi eloszlása sem. Említésre méltó kapacitásbővülés Békés (az öntözhető mezőgazdasági terület 3,9%-ról 6,8%-ra nőtt) és Csongrád megyében (az öntözhető mezőgazdasági terület 5,9%-ról 6,4%-ra nőtt) jelentkezett. Az öntözhető terület aránya az alföldi megyékben magasabb, a kihasználtság jellemzően mindenütt viszonylag alacsony, az időjárástól függően is változó (14-60%).

A *vetetlen terület nagysága* (237 ezer - 588 ezer hektár) minden évben jelentős, 1998-2002 közötti évek átlagában 8,4% volt, évente 5,4% és 12,5% között ingadozott. Kiugróan magas (minden évben az országos átlag kétszerese) a vetetlen terület aránya Észak-Magyarországon.

Regisztrált gazdaságok átlagos birtokmérete, 2002

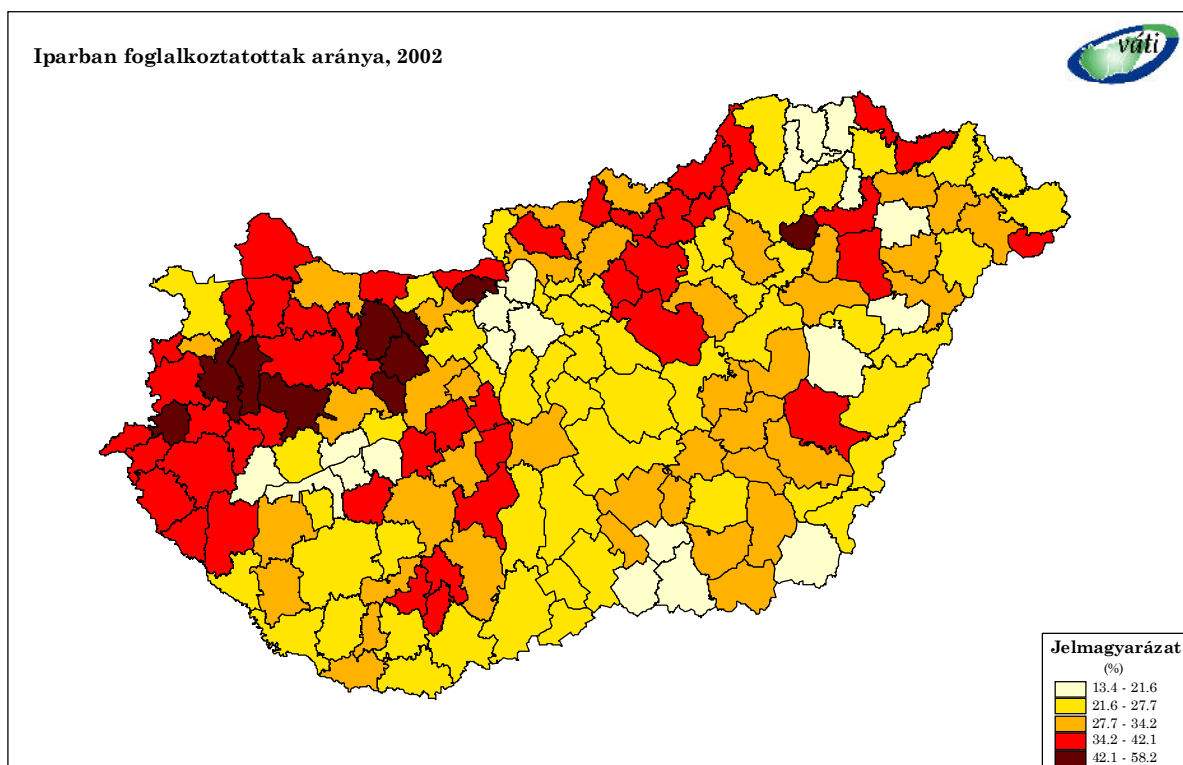
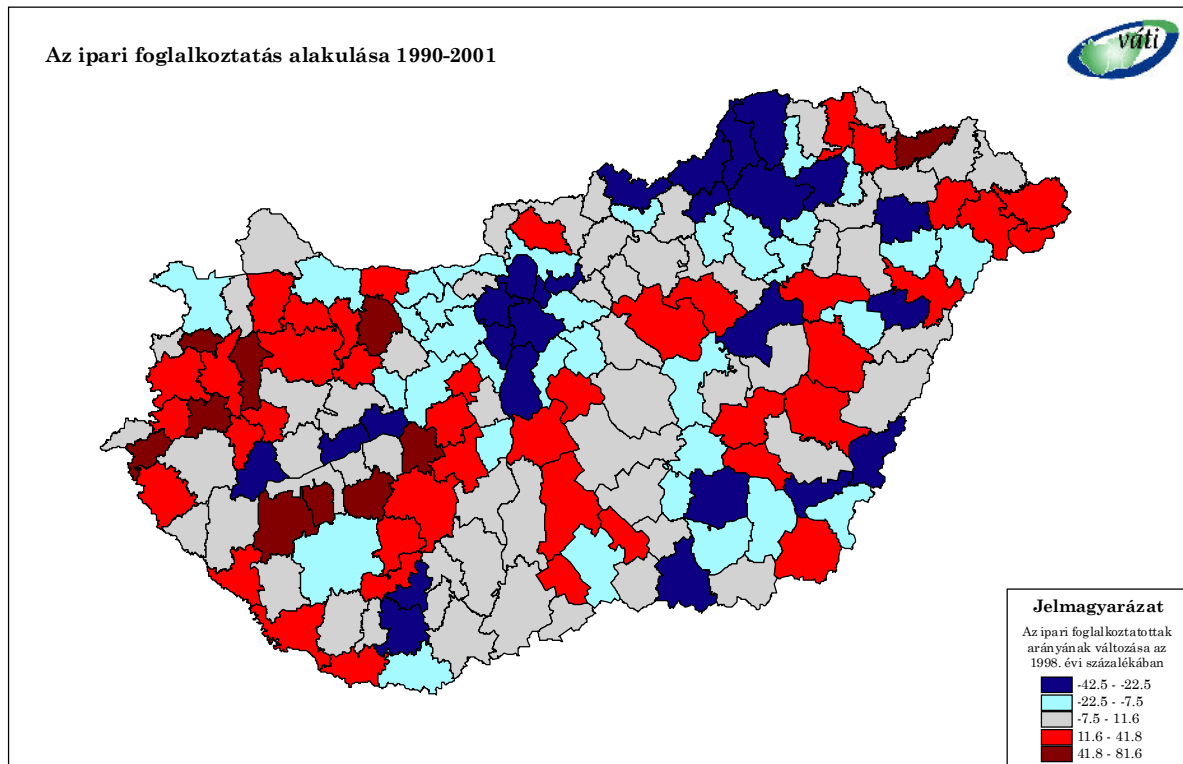
A *birtokstruktúrában* csak lassú koncentráció tapasztalható. A 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) 924 788 földterülettel rendelkező egyéni földhasználót rögzített, 94,5%-uk termőterülete 10 hektárnál kisebb méretű, bár ezek a földhasználók a földterületnek 34,1%-át használják. A regisztrált gazdaságok (228 ezer) azonban nagyobb méretűek, lefedik a mezőgazdasági terület 75%-át, átlagos mezőgazdasági területük 20,3 hektár. A regisztrált egyéni gazdaságok száma 2002-ben 221 ezer volt (az összes gazdaság 97%-a), átlagos mezőgazdasági területük 10,6 hektár. A kistérségek termőhelyi adottságai és egyéni gazdaságok mérete között nincs szoros összefüggés, bár a kisebb területi méretek elsősorban a gyengébb adottságú kistérségekben fordulnak elő.

1.5.2 Ipar

A kilencvenes években lezajlott szerkezeti átalakulás után az ipar 1996-tól állt *növekedési pályára*. Az ipar termelése 1996-2000 között dinamikusan – értékében közel duplájára - nőtt, majd ezután lassuló ütemben bővült tovább. Az ipari export 1996-2000 között, több mint háromszorosára nőtt és egyre inkább túlsúlyba kerültek a magasabb hozzáadott-értéket képviselő, a külpiacokon is versenyképes termékek. Ez elsősorban a termelő szektorba áramló külföldi tőkének és a hazai vállalkozások versenyképesség-növekedésének tudható be. Az export aránya különösen magas a gépjármű-gyártásban és az elektronikai szakágazatokban - együttesen az összes export 2/3-át adják -, ezért ezek tekinthetők a magyar ipar húzóágazatainak.

Az ipar termelésbővülése a *foglalkoztatás* jelentős (1998-hoz képest a foglalkoztatott létszám 14%-os) növekedésével járt. 2002-re közel 750 ezer fő – az összes alkalmazott egynegyede - állt az ipari teljesítmény döntő részét előállító feldolgozóipari vállalkozások alkalmazásában. Az iparszerkezet átrendeződésének eredményeképpen 2002-ben már az ipari foglalkoztatottak egyharmada a gépiparban dolgozott. Stabilizálta helyzetét az élelmiszeripar,

vegyipar és a kohászat-fémfeldolgozás, miközben a textil- és ruhaipar további pozícióvesztése azok foglalkoztatási szerepváltozásában is tükröződött.

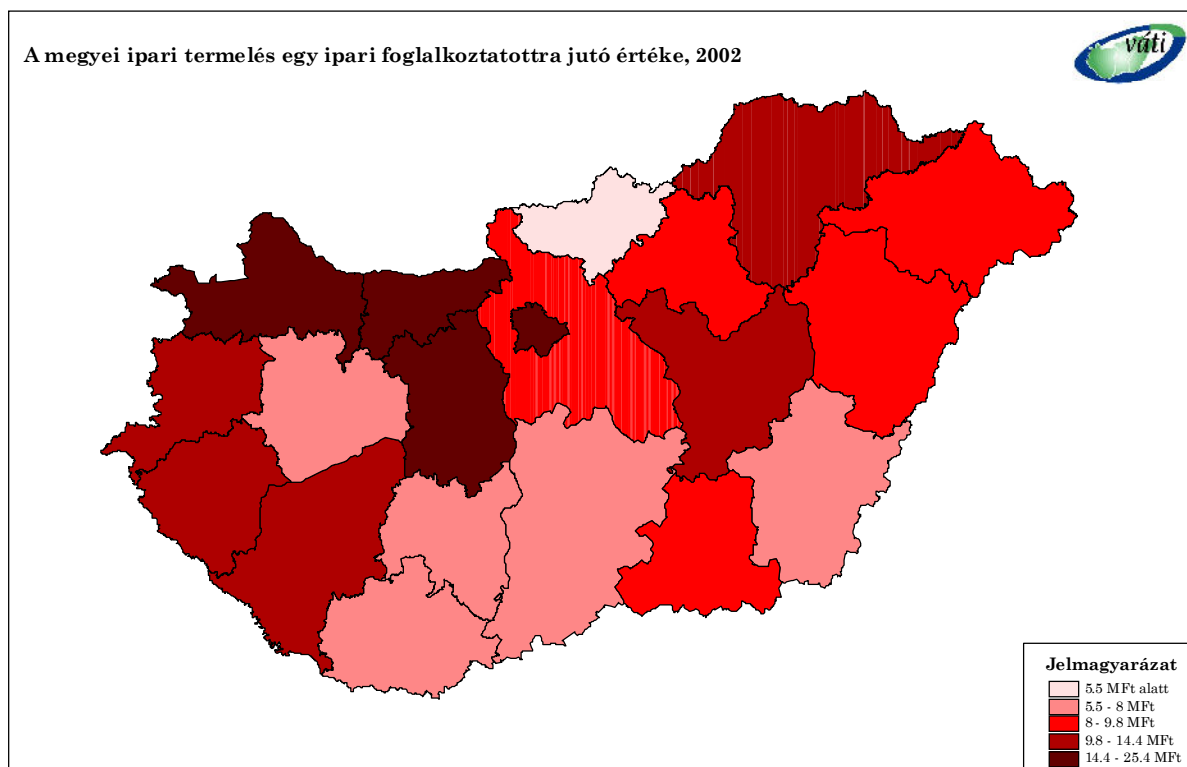
A foglalkoztatás növekedése nem egyformán érintette az ipari *alágazatokat*. Folytatódott a bányászat térvesztése, amely elveszítette foglalkoztatottainak több mint egyharmadát és erőteljesen csökkent a villamosenergia-iparban alkalmazottak száma is. Az okok között

jelentős szerepet játszott az energiatermelők, energiaszolgáltatók hatékonyságjavító és költségcsökkentő fejlesztéseinek kisebb munkaerő-igénye.

Folytatódott a textilipar és a nemfemes ásványi termékek (üveg, kerámia, cement) előállításával foglalkozó ipar foglalkoztatásának leépülése, míg az élelmiszeripar alkalmazottainak száma és a vegyipar foglalkoztatási szintje alig változott. Kiemelkedő mértékben (30-60%-kal) bővült a foglalkoztatás a fa-, papír- és nyomdaipar, egyéb feldolgozóipar, a kohászat és fémgyártás, valamint a gépgyártás esetében is.

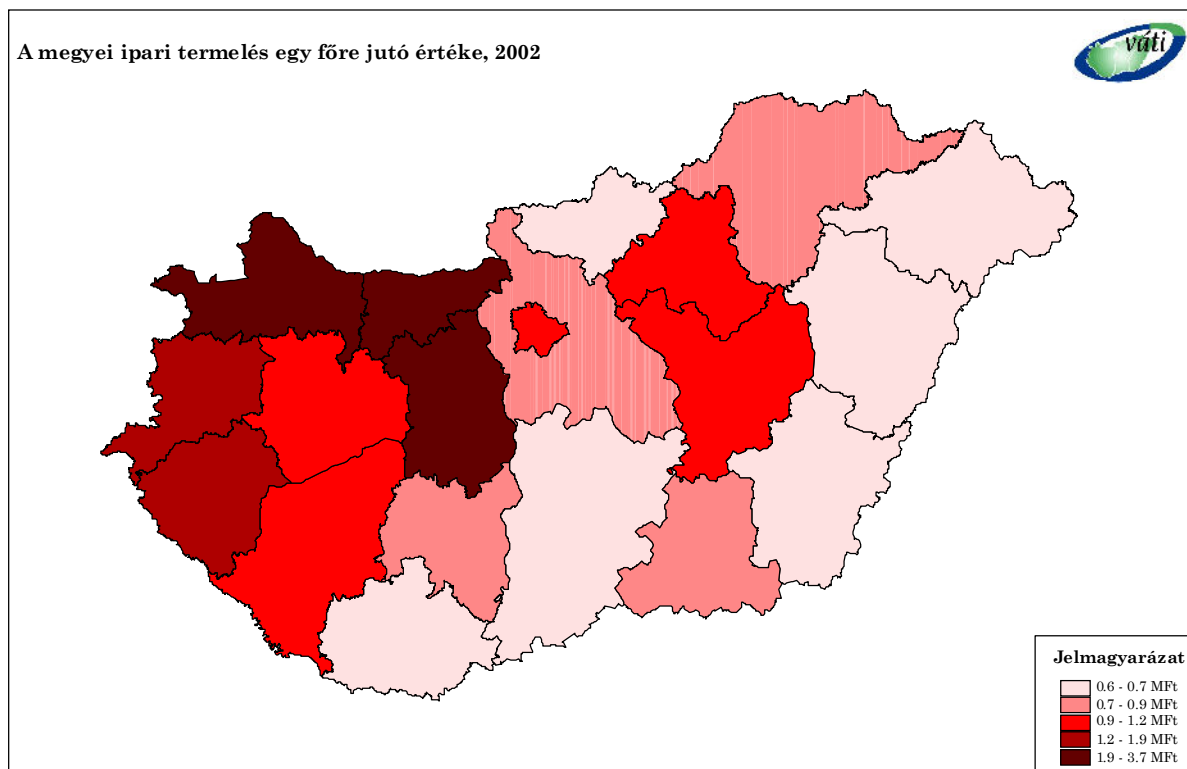
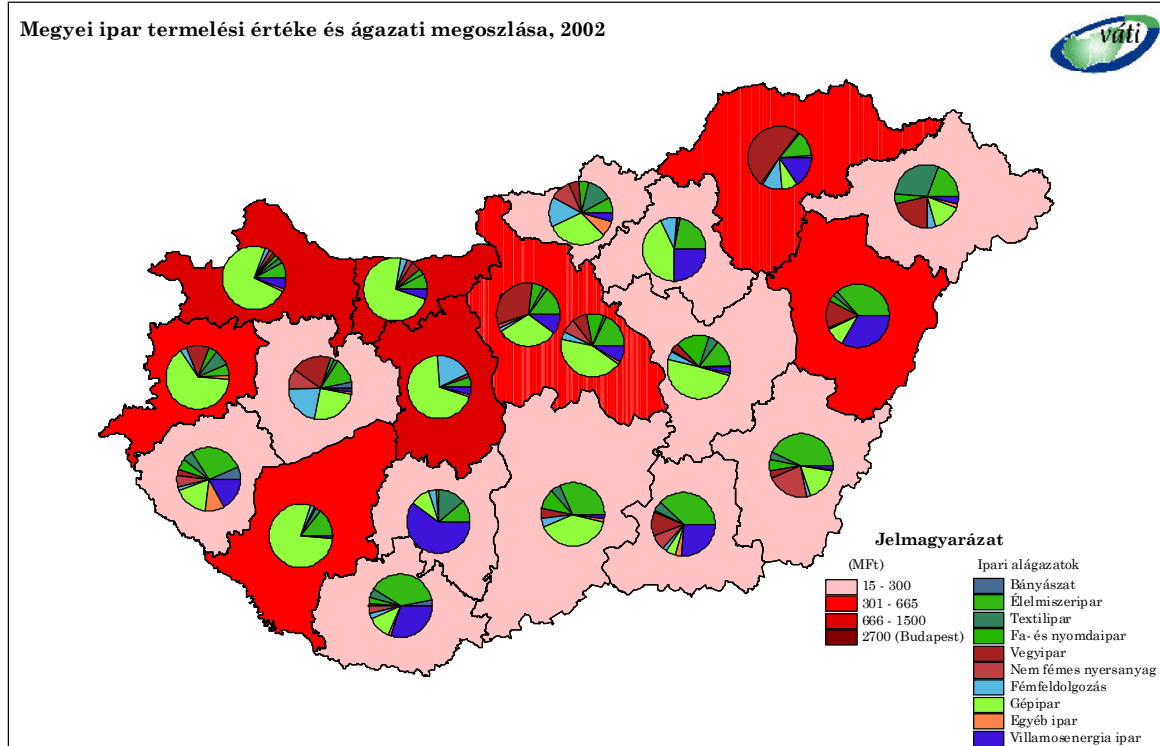
Magyarországon az ipari termelés és az ehhez kapcsolódó foglalkoztatás *területi szerkezete* rendkívül koncentrált. A termelési érték közel kétharmadát a Közép-magyarországi, a Közép-dunántúli és Nyugat-Dunántúli Régióban állítják elő. Kiemelkedő Budapest, Fejér és Győr-Moson-Sopron megyék, melyekben a sikeres ipari szerkezetátalakítás az e térségekbe érkezett jelentős mennyiségű külföldi működőtőkéhez, a külföldi tulajdonú vállalatok modernizációs hatásához kötődik. Ez tükröződik az ipari termelékenység területi különbségeiben is (ipari foglalkoztatottra jutó termelési érték).

Ezzel ellentétben áll Baranya megye, amely ipari hagyományai és súlyos munkanélküliségi helyzete ellenére termelését alig tudta bővíteni. Ennek oka elsősorban a térség rossz közlekedés-földrajzi helyzete, megközelíthetősége, ami elsődleges akadálya az iparban a külföldi tőkebefektetéseknek.

Az ipari vállalkozások *üzemméret* szerinti megoszlása tükrözi a térségi iparszerkezet sajátosságait és társadalmi szerepét. A nagyüzemek dominálta iparszerkezet modernizációs szerepe mellett jelentős bizonytalanságot okozhat, hogy - főleg az alacsony hozzáadott-értékű vállalkozások esetében – bizonyos körülmények (pl. bérköltségek) megváltozása esetén a nagyvállalat áthelyezi a termelését alacsonyabb munkabér-költségű térségekbe és így helyi foglalkoztatási válságok kialakulásának előidézője lehet. Kiemelkedő (60-75%) a 250 főnél többet foglalkoztató nagyüzemek foglalkoztatási súlya Komárom-Esztergom, Fejér, Győr-Moson-Sopron és Vas megyék városaiban.

Az ezredfordulóra befejeződött a hazai ipar szerkezetváltása, tulajdonosi struktúrájának és termelésének térbeli átrendeződése. A piacok közelsége, szabad munkaerő jelenléte vagy a szakmakultúrák hagyománya miatt létrejött termelő beruházások egyes térségekben megőrizték az ipari tradíciókat, máshol egyes ágazatok megszűntek és új karaktert kapott a helyi ipar.

Az ország ipari termelésének döntő részét adó (Budapest, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom és Fejér megyék) iparszerkezetében túlsúlyt képvisel a gépipar, mint a legnagyobb hozzáadott-értéket képviselő ágazat. Emellett a nagy értékű ipari termelés Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a vegyipari, míg Hajdú-Bihar megyében az élelmiszeripari és energiaipari beruházások teljesítményének tudható be.

A megyék növekedési pályája alapján két élesen elkülönülő csoport figyelhető meg. Azokban a megyékben, ahol a hosszú távú növekedés az átlagosnál kisebb, e trend egyöntetűen a '90-es évek elején történt iparszerkezeti átalakulásnak tudható be. A legnagyobb visszaesés Veszprém megyében történt, de ettől alig marad el Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Baranya megye.

Az átlagosnál nagyobb növekedést mutató megyék kedvező pozíciója a '90-es évek közepétől meginduló ipari felfutásnak az eredménye. Az átlagnál gyorsabb ipari növekedésű csoportban található Tolna a paksi atomerőmű működése miatt, ugyanakkor az ezredforduló környéki dinamikából lényegében kimaradt, mivel az 1998-2002 közötti ipari növekedés csak Békés megyében volt alacsonyabb. Ebbe a csoportba került a hajdani alföldi iparosítás három haszonélvezője: Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Bács-Kiskun megye. Vas, Fejér és Győr-Moson-Sopron megyék 1992-93 utáni exportvezérelt ipari reneszánsz térségei. A felfutási szakasz látványos termelési és export-eredményei után az ezredforduló környékén Vas és Győr ipara stagnál, Fejérben látványosan visszaesett a termelés.

Megküzdve a „barnamezők” taszító erejével, kamatoztatva a fővárosból zonáisan kifelé mutató megújulást is, Komárom-Esztergom megye az ezredfordulót követően lépett ipari növekedési pályára (2000-ben és 2003-ban közel 60%-os növekedés, ennek köszönhetően ebben a megyében nőtt leggyorsabban 1994-2003 között az ipari termelés).

Egyértelműen az iparfejlődéshez (ezen belül is leginkább a nehézipar válságához) kapcsolódik a térségi depresszió jelensége. Komárom-Esztergom megyével ellentétben Borsod-Abaúj-Zemplén megyében - amely közismerten nagyobb, tagoltabb, társadalmi feszültségekkel inkább terhelt térség - még nincs valódi kilépés a depressziós szakaszból.

E folyamatok térbeli következményeképpen az utóbbi években megerősödtek az új ipari centrumok főleg Komárom-Esztergom (315%-os termelésbővülés), de Somogy (244%-os termelésbővülés) és Zala (233,6%-os termelésbővülés) megyékben is. Fejlődésük azonban a kisebb hozzáadott-értéket képviselő és alacsonyabb képzettséget igénylő, de munkaerő-igényes iparvállalatok betelepülésével valósult meg. Ezzel párhuzamosan javult az ország keleti részének megközelíthetősége, aminek hatása az ipari termelés és foglalkoztatás adataiban is tükröződik. Főleg az Észak-alföldi és Észak-magyarországi megyék (főleg Nógrád) ipari termelése bővült az átlagosnál némileg nagyobb ütemben, ami felzárkózásukat is segítheti hosszú távon.

Tovább csökkent Közép-Magyarország, és főleg a főváros ipari foglalkoztatása a textiliparban, a vegyiparban és a gépiparban foglalkoztatott létszám csökkenése miatt, de továbbra is jelentős az ipar foglalkoztatási súlya, mivel az összes ipari foglalkoztatott közel egynegyede itt kerül alkalmazásra. Erősödött az iparilag fejlettnek tekinthető Közép- és Nyugat-Dunántúli ipari karaktere, de oldódni látszik egyoldalú iparszerkezete. Észak-Magyarország iparszerkezete a nyersanyagigényes iparágaktól egyre jobban eltolódik a munkaerő-igényes ágazatok felé, az olcsó és nagytömegű szabad munkaerő-készlet miatt. Az alföldi régiókban is erősödik az ipari jellegű mezőgazdaságra alapozott élelmiszeripar, a könnyűipar irányába. Potenciális ipari adottságai ellenére a Dél-Dunántúli Régió és főleg Baranya megye rendelkezik a legkevesebb ipari jelleggel, ami a gazdasági felzárkózás szempontjából hátrányos.

A belső szerkezetét tekintve alapjaiban megváltozott ipari ágazat változatos fejlődése nem hozott radikális fordulatot az iparfejlettség térszerkezetében. Miként Komárom-Esztergom megye élre kerülése egyfajta sajátos „visszarendeződés” jele, ehhez hasonló Baranya megye utolsó helyre zuhanása is, amely a tulajdonképp egy sok tekintetben régióidegen „bányászati sziget” végleges megszűntét jelenti. Az ipar helyébe lépő új, dinamikus szektor itt még nem látszik formálódni. A déli régiókban hosszabb távon is kevésbé látszik az iparban dinamizáló tartalék, mint az észak-magyarországi megyékben.

Az ipar jelenléte és dinamikája meghatározó szerepet játszik a vidéken belüli fejlettségi különbségek alakulásában. Az iparban lezajló folyamatok az általános regionális fejlődési trendeken belül lefelé nivellálódáshoz vezettek, az ország fejlettségi tagoltsága egy kiugró dinamikájú főváros és fejlettségi tekintetben homogenizálódó vidék képét mutatja ma anélkül, hogy a keleti régiók felzárkózása lenne ennek a fő hajtóereje. A dinamikahordozó iparágak megtelepülése, gyors termelésfelfutása, majd a legújabb időszakban mindinkább szembetűnő konjunkturális termelésingadozás (beleértve egyes telephelyek bezárását is) a gazdasági térszerkezetnek nemcsak a legfontosabb, hanem legbizonytalanabb elemévé is teszi az ipart.

Az ipar legfontosabb mutatói 2002-ben

Régiók, megyék	GDP 2002	Ipari GDP 2002	Az ipari GDP aránya az összes GDP-ből 2002	Ipari GDP/fő 2002	Összes GDP/fő 2002	Ipari bruttó hozzáadott-érték aránya 2002	Ipari termelési érték mrdFt 1998	Ipari termelési érték mrdFt 2002	Termelés változása 1998=100
	megoszlása (%)		(%)	országos átlag =100		(%)	folyó áron		(%)
Budapest	36.1	23.2	14.2	136.5	212.1	16,0	1246,8	2046,9	164,2
Pest	9.5	9.8	22.7	90.8	88.1	25,7	587,5	974,0	165,8
Közép-Magyarország	45.6	33.0	16.0	118.8	163.9	18,0	1834,2	3020,9	164,7
Fejér	4.0	6.2	34.5	147.2	94.1	39,0	1135,3	1606,7	141,5
Komárom-E.	2.9	5.0	38.4	161.3	92.5	43,4	317,5	1003,0	315,9
Veszprém	2.9	3.6	27.2	97.9	79.3	30,7	232,9	378,5	162,5
Közép-Dunántúl	9.7	14.8	33.5	134.9	88.8	37,8	1685,7	2988,1	177,3
Győr-M.-S.	5.1	8.3	35.9	191.5	117.6	40,5	794,2	1352,5	170,3
Vas	2.6	3.9	33.1	148.3	98.7	37,4	409,5	520,9	127,6
Zala	2.5	3.0	26.3	103.4	86.6	29,7	230,9	539,0	233,4
Nyugat-Dunántúl	10.2	15.2	32.8	153.9	103.4	37,0	1434,6	2412,4	168,2
Baranya	3.0	2.6	19.0	64.2	74.3	21,5	169,6	237,0	120,5
Somogy	2.2	1.7	16.7	51.3	67.7	18,9	135,6	331,6	244,6
Tolna	1.9	2.5	28.9	102.7	78.3	32,7	139,2	206,9	148,6
Dél-Dunántúl	7.1	6.8	21.0	69.5	73.1	23,7	444,5	775,5	177,5
Borsod-A.-Z.	4.6	6.1	29.4	82.9	62.2	33,2	457,8	715,1	156,2
Heves	2.4	3.3	31.3	104.1	73.4	35,3	194,7	335,3	172,2
Nógrád	1.2	1.3	24.4	60.3	54.5	27,6	94,0	138,4	147,2
Észak-Magyarország	8.1	10.7	29.2	84.4	63.7	33,0	746,5	1188,8	159,3
Hajdú-Bihar	4.0	4.1	22.7	75.3	73.2	25,6	252,5	413,6	163,8
Jász-N.-Sz.	2.8	3.5	28.2	86.3	67.5	31,9	264,5	479,9	181,5
Szabolcs-Sz.-B.	3.1	2.9	20.2	49.4	54.1	22,8	208,2	382,8	183,9
Észak-Alföld	9.9	10.5	23.4	68.5	64.4	26,5	725,2	1276,4	176,0
Bács-K.	3.6	3.6	22.0	67.5	67.7	24,8	228,8	407,3	178,0
Békés	2.4	2.3	20.7	58.1	61.9	23,3	179,2	255,4	142,5
Csongrád	3.2	3.0	20.4	71.3	77.0	23,0	227,5	326,5	143,5
Dél-Alföld	9.3	8.9	21.1	65.9	68.9	23,8	635,6	989,2	155,6
ÖSSZESEN	100.0	100.0	22.0	100.0	100.0	24,9	7514,8	12662,2	168,5

1.5.3 Főbb szolgáltatási ágak

1.5.3.1 Üzleti és pénzügyi szolgáltatások

A vállalkozások megtelepülése ill. eredményes működése szempontjából a műszaki infrastruktúra és a humán erőforrások mellett egyre nagyobb szerepe van az üzleti infrastruktúra jelenlétének, melyet a pénzügyi és egyéb gazdasági szolgáltatások jelentenek. Éppen ezért e szolgáltatások jelenléte alapvető feltétele a térségek gazdasági növekedésének.

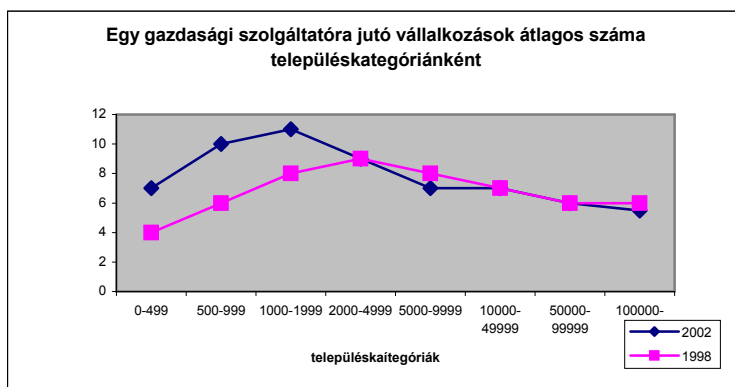
E szolgáltatások tehát egy felértékelődő telepítő tényezőt jelentenek, miközben területi alakulásuk jól jelzi a gazdasági megújulás térfolyamatait.

Az üzleti szolgáltatások szektora a vizsgált időszakban továbbra is növekszik: míg 1998-ban átlagosan minden ötödik, addig 2002-ben már minden negyedik vállalkozás ebbe a gazdasági ágba tartozott. Ez 32%-os létszámnövekedést jelent, ami másfélszerese az összes társas vállalkozás növekedési ütemének (20%). Az üzleti szolgáltatók közé, főtevékenységük alapján, a következő területekkel foglalkozó vállalkozások tartoznak⁴: ingatlanügyletek, kölcsönzés, számítástechnikai tevékenységek, jogi, gazdasági tevékenységek, mérnöki, műszaki tevékenység, tanácsadás, egyéb tevékenységek.

A gazdasági szolgáltatók piacát elsődlegesen a vállalkozások jelentik ezért térbeli struktúrája elsősorban a vállalkozói aktivitáshoz, befektetésekhez, a gazdasági fejlettséghez igazodik, bár a kvalifikált humán erőforrás és az információs infrastruktúra jelenlétének szerepe is fontos.

Az üzleti szolgáltatások megjelenése és terjedése elsődlegesen a nagyobb városokhoz kapcsolódik, ezért területi eloszlásában a regionális különbségek mellett a településhierarchia dimenziója kiemelt. E szolgáltatásoknak a rendszerváltozást követően felgyorsult terjedése ugyanis elsődlegesen hierarchikus jellegű.

Az ötvenezernél nagyobb lakosságszámú városok szintjén nincsen jelentős regionális különbség az üzleti szolgáltatások ellátottsága (4-9 vállalkozás jut egy üzleti szolgáltatóra)

terén, és az 1998-2002 közötti időszak sem eredményezett lényegi változást az arányokban. A településméret szerepe mellett a gazdasági szolgáltatások kiemelkedő jelenlétét Debrecen, Miskolc, Szeged, Pécs esetében a felsőoktatási, kutatási bázis; Győr, Székesfehérvár esetében pedig a dinamikus gazdasági növekedés indokolja.

Nyíregyháza, Kecskemét, Eger, Szombathely esetében a térségi gazdasági szerep, a többi 50 ezer főnél nagyobb települést pedig a megyeszékhelyi funkció, és az abból fakadó intézményi ellátottság, információáramlás teszi vonzóvá az üzleti szolgáltatások számára.

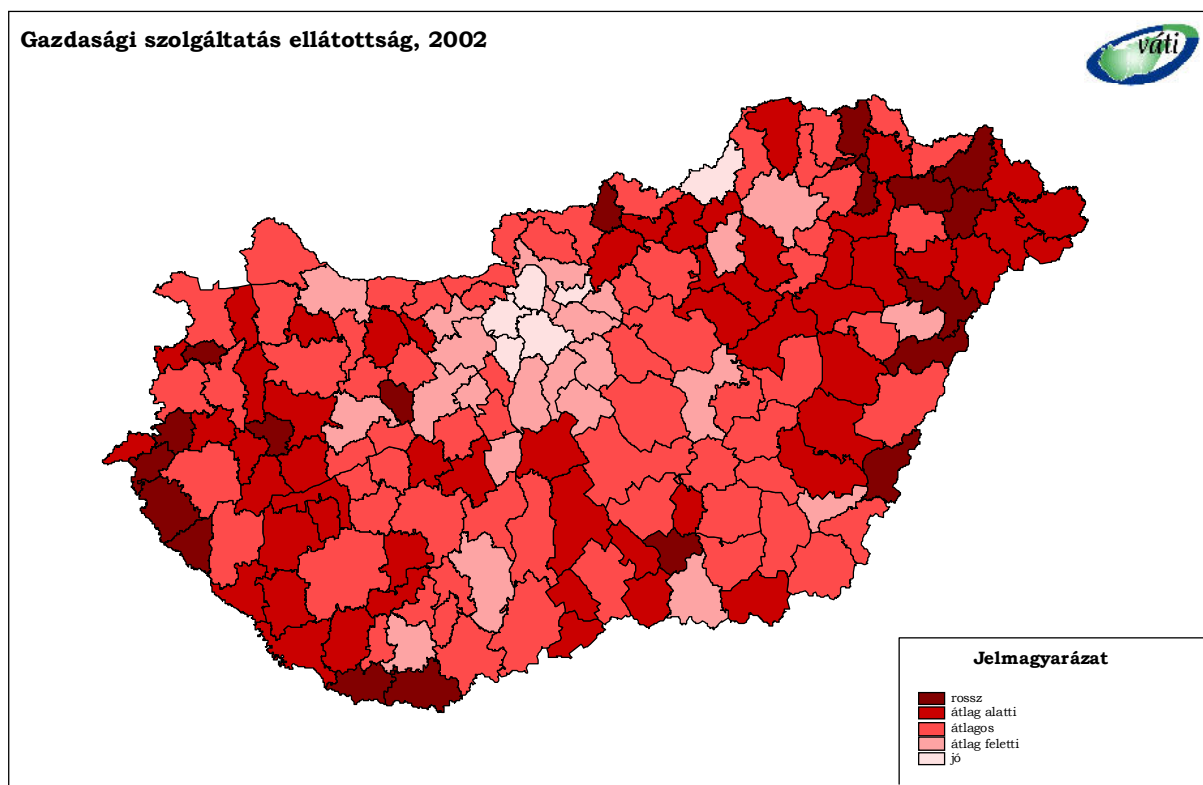
Az 5 000-50 000 közötti népességszámú települések már jóval differenciáltabb képet mutatnak. Az egy szolgáltatóra jutó vállalkozások száma átlagban lényegében ezen a településhierarchia szinten sem változott (7-8 között mozog), de nagyobbak a területi szélsőségek, noha ezek jelentősen csökkentek a vizsgált négy év alatt. Az ágazat területi

⁴ A TEÁOR, gazdasági tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszere alapján

eloszlásának különbségeit ezen a szinten a gazdasági fejlettség ill. a település térségben betöltött gazdasági szerepe, vonzereje determinálja. E településkategória gazdasági szolgáltatások szempontjából magasan ellátottak a főváros vonzáskörzetének gazdaságilag fejlett települései (Budaörs, Gödöllő, Szentendre), valamint számos jelentős térségi gazdasági szerepet betöltő város (Gyöngyös, Jászberény, Keszthely, Tata) is. A legalacsonyabb ellátottságúak elsősorban az alacsony gazdasági fejlettségű középvárosok (Hajdúhadház, Celldömölk, Sarkad, Szeghalom).

Az 5 000-nél kisebb lakosságszámú települések szintjén a legnagyobbak a gazdasági szolgáltatások eloszlásának területi egyenlőtlenségei, melyek itt is a gazdasági teljesítmény alakulását követik.

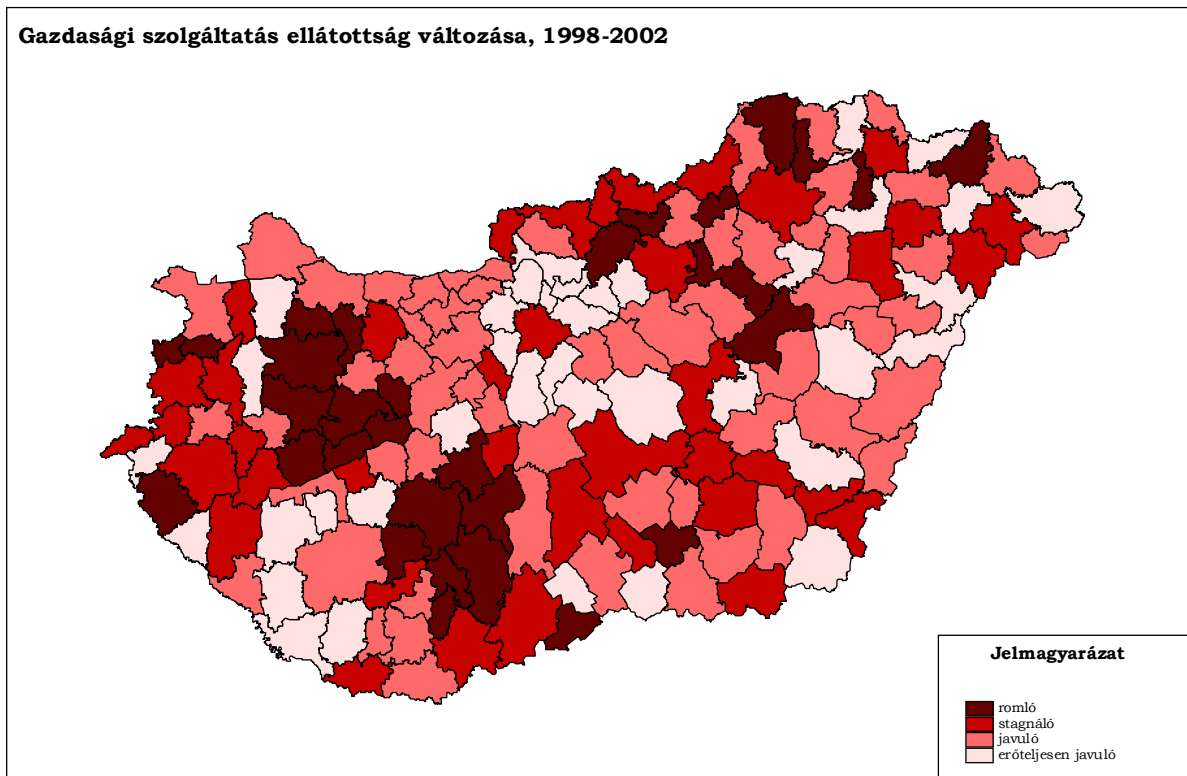
A kistelepülések többségénél az országos tendenciával ellentétben a társas vállalkozások aránya jóval nagyobb ütemben nőtt, mint a gazdasági szolgáltatóké. Ennek ellenére csökkent (54%-ról 43%-ra) azoknak a településeknek a száma, ahol nincsen gazdasági szolgáltató vállalkozás.

Az üzleti szolgáltatások terén bár részben oldódott a főváros-centrikusság továbbra is óriási Budapest túlsúlya. 1998-ban még a gazdasági szolgáltatók 60%-a működött Budapesten, ezzel szemben 2002-re ez az arány 54%-ra csökkent. Ezzel szemben 2002-ben az összes társas vállalkozás 40%-a volt található a fővárosban. Míg országos átlagot tekintve 1 gazdasági szolgáltatóra 5 vállalkozás jutott, addig Budapesten mindössze három 2002-ben. Az ágazat szolgáltatók számában mért országos átlag (32%) alatti budapesti növekedését (23%) az eredményezi, hogy a fővárosban már stabilizálódik az ágazatnak a kiépítettsége, miközben koncentrációs folyamatok is jellemzők.

A régiók közül a Budapestről történő kiáramlásnak köszönhetően a Közép-Magyarországi Régió, mutatja a legfejlettebb képet az üzleti szolgáltatások terén, az országos átlagnál jobb értékekkel. Ez alól kivételt képeznek a szerényebb gazdasági teljesítményt nyújtó, a fővárostól délkeletre fekvő kistérségek. A főváros körüli térséget leszámítva az ország

egészében csak a nagyobb városokat is magába foglaló kistérségek tartoznak a jobb ellátottságot tükröző térségek közé. A gazdasági szolgáltatások vállalkozásokhoz viszonyított arányában bekövetkezett változást tekintve is a központi régió fejlődése a legjelentősebb, annak ellenére, hogy Budapest csak az alacsonyabb növekedést mutató kistérségek közé tartozik.

A Dunántúl egészén a nagyvárosok mellett csak az északi határmenti kistérségek (Tatai, Esztergomi, Komáromi kistérség) mutatnak átlagos értéket. A Dél-Dunántúlon jóval több az alacsony és a leggyengébb ellátottságú kistérség, mint a Nyugat-Dunántúli Régióban, ahol csak a gazdaságilag stagnáló kistérségekben (Óriszentpéteri, Letenyei, Lenti) magasabb az egy üzleti szolgáltatóra jutó vállalkozások száma. Szembeszökő, hogy a Dunántúl romló státuszú kistérségei, összefüggő területeket alkotnak Közép- és Dél-Dunántúl belső területein.

A Dél-Alföldön ennél jóval kisebb a gyenge ellátottságú térségek aránya, és nem alkotnak összefüggő, stagnáló területeket, mint az Észak-Alföldi Régióban. A változás térkép azonban ebben a régióban is az üzleti szolgáltatások piacának gyengeségét tükrözi. A növekedést jelző kistérségek (Jánoshalmi, Békési, Móraalmi, Mezőkovácsházai kistérség) mindegyike olyan alacsony fejlettségi státuszból indul, ahonnan kis mértékű változás is dinamikus növekedésnek tűnik anélkül, hogy a kistérség pozíciójában országos viszonylatban előrelépés következne be.

Az Észak-Alföldi Régióban, sőt országos viszonylatban is Szabolcs-Szatmár-Bereg megye helyzete a leggyengébb, ahol a megyeszékhelyet, Nyíregyházát leszámítva az összes kistérség az alacsony ill. a leggyengébb ellátottságú kategóriába tartozik. Az Észak-Alföldi és az Észak-Magyarországi Régióban is a dinamika hiányával szembesülünk az 1998-2002 közötti időszakban, hiszen a növekedést eredményező kistérségek mindegyike a legrosszabb státuszból indul (Bodrogi, Abaúj-Hegyközi, Hajdúhadházi, Baktalórántházi kistérség).

Az ország egészében érvényes tehát az a tendencia, hogy a szolgáltató vállalkozások a gazdasági fejlődés jeleit tükröző térségekben erősödnek, párhuzamosan a gazdasági aktivitás

alakulásával. Ennek megfelelően, annak ellenére, hogy a gazdasági szolgáltató vállalkozások szerepe, súlya egyre jelentősebb nemzeti szinten a már kialakult területi különbségek továbbra is fennmaradtak, sőt stabilizálódni látszanak. Így a leszakadó, stagnáló területek felzárkóztatására a gazdasági szolgáltatások nem tudnak hatást gyakorolni. Amennyiben azonban a gazdasági fellendülés jelei mutatkoznak egy településen, a gazdasági szolgáltatók felgyorsíthatják a felzárkózást, fokozva a térség gazdasági potenciálját.

	Gazdasági szolgáltatók száma 1998 db	Gazdasági szolgáltatások aránya 1998 % (ország=100)	1 gazdasági szolgáltatóra jutó vállalkozások száma 1998 db	Gazdasági szolgáltatók száma 2002 db	Gazdasági szolgáltatások aránya 2002 % (ország=100)	1 gazdasági szolgáltatóra jutó vállalkozások száma 2002 db
Dél-Alföld	4153	6	7	5575	6	6
Dél-Dunántúl	3504	5	7	4774	5	6
Észak-Alföld	3822	6	8	5635	6	6
Észak-Magyarország	3349	5	7	4493	5	6
Közép-Dunántúl	4060	6	7	5600	6	6
Közép-Magyarország	44010	67	4	56598	65	3
Nyugat-Dunántúl	3176	5	8	4609	5	7
összesen	66074	100	5	87284	100	4

Az 1998-2002 közötti időszak összességében a *pénzügyi szolgáltatásokkal* való ellátottság további fejlődését és a szolgáltatások körének bővülését hozta. A növekedés azonban jelentős területi különbségeket takar. A kilencvenes évek második harmadáig tartó, területi hálózatok építésével járó pénzügyi „boom”-ot, a vizsgált időszakban a további bővülés mellett a piac telítődése következtében már egyre inkább a fokozódó verseny és koncentráció jellemezte. A bankok száma ugyanis a felszámolások (pl. Reálbank) és egyesülések (Citibank-Európai Kereskedelmi Bank) révén folyamatosan csökkent.

A pénzügyi szolgáltatások országos szinten való dinamikus fejlődése mellett összességében kistérségi szinten mérsékelten tovább nőttek a területi különbségek⁵ az ország egészében. Míg az egy bankfiókra jutó lakosság szám országosan közel 18%-kal javult, addig a legrosszabb bankellátottságú kistérségben az egy bankfiókra jutó lakosság szám 1998 és 2004 között 5,3%-kal romlott. Az országos átlag alatti ellátottsággal rendelkező kistérségek 97-ről 102-re nőttek.

A pénzügyi szolgáltatások közül a kereskedelmi bankok, takarékszövetkezetek és a bankautomata (ATM) hálózat került elemzésre településkategóriánként és területegységenként egyaránt.

A bankfiók ellátottságban a település mérete (ill. kistérség esetében központjának mérete) mellett döntő tényező a gazdasági potenciál és a városhoz tartozó vonzáskörzet mérete is.

A pénzügyi ellátottságot a bankfiókok számától független szolgáltatási elemek megjelenése is javítja. A lakosság számára a legalapvetőbb pénzügyi szolgáltatások egyre inkább elérhetőek a postahivatalokon keresztül is, mely elsősorban a kistelepüléseket érinti. Emellett a pénzintézetek mind nagyobb hányada elektronikus banki szolgáltatásaik kifejlesztésével biztosítja a különböző banki szolgáltatások internetes elérhetőségét. E szolgáltatások igénybevétele azonban még nem meghatározó, különösen a kistelepülések esetében a szükséges ismeretek ill. az információs és kommunikációs infrastruktúra hiányosságai miatt.

1998 óta országosan 17%-kal növekedett a bankfiókok száma, kisebb mértékben a takarékszövetkezeteké (5%), miközben közel megduplázódott az ATM-ek (98%) száma. Egyes településkategóriákban ugyanakkor ezzel ellentétes tendenciák is zajlanak. Az 50 000

⁵ Bankfiókok és a népesség területi eloszlásával számított Hoover mutató alapján.

lakosnál nagyobb városokban a pénzügyi közvetítés termékskálájának mélyülése és a bankok közötti verseny fokozódása jelenti a bankszektor meghatározó folyamatát. Az 5 000-50 000 közötti népességnagyságú települések esetében kis mértékben nőtt a bankfiókok száma és csökkent a takarékszövetkezeteké. A 2 000-5 000 fő közötti települések 1998-ban is alacsony bankellátottsága (a települések 9%-án volt bank) további csökkenést mutat (2004-ben 8%). A 2000 főnél kisebb településeken található kis számú bankfiókból is bezárt néhány 1998-óta. A takarékszövetkezetek elsősorban a kistelepülések életében játszanak meghatározó szerepet, 1998-2004 között azonban minden településkategóriában csökkent a takarékszövetkezetek száma. A bankellátottság a 10 000-50 000 népességnagyságú településeken fejlődött a legjobban 1998 és 2004 között, olyannyira, hogy a lakosságra vetített fiókok szám alapján a bankellátottság a 10 000 lakosnál nagyobb lélekszámú településeken 2004-ben már meglehetősen kiegyensúlyozott képet mutat. E településkategóriákban az egyes városok bankellátottsága főként a gazdasági prosperitás függvénye. A 10 000 fő alatti településkategóriákban a bankfiók-ellátottság a településmérettel van szoros összefüggésben. A kistelepülések közül azokban jelennek meg bankok, melyek városhiányos térben helyezkednek el.

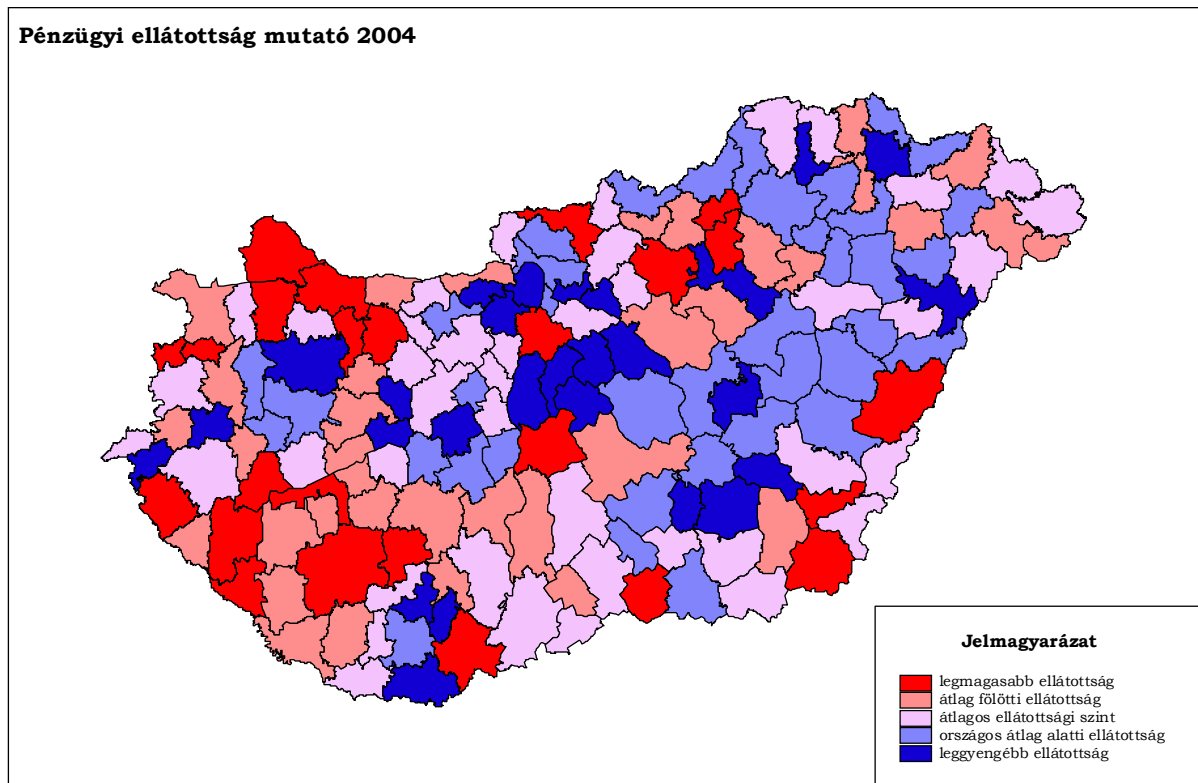
Település-kategória (lakosok száma)	Települések száma (db)	Lakosság aránya (%)	Bankfiók aránya 1998 (%)	Bankfiók aránya 2004 (%)	1 bankfiókra jutó lakos 1998	1 bankfiókra jutó lakos 2004
1000-1999	641	9,0	0,6	0,2	230771	461543
2000-4999	505	14,8	7,3	6,2	29826	29252
5000-9999	136	9,2	13,0	12,0	10408	9378
10000-49999	122	22,6	36,9	41,5	8961	6612
50000-99999	12	7,5	17,8	17,9	6109	5057
100000-	8	11,4	24,4	22,2	6807	6192

A pénzügyi ellátottság térszerkezetének legmeghatározóbb jellemzője, a Budapest-központúság tovább nőtt. A főváros 1998-2004 között pénzügyi egységek számát tekintve az országos átlag kétszeresét mutató növekedést produkált. A bankfiókok száma 34%-kal, takarékszövetkezeté 13%-kal, a bank automatáké pedig 107%-kal nőtt itt.

E mellett jelentős területi különbségek mutatkoznak a pénzügyi ellátottság összevont értékelése (a pénzügyi ellátottsági mutató) alapján is, főként az ország keleti és nyugati fele között. Jóval kedvezőbb a mutató értéke a Dunántúlon az Alföldhöz és az Észak-Magyarországi régióhoz képest, noha a Dunántúlon is vannak belső perifériák gyengén ellátott kistérségekkel. Ezek közé tartozik a Pécsi kistérség és környéke, a Pápai, Sümegi, Celldömölki, Ajkai kistérség, és a nyugati határ mentén az Óriszentpéteri, Vasvári kistérség. A fejlettséghez képest szembeötlő eltérés, hogy Dél-Dunántúl összességében kedvezőbb képet mutat a Dunántúl északi felénél. Az Alföldön ugyanakkor egyértelmű túlsúlyban vannak a gyenge ellátottsági mutatóval bíró kistérségek. Még a nagyvárosok is csak az átlagos ill. átlag alatti kategóriába tartoznak. Heves megye és néhány környező kistérség (Jászberényi, Mezőkövesdi, Mezőcsáti kistérség) mutat kedvezőbb képet a Füzesabonyi kistérség kivételével.

Meglepő módon Budapest szűkebb és tágabb agglomerációját meglehetősen alacsony pénzügyi ellátottság jellemzi. Ezek a 2004-es adatok radikális eltérést mutatnak a gazdasági aktivitás és fejlettség aktuális folyamataitól. Ennek okát elsősorban az jelentheti, hogy e térséget Budapest gazdag kínálata révén a pénzügyi szolgáltatások tekintetében (is) ellátja.

Ugyanakkor a kisebb lélekszámú kistérségek jelentős hányadában (pl. Lenti, Csurgói, Csepregi, Kisbéri, Mezőkovácsházai, Mórahalmi, stb. kistérségek) megkezdődött a pénzügyi rendszer kiépülése, aminek köszönhetően fajlagosan (lakosságra vetítve) nagyobb, a legnagyobb városok szintjét meghaladó pénzügyi ellátottságot mutatnak. (A nagyobb városok bankfiókjainak kínálata és fogadóképisége azonban lényegesen nagyobb így a valódi ellátottsági szintet az egy bankfiókra jutó lakosság szám nem teljesen tükrözi.)

A bankfiókok, takarékszövetkezetek és az ATM-ek lakosságra vetített területi eloszlása fő irányvonalaiiban megegyezik. A bankfiókra jutó lakosság szám esetében egyértelműen kirajzolódik a Nyugat-Magyarországi Régió kiugró pozíciója. Ennek ellenére ebben a régióban van a bankfiókkal nem rendelkező kistérségek egy-harmada (Téti, Pannonhalmai, Óriszentpéteri kistérség) is. A Balaton térsége ill. a Dél-Dunántúl összességében jobban ellátott, kivéve a Sellyei, Komlói, Szentlőrinci kistérségeket.

A Közép-Magyarországi Régióban a fővárostól délkeletre fekvő, gyengébb gazdasági teljesítményt nyújtó kistérségek (Dabasi, Monori, Nagykátai, Aszódi) valamint meglepő módon a Szentendrei kistérség tartozik a legrosszabb ellátottságú kategóriába.

A Dél-Alföldön csak a kistérségek egyötödét (Sarkadi, Bácsalmási, Kisteleki, Kiskunfélegyházi, Kiskunmajsai) jellemzi gyenge banki ellátottság, elsősorban az Alföldet jellemző nagyobb település nagyságból következően. Ezzel szemben az Észak-Alföld és az Észak-Magyarországi Régió, különösen Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megye sokkal kedvezőtlenebb képet fest.

A takarékszövetkezetek tevékenységi körüknél fogva elsősorban a kisebb településeken vannak jelen és a nagyobb városokban csak néhány fiókkal rendelkeznek, így a nagyvárosokat általában gyengébb takarékszövetkezeti ellátottság jellemzi. Ugyanakkor a takarékszövetkezeti ellátottságot tekintve jobb ellátottságot tükröznek azok a térségek, melyek ATM-ek és bankok tekintetében hátrányosabb helyzetűek, így Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén megye. A legjobb takarékszövetkezeti fiókellátottság az aprófalvas

alacsony lakosság számú településhálózattal rendelkező Dél-Dunántúlt jellemzi, míg az Alföldön a nagytelepülések dominanciája miatt, relatíve magasabb az egy takarékszövetkezetre jutó lakosság szám. Az ipari szerkezetváltás nyertesei közé tartozó Nyugat-Magyarországi és különösen a Közép-Magyarországi Régiót szintén gyengébb takarékszövetkezeti ellátottság jellemzi, vélhetően a gazdasági növekedés és az annak nyomán kialakult erősebb banki jelenlét következtében.

Az ATM-re jutó lakosság szám kistérségi megoszlása tükrözi legerősebben az ország keleti és nyugati fele közötti különbséget, ill. az egy-egy régió belüli jelentős területi különbségeket. Az ATM ellátottság tekintetében a Nyugat-Magyarországi Régió van a legkedvezőbb pozícióban, a Közép-Dunántúl, Dél-Dunántúl közel hasonló ellátottsági szinten áll, csak néhány kistérség mutat az országos átlagtól negatív irányban eltérő képet (Enyingi, Adonyi, Abai, Szentlőrinci, Sümegi, Vasvári, Kisbéri, Dorogi). A turizmusnak köszönhetően a Balaton környéki kistérségek nagy része az átlagos ill. átlagnál jobb ATM hálózattal rendelkezik. Ennél rosszabb a Közép-Magyarországtól D-K-re fekvő kistérségek, ill. az Alföld és Észak-Magyarország helyzete, ahol összesen nyolc kistérségben (Debreceni, Szegedi, Nyíregyházi, Egri, Salgótarjáni, Szarvasi, Kecskeméti) kisebb az országos átlagnál az egy ATM-re jutó lakosság szám. Az ATM ellátottság tehát hasonló területi struktúrát mutat a bankfiók-ellátottsággal, azzal a különbséggel, hogy az ATM-ek eloszlása hangsúlyosabban mutatja a területi különbségeket, s kevésbé a településhierarchiát.

A bankok, ATM-ek, takarékszövetkezetek területi eloszlásának egyik legmeghatározóbb jellemzője, hogy a Dunántúl egészét aktívabb pénzügyi közvetítői tevékenység jellemzi, ami vélhetően az ország nyugati felének gazdasági fejlettségéhez köthető. Így a piaci alapon szerveződő bankhálózat önmagában, nem segíti elő a leszakadó térségek felzárkóztatását, sőt inkább a már fennálló különbségek további mélyülését eredményezi. Míg a gazdaságilag stagnáló térségek esetében az üzleti infrastruktúra hiányosságai a felzárkóztatást továbbra is nehezítik.

Meg kell azonban említeni, hogy a pénzügyi szolgáltatások interneten való elérésnek bővülő lehetőségei javítják a kevésbé ellátott, periférikus és fejletlen területek gazdasági vérkeringésbe való bekapcsolódásának, s ezzel gazdasági fejlődésének esélyeit.

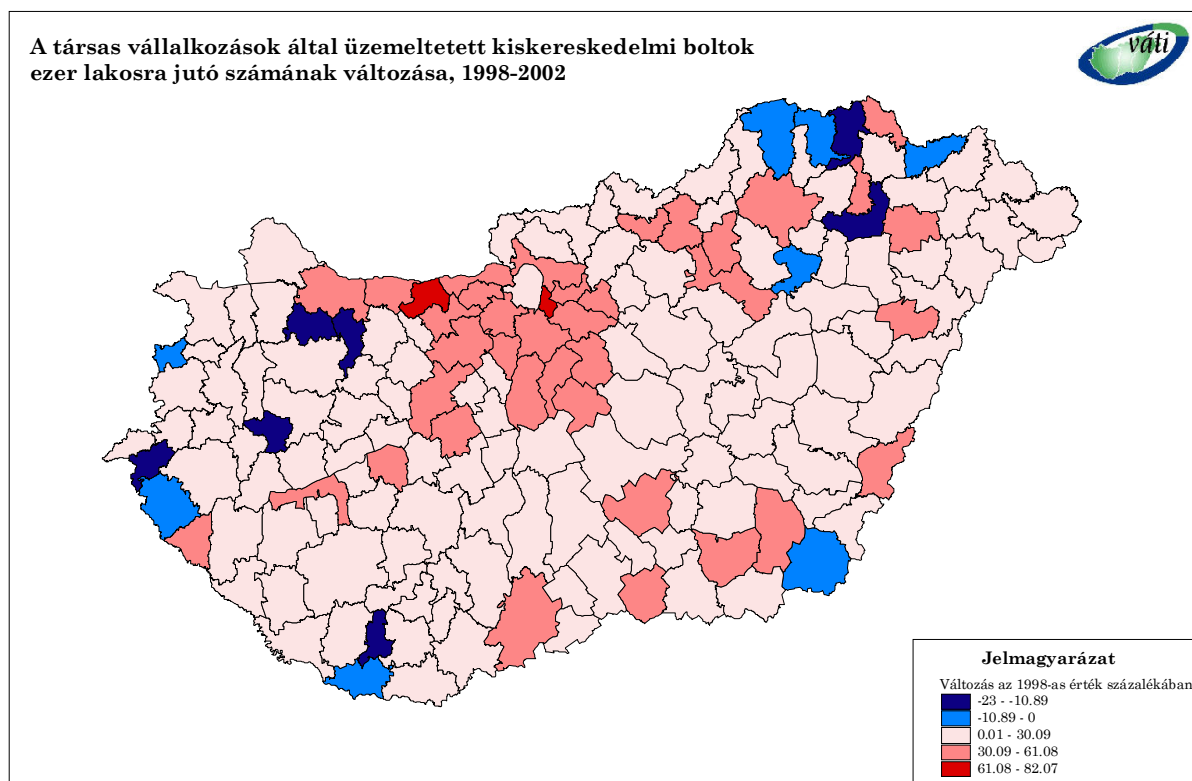
	Bankfiókok száma 1998 db	Bankfiókok aránya 1998 (ország=100)	Bankfiókok száma 2004 db	Bankfiókok aránya 2004 (ország=100)	Egy bankfiókra jutó lakosság 1998 fő	Egy bankfiókra jutó lakosság 2004 fő
Dél-Alföld	132	14	155	13	10693	8959
Dél-Dunántúl	101	11	111	9	10100	9041
Észak-Alföld	109	12	147	12	14677	10774
Észak-Magyarország	88	9	110	9	15179	11924
Közép-Dunántúl	96	10	109	9	11787	10307
Közép-Magyarország	304	32	439	37	9464	6460
Nyugat-Dunántúl	114	12	127	11	8949	7942
összesen	944	100	1198	100	11013	8561

1.5.3.2 Kiskereskedelem és fogyasztópiac

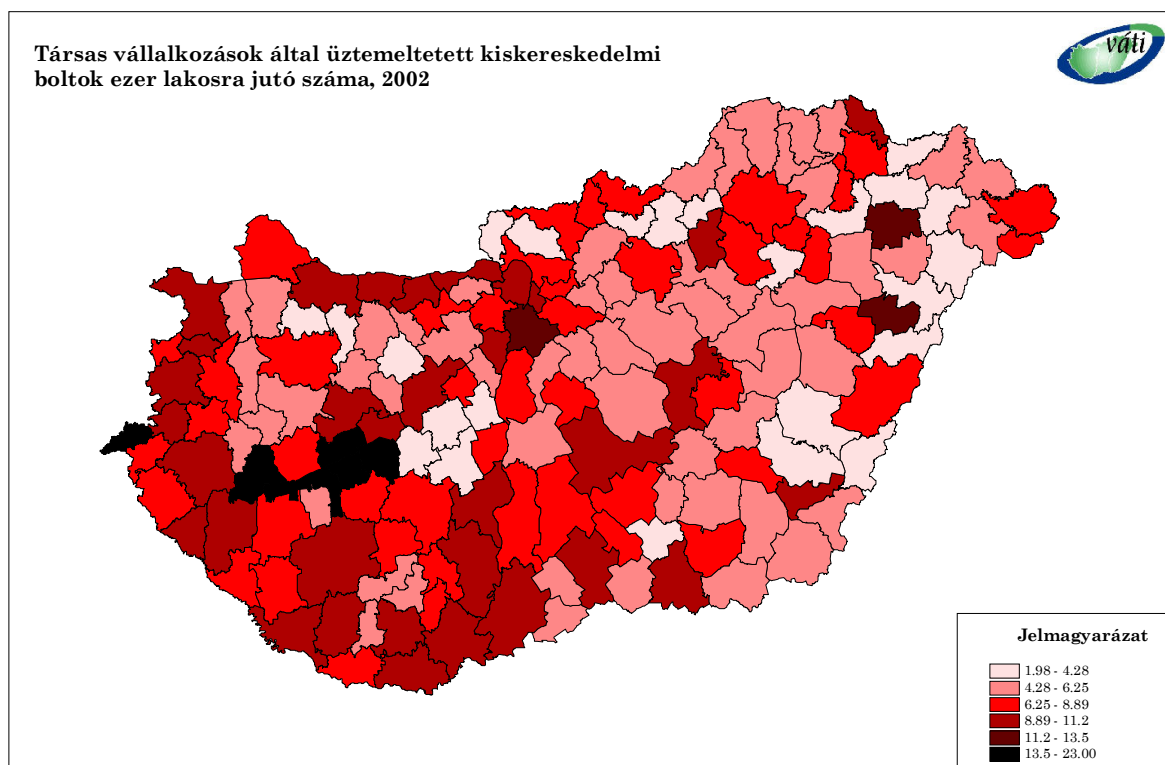
Magyarországon a rendszerváltást követően a piacgazdaság létrejöttével felgyorsult a lakossági fogyasztás kultúrájának átalakulása, a fogyasztás, ezzel együtt a *kiskereskedelem* felértékelődése. A fogyasztás szerepnövekedése az egész társadalom működését átalakítja (fogyasztói társadalom), ezzel pedig hozzájárul a társadalmi, gazdasági térszerkezet átformálásához is.

Hazánkban a vizsgált időszakban tovább folytatódott a nyugati piacok jellemzőihez történő felzárkózás. Az elmúlt 2-3 évben a GDP felhasználásán belül számottevően nőtt a háztartások fogyasztásának részaránya. A fogyasztás a legutóbbi időszakban is tovább nőtt, dinamikája azonban erőteljesen lassult (A háztartások végső fogyasztása 2004. első negyedévében már mindössze 3%-kal nőtt, és a háztartások végső fogyasztásának GDP felhasználáson belüli részesedése 2003 azonos negyedévéhez viszonyítva mindössze 0,1 százalékponttal nőtt.). A fogyasztói kultúra terjedése, a jövedelemnövekedés okozta keresletbővülés egyrészt a kiskereskedelmi szektor megélénkülését eredményezi, melyben a multinacionális nagyvállalatok mind nagyobb szerepet töltenek be. Ugyanakkor a fogyasztópiaci kereslet, mint gazdasági potenciál és telepítő tényező is felértékelődik.

Hazánkban a kiskereskedelmi szektor átalakulása a piaci viszonyok elterjedésével a rendszerváltozás környékén kezdődött meg. Míg kilencvenes évek elején a kiskereskedelmi vállalkozások privatizációja, a piacgazdaság kialakulásával gombamód szaporodó vállalkozások révén pedig a kiskereskedelmi cégek számának megsokszorozódása jelentette a legfontosabb változást, addig napjainkra a fő folyamatot keresleti oldalról a lakossági fogyasztás további diverzifikációja a fogyasztói kultúra további terjedése, kínálati oldalról pedig a kereslethez igazodva a kiskereskedelem koncentrációja jelenti.

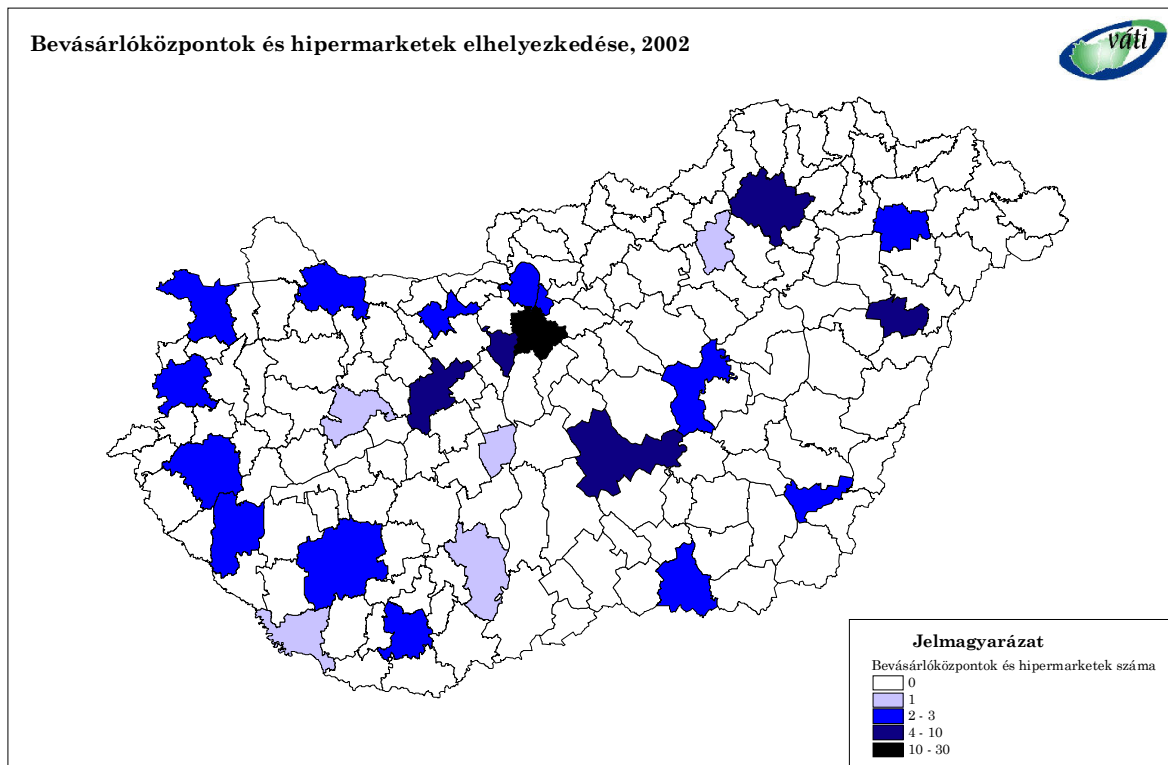
A boltsűrűség, vagyis a kiskereskedelmi üzletek (boltok) ezer lakosra jutó számának növekedése összességében az 1998-2002 közötti időszakban is folytatódott. Bizonyos területeken azonban csökkenés is tapasztalható volt. Az összes kiskereskedelmi bolt fajlagos száma 22 kistérségben csökkent, míg a társas vállalkozások által üzemeltetett boltok száma (melyek között nem szerepelnek a legkisebb üzletek) csak hét, főként periférikus elhelyezkedésű kistérségben csökkent, vagyis főként a legkisebb boltokból lett kevesebb. Az összes boltsűrűség növekedése térben alapvetően mozaikos képet ad. Ezzel szemben a nagyobb kiskereskedelmi boltok sűrűségének növekedési helyszínei egyértelmű sűrűsödési pontokat jelölnek ki. Budapest, az agglomeráció, a Duna-menti kelet-nyugati urbanizációs tengely, Székesfehérvár környéke és Komárom-Esztergom megye jelentős része jelent egységes növekedési térséget a vizsgált időszakban. A Balaton térségében a turizmus visszaesésével összefüggésben stagnálás volt tapasztalható, azonban ezzel együtt is a legmagasabb (Budapestét is meghaladó) boltsűrűség jellemzi e területet. Míg 1998-ban a társas vállalkozások boltsűrűsége egyértelműen mutatta a kelet-nyugat tagoltságot és a déli és nyugati határ-menti bevásárló turizmus hatását, addig ez a kép 2002-re mozaikosabbá vált, bár bizonyos kelet nyugati megosztottság így is kimutatható.

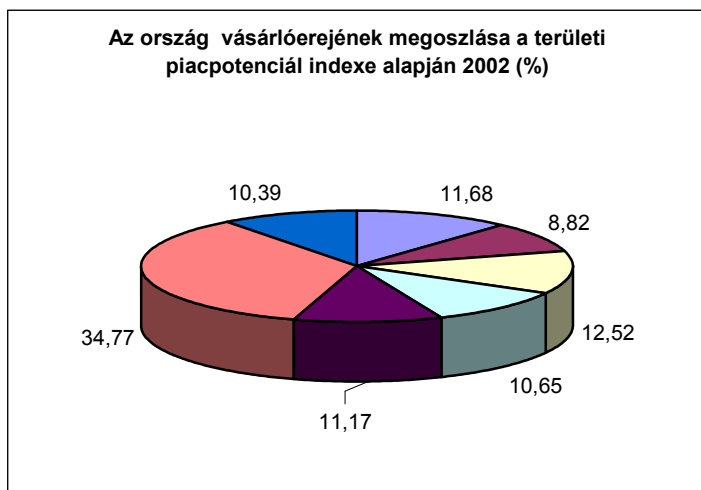
Az elmúlt öt-hat év legfontosabb folyamatát a kiskereskedelem koncentrációja jelenti. A *bevásárlóközpontok és hipermarketek* kilencvenes évek elejétől kezdődő megjelenése 1998-tól vált robbanásszerűvé, ami a kiskereskedelmi forgalom mindaddig példátlan koncentrációját eredményezi. 2002 közepén 42 bevásárlóközpont és 49 hipermarketet működött Magyarországon, mely az ország kiskereskedelmi forgalmából 2002-ben több mint 15%-kal részesedett, s e részesedés évről évre nő. Eközben az összes kiskereskedelmi egységnek (152 000) csupán 2,7%-a helyezkedett el e központokban. A hipermarketek 1995-ben kezdődött térhódításának oka a magyar vásárló számára hatalmas választék, kedvező árak, könnyű megközelíthetőség és parkolás. E központok telepítésének első időszakában (1992-97) elsősorban Budapest és az agglomeráció volt a cél, majd ezt követte a vidéki hipermarketek építésének időszaka (1998-2000). A 2000 óta tartó időszakban a vidéki fejlesztések továbbra

is túlsúlyban maradtak, de Budapesten a belsőbb területeken is nyílnak hipermarketek. A főváros részaránya azonban továbbra is nagy, az eddig megépült 1,85 millió négyzetméternyi bevásárlóközpontból és hipermarket 48%-a Budapesten található. A hipermarketek többsége a városok peremterületeire, gyakran a város határain kívülre települ. Ez eredményezi, hogy pl. a Budapest körüli kistérségekben (Budaörsi, Szentendrei kistérség) szaporodnak e koncentrált kereskedelmi tevékenységek.

A bevásárlóközpontok és hipermarketek, mint a kiskereskedelem koncentrált megjelenési formái, a fogyasztás-orientált társadalom gócpontjai méretükből és fokozódó szerepükből adódóan a térszerkezet aktív alakítói a városi térszerkezet szintjén és térségi léptékben is. A városok centrumából kiköltöző regionális bevásárlóközpontok átrendezik a vonzáskörzeti struktúrát, hiszen a városiakon kívül a vidékiek számára is jó megközelítést biztosítanak. A motorizációval, a mobilitás javulásával nő e központok által generált vonzáskörzet. E vonzáskörzeti rendszerek központja már a városon kívüli térben van, ami egyrészt kedvező lehet, mert tehermentesíti a belvárost, másrészt azonban forrásokat von el tőle.

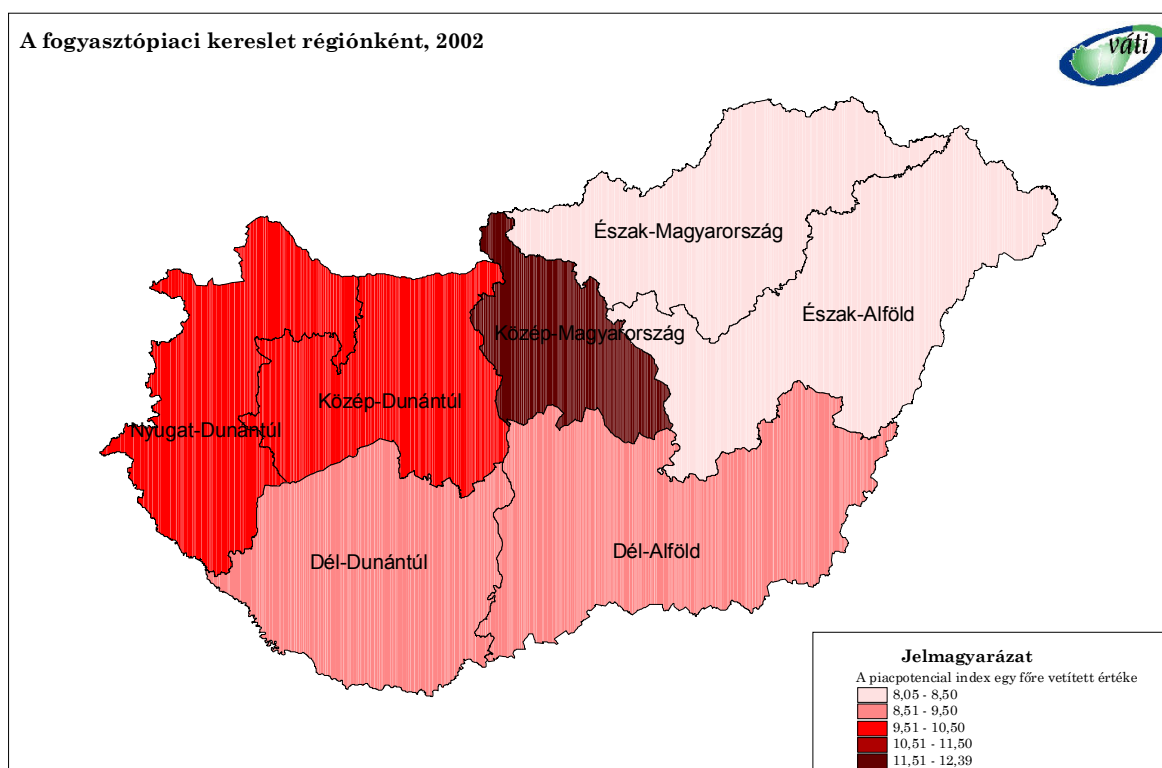

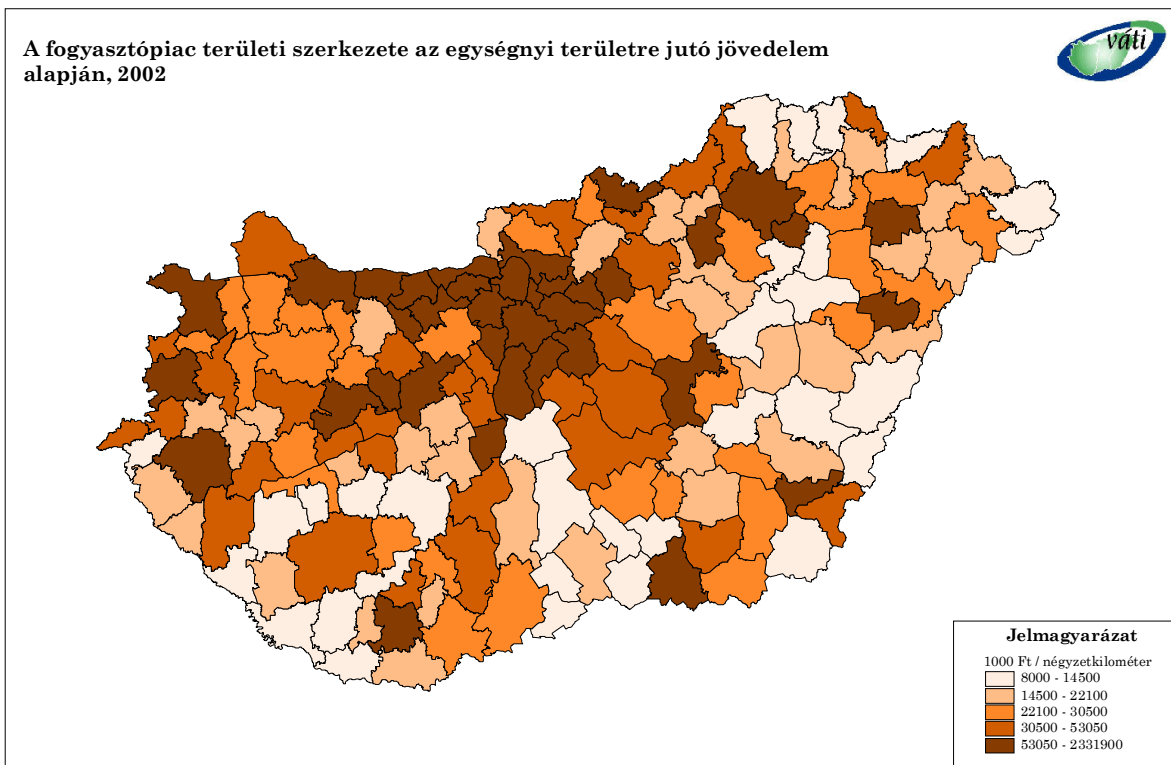
Az előrejelzések szerint a közeljövőben tovább csökken a kisboltok piaci részesedése, a hipermarketek erősödhetnek, míg a bevásárlóközpontok terjedése a piac telítődése és a sikeres működésre alkalmas helyszínek fogyatkozása miatt lassul, s a kisebb központok nyitása lesz a jellemző irány. Mindez területi szempontból azt eredményezheti, hogy a kiskereskedelem térszerkezete a kistérségek szintjén tagoltabb lesz, ugyanakkor a bevásárlóközpontok közepes méretű városokban való megjelenésével megyei szinten kiegyenlítettebb lesz a kép, s Budapest túlsúlya mérsékelten oldódik.

A *fogyasztói* kereslet területi alakulásában tükröződnek a hazai társadalmi gazdasági folyamatok. A fogyasztópiac ugyanakkor a nem-exportorientált cégek többsége számára fontos, a kiskereskedelem és a lakossági szolgáltatások számára pedig az elsődleges telepítő tényezőt jelenti, ezért a keresleti potenciál a gazdasági aktivitás leendő területi alakulását is befolyásolja. A piac területi potenciálja regionális szinten részben tükrözi a gazdasági teljesítményt jelző GDP megoszlását, azonban annál lényegesen kisebb

területi különbségeket mutat. Az ország teljes fogyasztópiaci abszolút értékben mért vásárlóerejének 35%-a koncentrálódott 2002-ben Közép-Magyarországon. Ezt követi Észak-Alföldön, Dél-Alföldön, Közép-Dunántúl, Észak-Magyarország, majd Nyugat-Dunántúl és végül Dél-Dunántúl. A vásárlóerő egy főre vetített értéke az ország fejlettségi sorrendjét követi. Közép-Magyarország után, az ország északnyugati fele (Közép- és Nyugat-Dunántúl), majd déli fele (Dél-Dunántúl, Dél-Alföld) végül pedig északkeleti fele (Észak-Alföld, Észak-Magyarország) a sorrend. 2001-2002 közötti változás azonban egyértelműen a vásárlóerő területi különbségeinek csökkenését eredményezi, hiszen a két északkeleti régió részaránya növekedett figyelemreméltóan a területi piacpotenciál tekintetében.

A hazai fogyasztópiac kistérségi szinten a jövedelmek területi eloszlásával jellemezhető. A fogyasztópiaci térszerkezet a térségek társadalmi-gazdasági fejlettsége mellett visszatükrözi az egyes kistérségek központjainak település hierarchiában betöltött szerepét. A kereslet szempontjából azonban újdonság, hogy a részben még ma is depressziós, nehézipari térségek (Salgótarján, Ózd, Várpalota) és a Duna-mente az átlagosnál magasabb kereslettel jellemezhetőek. A legkisebb keresleti sűrűségű területek szinte kivétel nélkül külső, vagy belső periférián találhatóak.

1.5.3.3 Információs gazdaság

Az információs társadalom által biztosított innovatív környezet alapvetően meghatározza egy gazdaság hatékonyságát, versenyképességét. Éppen ezért a gazdaság fejlődésében a huszonegyedik században egyre fontosabb szerepe van, az ún. információs gazdaság szektorának, mely az információs társadalom komplex dimenziójának egyik fontos alrendszere.⁶ A szektor vizsgálata során az információs, informatikai (hardver, szoftver) szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások elterjedésének területi elemzésére került sor.

A szektor a vizsgált 5 évben jelentősen bővült mind abszolút termelési értékét, mind a gazdaságban betöltött szerepét tekintve. Míg 1998-ben 5638 ilyen vállalkozás volt, addig számuk 2002-ben már 9 414, vagyis mintegy 40%-os a növekedés. Míg országos szinten 1998-ban a meglévő vállalkozások 0,06%-a foglalkozott informatikai szolgáltatások nyújtásával, addig 2002-ben ez az arány már 1,1% volt. Ugyanakkor az összes vállalkozásban képviselt arányuk meglehetősen alacsony, igazán kiemelkedő különbségek (Budapest és Pest megye kivételével) nincsenek.

⁶ Az információs gazdaság egyrészt az információs és kommunikációs technológiai termékeket előállító és szolgáltatásokat nyújtó vállalkozásokból, azok tevékenységéből, másrészt az info-kommunikációs technológiák üzleti szintű elterjedtségéből, és az azt kihasználó tartalomszolgáltatásból álló szektor.

**A megyék sorrendje az informatikai szolgáltatást nyújtó vállalkozások arányában
1998 és 2002-ben**

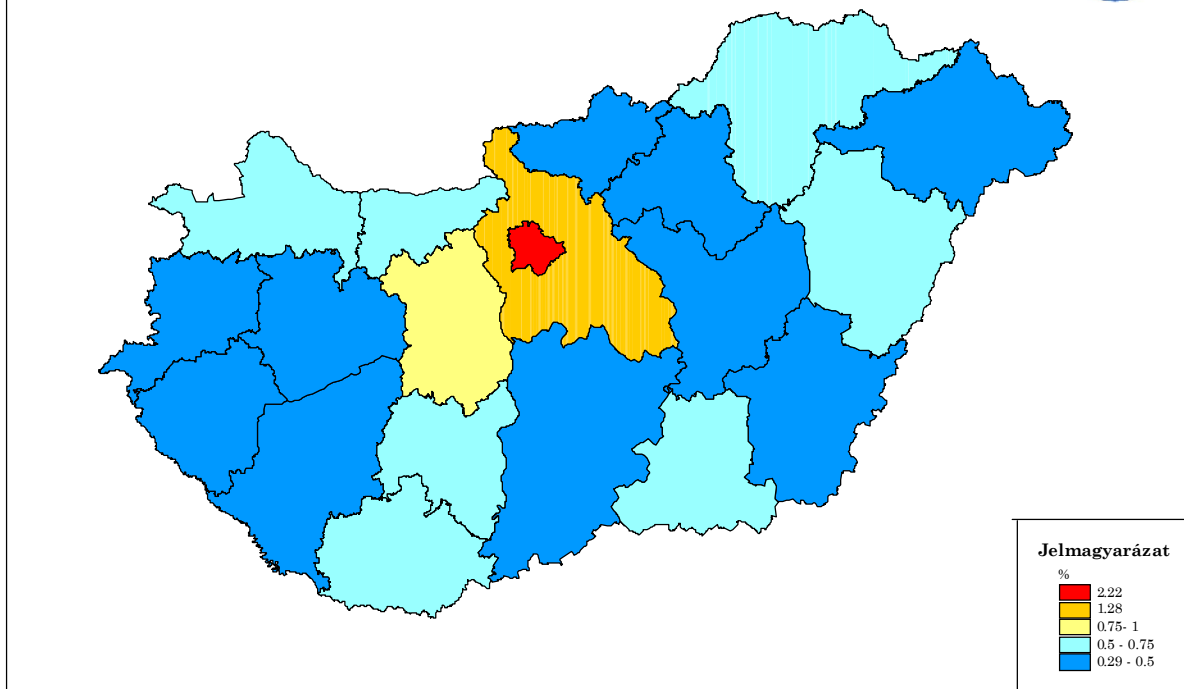
Megye	Sorrend (1998)	Sorrend (2002)	Változás a helyezésben 1998-hoz képest
Bács-Kiskun	8	12	-4
Baranya	4	4	0
Békés	18	19	-1
Borsod-Abaúj-Zemplén	7	9	-2
Budapest	1	1	0
Csongrád	5	5	0
Fejér	3	3	0
Győr-Moson-Sopron	12	8	4
Hajdú-Bihar	6	6	0
Heves	13	11	2
Jász-Nagykun-Szolnok	11	14	-3
Komárom-Esztergom	9	7	2
Nógrád	20	20	0
Pest	2	2	0
Somogy	17	17	0
Szabolcs-Szatmár-Bereg	15	18	-3
Tolna	10	10	0
Vas	14	13	1
Veszprém	16	15	1
Zala	19	16	3

A vizsgált időszakban 1998-hoz képest a legnagyobb visszaesést az információs szolgáltatásokat nyújtó vállalatok tekintetében az alföldi megyék szenvedték el (Bács-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Békés megyék), de Észak-Magyarországon Borsod-Abaúj-Zemplén megye is veszített pozíciójából.

Ugyanakkor a legnagyobb pozíciójavulást Győr-Moson-Sopron és Zala megye érte el, de a javulás általában a Dunántúli megyékre volt jellemző (Komárom-Esztergom, Vas és Veszprém megyék). Az olyan regionális szervező erővel bíró megyék, mint Fejér, Baranya, Csongrád, Hajdú-Bihar megye, megőrizték elsőbbségüket mindkét évben.

Nem változott meg Nógrád, Somogy és Tolna megye helyezése, melyekből az első két megye amúgy is gyenge pozícióval rendelkezett. Az információs gazdaság mozaikos térszerkezete ellenére alapvetően a Dunántúli térség van előnyben a Dunán innenivel szemben, bár az ország mindkét felén találhatóak kiemelkedően jó és hátrányos helyzetű megyék. Ennek okai a megyék gazdasági-társadalmi fejlettsége és dinamikája között fennálló különbségek, valamint a gazdasági aktivitás központjait jelentő legnagyobb városok egyenlőtlen eloszlása.

Budapest mindenképpen kiemelkedő szerepű, nem lehet összehasonlítani az ország más térségeivel. 2000-ben az informatikai szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások 58 %-a itt székel. Ugyanakkor Pest megye is kiemelkedik a megyék sorából (2002-ben 13 %), amit a főváros kisugárzó hatása magyaráz.

1.5.4 Turizmus

Annak ellenére, hogy nemzetközi összehasonlításban jelenlegi turisztikai kínálatával, vendégforgalmával és bevételeivel Magyarország nem tartozik Európa kiemelkedő turisztikai célterületei közé, a turizmus az elmúlt évtizedben a magyar gazdaság egyik húzóágazatává vált. *Makrogazdasági jelentőségét* tükrözi, hogy 2002-ben a GDP-hez való hozzájárulása (a mezőgazdaságét meghaladóan) 10,9% körül alakult. A devizabevételeinek növekedése a 2002. évi - alapvetően külső okokra visszavezethető - enyhe visszaesés ellenére is dinamikus volt. Az időszak során az ágazat évi 3,5 - 4 milliárd eurós devizabevétele a külkereskedelmi mérleg hiányának közel háromnegyedét fedezte, és így jelentősen hozzájárult a folyó fizetési mérleg hiányának csökkentéséhez.

A turizmusnak a *foglalkoztatásban* betöltött szerepe is jelentős: szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás nemzetgazdasági ágban 2002-ben 137 ezer főt foglalkoztattak, ami a nemzetgazdaságban foglalkoztatottak 3,6%-a, de becslések szerint közvetve a turizmusban dolgozik az összes munkavállaló 6-7%-a.

1998 és 2002 között a turizmus ágazat *beruházásai* országos szinten a nemzetgazdasági beruházások 0,9-1,4%-át jelentették. A beruházások területi alakulását tekintve a vizsgált időszakban a Közép-Magyarországi és a Nyugat-Dunántúli Régió emelkedik ki. Ezzel együtt szinte minden régióban található egy-egy olyan megye, ahol a turisztikai célú beruházások meghaladták az országos átlagot. Így a Közép-Dunántúlon Veszprém; a Dél-Dunántúlon Somogy; Nyugat-Dunántúlon Zala; Észak-Magyarországon Heves; Észak-Alföldön Hajdú-Bihar és Dél-Alföldön Bács-Kiskun megyék.

A kedvező tendenciák ellenére a magyar turizmust továbbra is a nagy vendégforgalom és a szerényebb gazdasági hozam jellemzi. A külföldi vendégek egy napra jutó költsége a nyugat-európai átlagnak fele-egyharmada. Az átlagos tartózkodási idő mindössze három nap, szemben a 4-5 napos európai átlaggal. Miközben sok vonzerő kihasználtsága alacsony, a

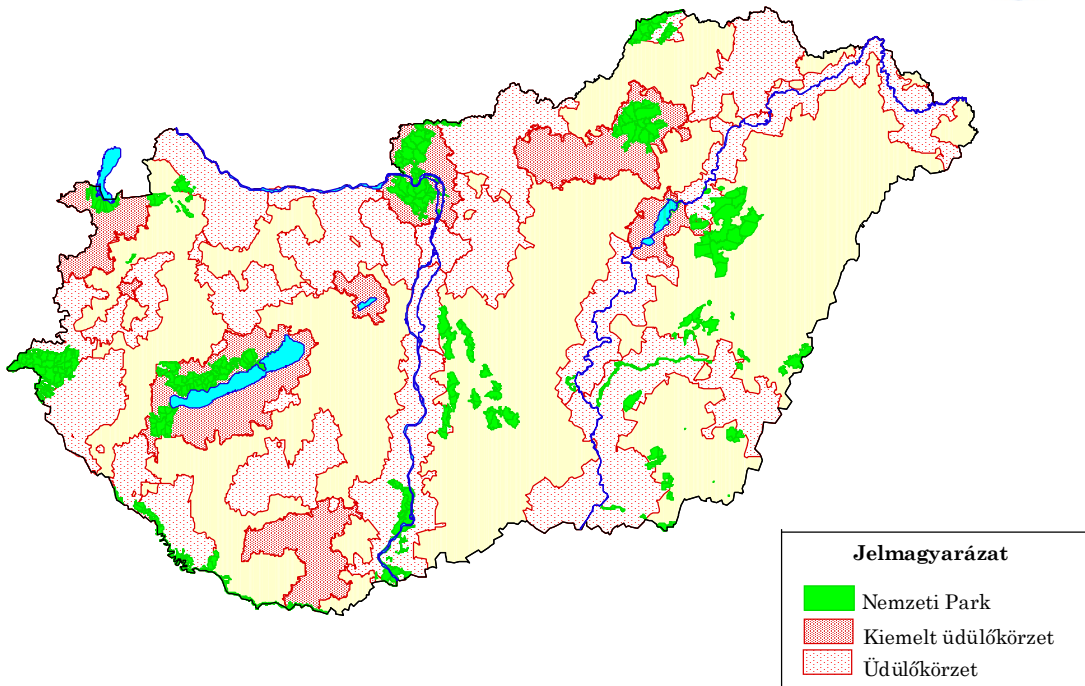
turizmust erős szezonális és területi koncentráció jellemzi. A külföldi vendégéjszakák 61%-a Budapestre és a Balaton térségére koncentrálódik, időben pedig 37%-a júliusra és augusztusra esik.

A nehézségek legfőbb oka a komplex turisztikai termékek hiánya, a turisztikai- és a kapcsolódó alpinfrastruktúra hiányosságai, főképp a magas minőségi színvonalú szálláshelyek alacsony száma, a minőségi termékkínálat szűkösége. Az alpinfrastruktúra hiányosságai - például rossz minőségű utak, nehézkes tömegközlekedés vidéken - is kihatnak a turisztikai szektorra, csökkentve annak vonzerejét. A szolgáltatások színvonala gyakran alacsony, és hiány van a megfelelő szakképzettséggel és nyelvtudással rendelkező munkaerőből is.

Az ország két legjelentősebb *vonzereje* és nemzetközileg legértékesebb turisztikai térsége továbbra is Budapest és a Balaton térsége. A régiók emellett több olyan adottsággal rendelkeznek, amelyek a turisztikai kereslet legújabb irányzataihoz kötődnek. Az ország területén található gyógy- és termálvizek kiváló lehetőséget biztosítanak az egészségturizmus fejlesztéséhez. Néhány nemzetközileg is ismert és látogatott fürdőhely kivételével azonban ezek idegenforgalmi hasznosítása még elmarad a lehetségestől. A kulturális turizmus a nyolc Világörökség helyszín, az épített kulturális örökség, a múzeumok gyűjteményei, a nemzetközi hírű művészeti élet és a népművészeti hagyományok értékeire építhet. A konferencia- és rendezvényturizmus fejlődését jelzi, hogy az elmúlt években a nagy nemzetközi rendezvények helyszíneinek világranglistáján Magyarország, illetve Budapest folyamatosan az első húsz, Európában pedig az első tizenöt helyszín között szerepelt.

Az aktív turizmus keretein belül elsősorban a belföldi turizmus körében lehet népszerű a kerékpáros turizmus, a lovas turizmus, horgászat és a változatos vízi adottságokra építő vízi turizmus. Egyelőre még kiaknázandó lehetőséget jelentenek a történelmi borvidékek, a gasztronómiai és néprajzi vonatkozású vonzó tényezők, valamint a különféle rendezvények (művészeti fesztiválok, sportesemények, nyári egyetemek és nemzetközi vásárok).

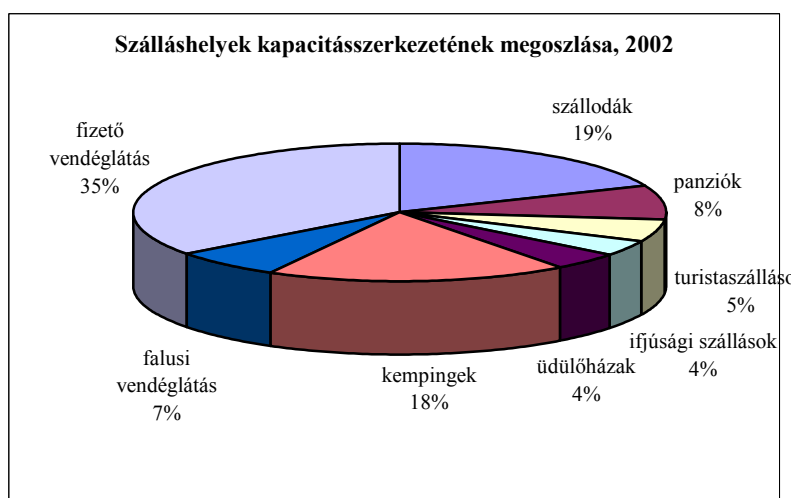
A turisztikai szempontból leginkább frekvenciált területek az ún. üdülőkörzetekben kerültek lehatárolásra, melyeket az alábbi ábra mutat be, jelezve Magyarország nemzeti parkjainak az elhelyezkedését is.

A vonzerők kihasználtsága ugyanakkor elmarad a lehetőségektől, melynek legfőbb oka, hogy hiányoznak a sokoldalú, minőségi hasznosítás alapfeltételei. A magas költséget lehetővé tevő, többféle termék összehangolt kínálatként megjelenő turisztikai termékcsomagok kínálata szűkös, az egy főre eső átlagos költség alacsony. Kedvezőtlenül befolyásolja a turisztikai termékek versenyképességét a környezeti kultúra alacsony színvonala, a természeti értékek nem megfelelő védelme. Jellemző továbbá a turisztikai feltételek nem egymást erősítő, összehangolt kihasználása, hanem egyedi kiejánlása a szétaprózódott turisztikai marketing tevékenységek miatt.

Az elmúlt években - különösen a turisztikai támogatások elosztásánál érvényesülő preferenciák hatására - jellemző turisztikai termékfejlesztések a turisztikai kínálat minden eddiginél jelentősebb diverzifikációját segítették elő, kedvező fordulatot mutatva az ún. komplex turisztikai szolgáltatások és kínálat felé.

A *vendégfogadó kapacitást* tekintve 2002-ben a kereskedelmi és a magán szálláshelyek összesen 577 ezer férőhellyel álltak a belföldi és a külföldi vendégek rendelkezésére, ami 25%-kal több mint 1998-ban. Ebből a kereskedelmi szállások (szállodák, panziók, ifjúsági- és turistaszállások, kempingek) összesen 335 ezer, a magán szállások (fizető és falusi vendéglátás) 242 ezer férőhellyel várták a vendégeket.

Ezen belül a szállodák a férőhelyek 20%-ával (108 ezer férőhellyel) rendelkeztek. A férőhelyek alapján a szállodai kapacitás egynegyede jutott a négy- és ötcsillagos egységekre, egytizede a gyógyszállodákra. A szállodai férőhelyek közel egynegyede egyébként a három nagy hazai szállodalánc - a Danubius, a Hunguest és a Pannonia-Accor - tulajdonában van. A 2002 végén a működő közel 1000 db *panzió* a férőhelyek 8%-ával, több mint 40 ezer férőhellyel állt a vendégek rendelkezésére. A szállodákhoz hasonló számú férőhellyel rendelkezett az országban működő 279 kemping.

A kereskedelmi szálláshelyek kategóriánkénti megoszlása nagy területi különbségeket mutat. A fővárosra jellemző, hogy a szálláshelyek 85%-a szállodatípusú (szálloda és panzió) egység. A Balatonnál a legtöbb férőhellyel viszont a kempingek és az üdülőházak rendelkeznek. A többi régióban általában jellemző, hogy alacsony a minőségi szálláshelyek aránya, az Észak-Magyarországi vagy az Észak-Alföldi Régióban például alig 20% a szállodai férőhelyek aránya.

Régió	Összes kereskedelmi szállásférőhely				Összes szálláshelyből a szállodai férőhelyek aránya (%)	
	1998		2002		1998	2002
	száma (ágyak)	aránya (%)	száma (ágyak)	aránya (%)		
Közép-Magyaró.	48525	16,8	51966	16,0	58,3	67,4
Közép-Dunántúl	61839	17,6	60089	18,2	23,8	21,6
Nyugat-Dunántúl	45374	14,9	52534	15,6	29,8	35,6
Dél-Dunántúl	65930	23,7	69397	20,2	31,1	29,4
É-Magyarország	28961	9,7	34097	10,6	19,1	18,0
Észak-Alföld	33598	10,1	40638	11,3	18,7	19,7
Dél-Alföld	25165	7,2	26442	7,7	20,8	25,3
Ország:	288620	100	335163	100	30,4	32,2

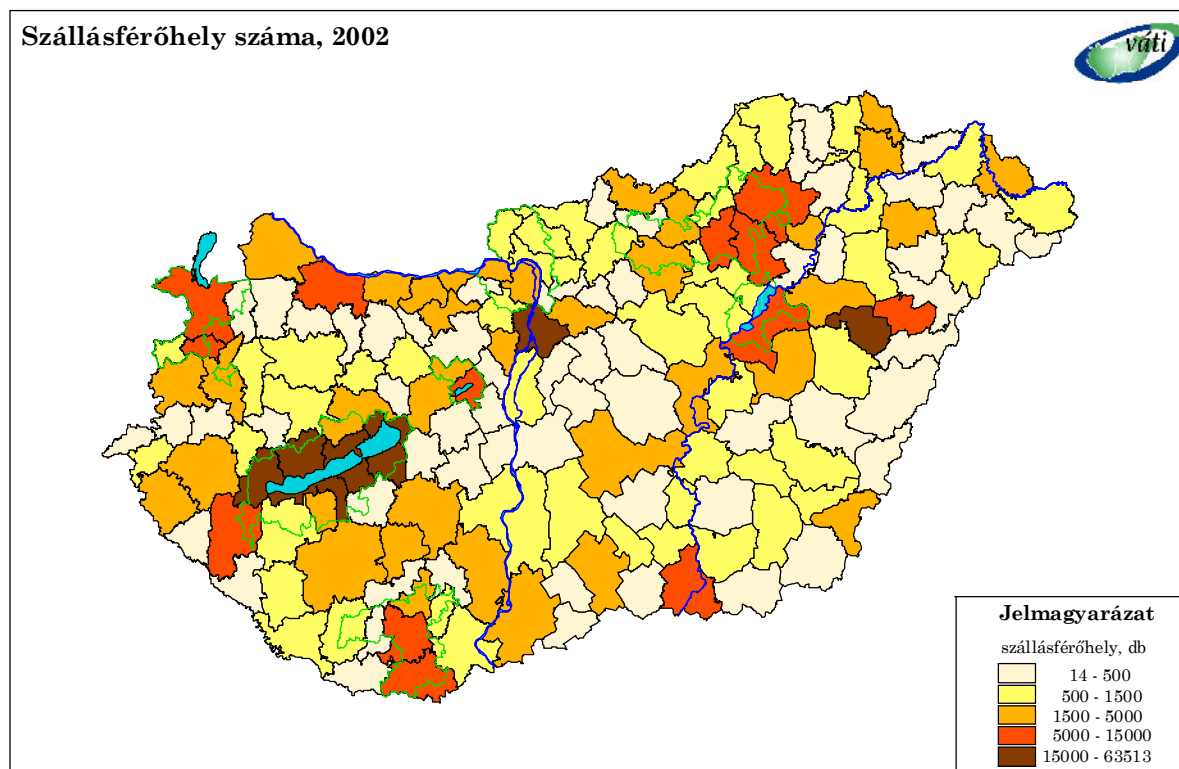
Forrás: KSH

2002. végén 45 ezer magánszálláshelyi vendéglátó 242 ezer férőhellyel állt a vendégek rendelkezésére, ami 40%-kal emelkedett 1998-hoz képest. A vendéglátók nagy többsége fizetővendéglátás keretében adta ki szobáit, csupán 15%-uk foglalkozott falusi szállásadással. A fizetővendéglátás igen erős területi koncentrátságot mutat: a férőhelye közel nyolctizede a Balatonnál várta a vendégeket. A falusi szállásadás férőhelyeinek közel fele a Balaton kiemelt üdülőkörzetben, a Mátra-Bükkben, illetve Sopron-Kőszeghegyalján található.

Összességében nézve a szálláshely kínálat több szempontból sem képes kielégíteni a turisták által támasztott igényeket. Viszonylag alacsony a magas minőségű szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások száma, de az alacsonyabb kategóriájú szállás- és vendéglátóhelyek színvonala is fejlesztésre szorul. A szálláshelyek kihasználtságban is problémát okoz az erőteljes szezonáltság és viszonylag rövid tartózkodási idő. A szezon alatt a turisztikai infrastruktúra, a kiszolgáló létesítmények túlterheltek és a vendéglátóhelyek, szállások szinte teljes mértékben kihasználtak, míg a főszezonon kívül a kapacitás kihasználása helyenként még a 20%-ot sem éri el.

A *vendégforgalmat* tekintve a Magyarországra érkező külföldiek száma alapján hazánk a 90-es években folyamatosan a világ első tíz országa között szerepelt. A vendégforgalomra továbbra is jellemző, hogy szerényebb a súlya a jobban költő, szervezett turistacsoportoknak. Ugyanakkor a szomszédos kelet-európai országokból jelentős számban érkeznek rövid időtartamra (1-2 napra) és nem klasszikus turisztikai (pl. üdülési) céllal olyanok, akik „üzletelnek”, munkalehetőséget keresnek és a turizmus szolgáltatásai iránt jelentős érdeklődést nem mutatnak.

Szállásférőhely száma, 2002

Magyarországon 2002-ben összesen 21,9 millió *vendégéjszakát* regisztráltak, amiből 18,5 milliót a kereskedelmi szálláshelyeken, 3,4 milliót pedig a magán szálláshelyeken töltöttek el. A kereskedelmi szállásférőhelyeken regisztrált vendégéjszakák 56%-át (10,4 millió vendégéj) külföldiek, 44%-át (8 millió vendégéj) belföldi vendégek töltötték el. A kereskedelmi szállásférőhelyeken eltöltött vendégéjszakák 1998-hoz képest 9%-os növekedése döntően a belföldi vendégforgalom igen jelentős (mintegy 20%-os) élénkülésével magyarázható, a külföldi vendégéjszakák száma ugyanis alig 2%-kal növekedett.

A magánszálláshelyeken 2002-ben eltöltött 3,4 millió vendégéjszaka száma 6%-kal kevesebb, mint 1998-ban volt. A visszaesést döntően a külföldi vendégforgalom hanyatlása okozta. A vendégforgalom változásában a falusi és a fizetővendéglátó-helyeken ellentétes tendencia figyelhető meg. A falusi szálláshelyet igénybe vevő vendégek száma az elmúlt év folyamán 50%-kal, a vendégéjszakák száma 33%-kal növekedett. A fizető-vendéglátók 2002-ben 4%-kal több vendéget, viszont 11%-kal kevesebb vendégéjszakát regisztráltak.

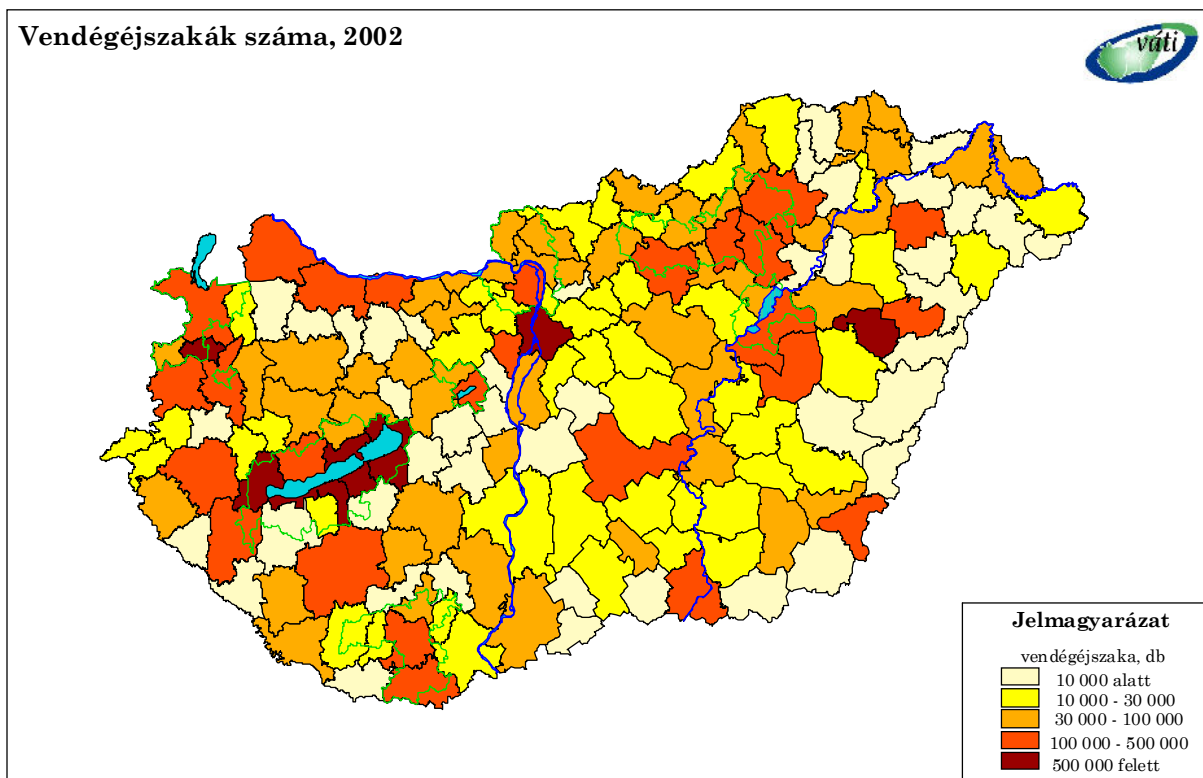
	Vendégéjszakák száma (ezer vendégéjszaka)		Külföldi vendégéjszakák száma (ezer vendégéjszaka)		Külföldi vendégéjszakák aránya (%)	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002
Közép-Magyaró.	5065	5499	4009	4345	79,1	79,0
Közép-Dunántúl	2714	2416	1694	1338	62,4	55,4
Nyugat-Dunántúl	3067	3486	1850	2057	60,3	59,0
Dél-Dunántúl	2596	2753	1617	1333	62,3	48,4
É-Magyarország	1303	1514	289	286	22,2	18,9
Észak-Alföld	1529	1814	845	739	55,3	40,7
Dél-Alföld	1172	969	351	263	29,9	27,1
Ország:	17446	18450	10656	10361	61,0	56,2

Forrás: KSH

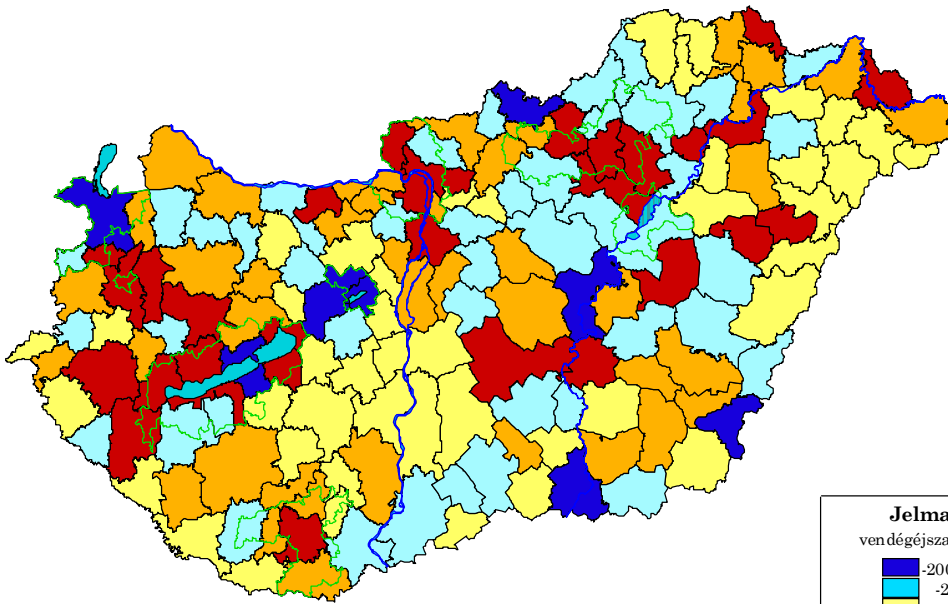
A *vendégforgalom területi eloszlását* tekintve a legtöbb vendégéjszakát a Közép-Magyarországon, valamint a Nyugat- és Dél-Dunántúlon regisztrálták. Ezzel szemben az országban eltöltött vendégéjszakáknak még mindig csak elenyésző hányada jutott a Dunától keletre eső térségbe. Még nagyobb a külföldi vendégéjszakák területi koncentrátsága: minden második külföldi vendégéjszakát a Közép-Magyarországi Régióban töltötték el, ugyanakkor csak minden 10. jutott a Dunától keletre eső három statisztikai régióra.

Kistérségi szinten értékelve a legtöbb vendégéjszakát Budapest mellett továbbra is a kiemelt (különösen a Balaton, Sopron-Kőszeg-Hegyalja, és Mátra-Bükk) üdülőkörzetekben, a gyógyfürdők (főként Harkány, Zalakaros, Hajdúszoboszló, Gyula) és a nagyobb vidéki városok (Győr, Pécs, Szeged és Debrecen) térségében regisztrálták. Továbbra is nagyon alacsony a vendégéjszakák száma az ország keleti és déli határmenti térségeiben.

A turisztikai vendégforgalom alakulásában összességében két eltérő területi tendencia figyelhető meg: a stagnáló külföldi vendégforgalom egyre nagyobb hányada koncentrálódik Budapestre, ugyanakkor a dinamikusabban bővülő belföldi turizmus növekvő arányban a vidéki területeket részesíti előnyben. Ezen belül különösen szembeötlő a falusi turizmus megélénkülése, melynek célterületei jellemzően eltérnek a turizmus frekvenciált területeitől, ezért számos elmaradott térségnek kínálnak kitörési pontot. A keresleti tendenciák alapján egyre inkább számolni lehet azzal is, hogy a rurális térségekben a turizmus már nem csak kiegészítő jövedelemforrása lesz a lakosságnak, hanem egy rétegének alternatív foglalkozásává válik, s gazdasági jelentősége megnő (falusi-, öko-, aktív turizmus).

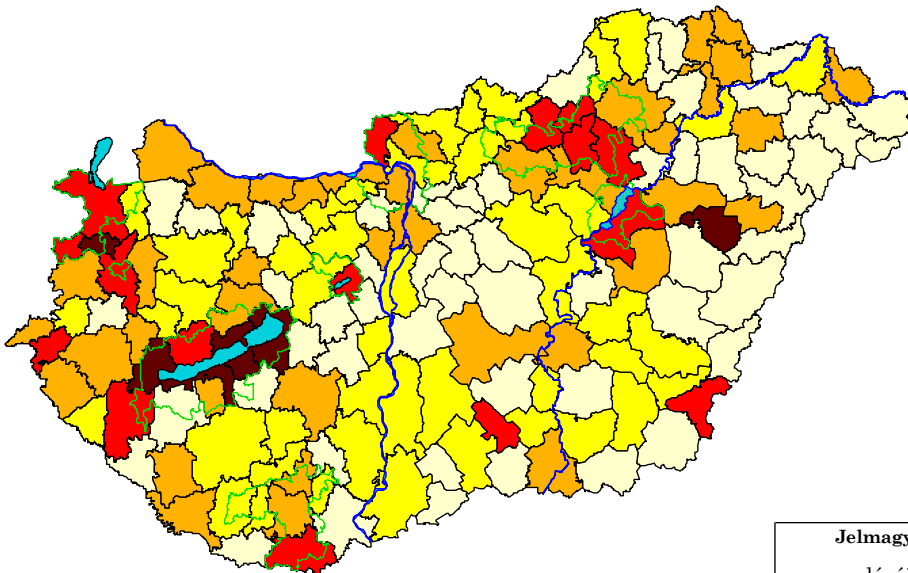
Vendégéjszakák számának változása, 1998-2002

Jelmagyarázat
vendégéjszaka változás, db

Dark Blue	-200 000 - -20 000
Light Blue	-20 000 - 0
Yellow	0 - 5 000
Orange	5 000 - 20 000
Red	20 000 - 400 000

1998 és 2002 között évente átlagosan egy főre jutó vendégéjszakák száma

Jelmagyarázat
vendégéjszaka, db

Light Yellow	14 - 400
Yellow	400 - 1 000
Orange	1 000 - 3 000
Red	3 000 - 10 000
Dark Red	10 000 - 55 000